

NXITJA APOSTOLIKE PAS-SINODALE
VERBUM DOMINI
E ATIT TË SHENJTË **BENEDIKTI XVI**
DREJTUAR IPESHKVIJVE, KLERIT,
PERSONAVE TË KUSHTUAR
DHE BESIMTARËVE LAIKË
MBI FJALËN E HYJIT
NË JETËN DHE NË MISIONIN E KISHËS

TREGUES

Hyrje, nr. 1

Që gëzimi ynë të jetë i plotë, nr. 2
Nga «*Dei Verbum*» deri në Sinodin mbi Fjalën e Hyjit, nr. 3
Sinodi i Ipeshkvijve mbi Fjalën e Hyjit, nr. 4
Prologu i Ungjillit të Gjonit si udhërrëfyes, nr. 5

PJESA E PARË
VERBUM DEI

Hyji që flet

Hyji në dialog, nr. 6
Analogjia e Fjalës së Hyjit, nr. 7
Përmasa kozmike e Fjalës, nr. 8
Krijimi i njeriut, nr. 9
Realizmi i Fjalës, nr. 10
Kristologjia e Fjalës, nr. 11-13
Përmasa eskatologjike e Fjalës së Hyjit, nr. 14
Fjala e Hyjit dhe Shpirti Shenjt, nr. 15-16
Tradita dhe Shkrimi, nr. 17-18
Shkrimi i shenjtë, frymëzim dhe e vërtetë, nr. 19
Hyji Atë, burimi dhe zanafilla e Fjalës, nr. 20-21

Përgjigjja e njeriut drejtuar Hyjit që flet

Të thirrur për të hyrë në Besëlidhje me Hyjin, nr. 22
Hyji e dëgjon njeriun dhe u përgjigjet pyetjeve të tij, nr. 23
Të dialogosh me Hyjin nëpërmjet fjalëve të tij, nr. 24
Fjala e Hyjit dhe feja, nr. 25
Mëkati si jo dëgjim i Fjalës së Hyjit, nr. 26
Maria «*Mater Verbi Dei*» dhe «*Mater fidei*», nr. 27-28

Hermeneutika e Shkrimit të Shenjtë në Kishë

Kisha vendi zanafillor i hermeneutikës së Biblës, nr. 29-30
 «Shpirti i Teologjisë së shenjtë», nr. 31
 Zhvillimi i kërkimit biblik dhe Magjisteri kishtar, nr. 32-33
 Hermeneutika biblike konciliare: një udhëzim që duhet të pranohet, nr. 34
 Rreziku i dualizmit dhe hermeneutika e shekullarizuar, nr. 35
 Feja dhe arsyeja në kontaktin me Shkrimin, nr. 36
 Kuptimi letrar dhe kuptimi shpirtëror, nr. 37
 Tejkalimi i nevojshëm i «shkronjës», nr. 38
 Njësia e brendshme e Biblës, nr. 39
 Marrëdhënia mes Besëlidhjes së Vjetër dhe asaj të Re, nr. 40-41
 Faqet «e errëta» të Biblës, nr. 42
 Të krishterët dhe hebrenjtë në referim të Shkrimeve të shenjta, nr. 43
 Interpretimi fundamentalist i Shkrimit të Shenjtë, nr. 44
 Dialogu mes Barinjve, teologëve dhe egzegetëve, nr. 45
 Bibla dhe ekumenizmi, nr. 46
 Pasojat mbi organizimin e studimeve teologjike, nr. 47
 Shenjtërit dhe interpretimi i Shkrimit, nr. 48-49

PJESA E DYTË ***VERBUM IN ECCLESIA***

Fjala e Hyjit dhe Kisha

Kisha pranon Fjalën, nr. 50
 Bashkëkohësia e Krishtit në jetën e Kishës, nr. 51

Liturgjia vendi i privilegjuar i fjalës së Hyjit

Fjala e Hyjit në liturgjinë e shenjtë, nr. 52
 Shkrimi i shenjtë dhe Sakramentet, nr. 53
 Fjala e Hyjit dhe Eukaristia, nr. 54-55
 Sakramentaliteti i Fjalës, nr. 56
 Shkrimi i Shenjtë dhe Leksionari, nr. 57
 Shpallja e Fjalës dhe shërbesa e lektoratit, nr. 58
 Rëndësia e homelisë, nr. 59
 Dobia e një Direktoriumi homelitik, nr. 60
 Fjala e Hyjit, Pajtimi dhe Vajimi i të sëmurëve, nr. 61
 Fjala e Hyjit dhe Liturgjia e Orëve, nr. 62
 Fjala e Hyjit dhe Bekimori, nr. 63
 Sugjerime dhe propozime konkrete për gjallërimin liturgjik, nr. 64
 a) Kremtimi i Fjalës së Hyjit, nr. 65
 b) Fjala dhe heshtja, nr. 66
 c) Shpallja solemne e fjalës së Hyjit, nr. 67
 ç) Fjala e Hyjit në tempullin e krishterë, nr. 68
 d) Ekskluziviteti i teksteve biblike në liturgji, nr. 69
 dh) Kënga liturgjike e frymëzuar në mënyrë biblike, nr. 70
 e) Vëmendje e veçantë ndaj atyre që nuk shohin apo nuk dëgjojnë, nr. 71

Fjala e Hyjit në jetën kishtare

Të takosh fjalën e Hyjit në Shkrimin e shenjtë, nr. 72
 Gjallërimi biblik i baritores, nr. 73
 Përmasa biblike e katekezës, nr. 74
 Formimi biblik i të krishterëve, nr. 75
 Shkrimi i shenjtë në tubimet e mëdha kishtare, nr. 76
 Fjala e Hyjit dhe thirrjet, nr. 77
 a) Fjala e Hyjit dhe Mbarështuesit e shuguruar, nr. 78-81
 b) Fjala e Hyjit dhe kandidatët për Urdhrin e Shenjtë, nr. 82
 c) Fjala e Hyjit dhe jeta e kushtuar, nr. 83
 ç) Fjala e Hyjit dhe besimtarët laikë, nr. 84
 d) Fjala e Hyjit, martesë dhe familja, nr. 85
 Leximi lutës i Shkrimit të shenjtë dhe «lectio divina», nr. 86-87
 Fjala e Hyjit dhe lutja mariane, nr. 88
 Fjala e Hyjit dhe Toka e Shenjtë, nr. 89

PJESA E TRETË ***VERBUM MUNDO***

Misioni i Kishës: të kumtojë fjalën e Hyjit

Fjala prej Atit dhe drejt Atit, nr. 90
 Kumtimi botës i «Logos»-it të Shpresës, nr. 91
 Prej Fjalës së Hyjit misioni i Kishës, nr. 92
 Fjala dhe Mbretëria e Hyjit, nr. 93
 Të gjithë të pagëzuarit përgjegjës të kumtimit, nr. 94
 Nevoja e «missio ad gentes», nr. 95
 Kumtimi dhe ungjillëzimi i ri, nr. 96
 Fjala e Hyjit dhe dëshmia e krishterë, nr. 97-98

Fjala e Hyjit dhe angazhimi në botë

T'i shërbesh Jezusit në «vëllezërit më të vegjël» të tij (Mt 25,41), nr. 99
 Fjala e Hyjit dhe angazhimi në shoqëri për drejtësinë, nr. 100-101
 Kumtimi i Fjalës së Hyjit, pajtimi dhe paqja mes popujve, nr. 102
 Fjala e Hyjit dhe dashuria vepruese, nr. 103
 Kumtimi i Fjalës së Hyjit dhe të rinjtë, nr. 104
 Kumtimi i Fjalës së Hyjit dhe emigrantët, nr. 105
 Kumtimi i Fjalës së Hyjit dhe të vuajturit, nr. 106
 Kumtimi i Fjalës së Hyjit dhe të varfrit, nr. 107
 Fjala e Hyjit dhe ruajtja e botës së krijuar, nr. 108

Fjala e Hyjit dhe kulturat

Vlera e kulturës për jetën e njeriut, nr. 109
 Bibla si kod i madh për kulturat, nr. 110
 Njohja e Biblës në shkolla dhe universitete, nr. 111
 Shkrimi i shenjtë në shprehjet e ndryshme artistike, nr. 112
 Fjala e Hyjit dhe mjetet e komunikimit shoqëror, nr. 113
 Bibla dhe inkulturimi, nr. 114

Përkthimet dhe përhapja e Biblës, nr. 115
Fjala e Hyjit i kapërcen kufijtë e kulturave, nr. 116

Fjala e Hyjit dhe dialogu ndërfaqetarak

Vlera e dialogut ndërfaqetarak, nr. 117
Dialogu mes të krishterëve dhe myslimanëve, nr. 118
Dialogu me besimet e tjera, nr. 119
Dialogu dhe liria fetare, nr. 120

Përfundim

Fjala përfundimtare e Hyjit, nr. 121
Ungjillëzimi i ri dhe dëgjimi i ri, nr. 122
Fjala dhe gëzimi, nr. 123
«Mater Verbi et Mater laetitiae», nr. 124

HYRJE

1. «Fjala e Hyjit mbetet në amshim. Tashti kjo fjalë është Ungjilli që ju qe shpallur» (1Pjt 1,25; krh. Is 40,8). Me këtë shprehje të Letrës së Parë të shën Pjetrit, që rimerr fjalët e Isaisë profet, jemi vënë përballë misterit të Hyjit që e komunikon vetveten nëpërmjet dhurimit të kësaj Fjale. Kjo Fjalë, që mbetet në amshim, ka hyrë në kohë. Hyji e ka shqiptuar Fjalën e vet të amshuar në mënyrë njerëzore; Fjala e tij «u bë njeri» (Gjn 1,14). Ky është lajmi i mirë. Ky është kumtimi që përshkon shekujt, duke arritur deri te ne sot. Asambleja XII e Përgjithshme e Zakonshme e Sinodit të Ipeshkvijve, mbajtur në Vatikan nga data 5 deri me datën 26 tetor 2008, ka pasur si temë *Fjala e Hyjit në jetën dhe në misionin e Kishës*. Ka qenë një përvojë e thellë takimi me Krishtin, Fjalën e Atit, që është e pranishme aty ku dy apo tre vetë gjenden të bashkuar në emër të tij (krh. Mt 18,20). Me këtë Nxitje Apostolike pas-sinodale e pranoj me gjithë qejf kërkesën e Etërve që t'ia bëjmë të njohur gjithë Popullit të Hyjit pasurinë që ka dalë në pah në tubimin vatikanas dhe udhëzimet që janë bërë gjatë punës së përbashkët¹. Në këtë perspektivë synoj ta paraqes këtu atë që është përpunuar prej Sinodit, duke pasur parasysh dokumentet e paraqitura: *Lineamenta*, *Instrumentum laboris*, *Relacionet ante e post disceptationem* dhe tekstet e ndërhyrjeve, si ato të lexuara në sallë ashtu edhe ato *in scriptis*, *Relacionet e Qarkoreve Minore* dhe diskutimet e tyre, *Mesazhin përfundimtar drejtuar Popullit të Hyjit* dhe sidomos disa propozime specifike (*Propositiones*), që Etërit i kanë konsideruar si të një rëndësie të veçantë. Në këtë mënyrë dëshiroj të tregoj disa linja themelore për një rizbulim, në jetën e Kishës, të Fjalës hyjnore, burim i përtëritjes së vazhdueshme, duke uruar në të njëjtën kohë që ajo të bëhet gjithnjë e më shumë zemra e çdo veprimtarie kishtare.

Që gëzimi ynë të jetë i plotë

2. Do të doja para së gjithash të kujtoj bukurinë dhe tërheqjen e takimit të përtërirë me Zotërinë Jezus të përjetuar gjatë ditëve të Asamblesë sinodale. Prandaj, duke u bërë zëri i Etërve, po u drejtohem të gjithë besimtarëve me fjalët e shën Gjonit në letrën e tij të parë: «Ju kumtojmë Jetën e pasosur, që ishte te Ati dhe na u shfaq neve – çka pamë e dëgjuam po jua kumtojmë edhe juve që edhe ju të keni bashkësi me ne. E bashkësia jonë është me Atin dhe me Birin e tij, Jezu Krishtin» (1Gjn 1,2-3). Apostulli na flet për të parit, të dëgjuarit, të prekurit e të soditurit (krh. 1Gjn 1,1) të Fjalës së Jetës, pasi vetë Jeta është shfaqur në Krishtin. Dhe ne, të thirrur në bashkësinë me Hyjin dhe mes nesh, duhet të jemi kumtues të kësaj dhurate. Në këtë perspektivë kerigmatike, Asambleja sinodale ka qenë një dëshmi para Kishës dhe para botës se sa i bukur është takimi me Fjalën e Hyjit në bashkësinë kishtare. Prandaj, i nxis të gjithë besimtarët që të rizbulojnë takimin personal dhe bashkësior me Krishtin, Fjalën e Jetës që është bërë i dukshëm, dhe që të bëhen kumtuesit e tij në mënyrë që dhurata e jetës hyjnore, bashkësie, të përhapet gjithnjë e më shumë në të gjithë botën. Njëmend, pjesëmarrja në jetën e Hyjit, Trini Dashurie, është *gëzim i plotë* (krh. 1Gjn 1,4). Është dhuratë dhe detyrë e pashmangshme e Kishës ta komunikojë gëzimin që vjen prej takimit me Personin e Krishtit, Fjalën e Hyjit të pranishme mes nesh. Në një botë që shpesh e ndien Hyjin si të tepërt apo të huaj, ne dëshmojmë sikurse Pjetri se vetëm Ai i ka «fjalët e jetës së pasosur» (Gjn 6,68). Nuk ekziston parësi më e madhe se kjo: t'ia rihapim njeriut të sotëm rrugën drejt Hyjit, drejt Hyjit që flet dhe na komunikon dashurinë e vet që ne ta kemi jetën në plotësi (krh. Gjn 10,10).

Nga «Dei Verbum» në Sinodin mbi Fjalën e Hyjit

3. Me Asamblenë XII të Përgjithshme të Zakonshme të Sinodit të Ipeshkvijve mbi Fjalën e Hyjit jemi të vetëdijshëm se kemi shtruar si temë, në njëfarë kuptimi, vetë *zembrën* e jetës së krishterë, në vazhdimësi me Asamblenë e mëparshme sinodale mbi *Eukaristinë si burim e kulm të jetës dhe të*

misionit të Kishës. Në të vërtetë, Kisha mbështetet në Fjalën e Hyjit, lind dhe jeton prej saj². Përgjatë shekujve të historisë së vet, Populli i Hyjit ka gjetur gjithmonë në të forcën e vet dhe bashkësia kishtare rritet edhe sot në dëgjimin, në krentrimin dhe në studimin e Fjalës së Hyjit. Duhet ta pranojmë se në dhjetëvjeçarët e fundit jeta kishtare e ka shtuar ndjeshmërinë e vet përreth kësaj teme, duke iu referuar në mënyrë të veçantë Zbulimit të krishterë, Traditës së gjallë dhe Shkrimit të shenjtë. Duke nisur prej pontifikatit të Papës Luani XIII, mund të thuhet se ka pasur një shtim të ndërhyrjeve të afta për të na ndihmuar që të fitojmë një vetëdije më të madhe mbi rëndësinë e Fjalës së Hyjit dhe të studimeve biblike në jetën e Kishës³, që e ka pasur kulmin e vet në Koncilin II të Vatikanit, në mënyrë të veçantë me botimin e Kushtetutës dogmatike mbi Zbulimin hyjnor *Dei Verbum*. Ajo përfaqëson një gur këndi në ecjen e Kishës: «Etërit sinodalë... i pranojnë me shpirt mirënjohës dobitë e mëdha që ky dokument i ka sjellë jetës së Kishës, në nivel egzegetik, teologjik, shpirtëror, baritor dhe ekumenik»⁴. Në veçanti është rritur në këta vjet vetëdija e «horizontit trinitar dhe historiko-shpëtues të Zbulimit»⁵ në të cilin ta njohim Jezun Krishtin, si «ndërmjetës dhe plotësi e krenjtë Zbulimit»⁶. Kisha i dëshmon pareshtur çdo breznie se Ai, «me vetë faktin e pranisë së tij dhe me shfaqjen që i bën vetes me fjalë dhe me vepra, me shenja dhe me mrekulli, e veçanërisht me vdekjen e tij dhe ngjalljen e tij prej të vdekurve, e së fundi, me dërgimin e Shpirtit të së vërtetës, e kryen dhe e plotëson Zbulimin»⁷.

Të gjithë ne e njohim mirë shtytjen e madhe që Kushtetuta dogmatike *Dei Verbum* ka dhënë për rizbulimin e Fjalës së Hyjit në jetën e Kishës, për reflektimin teologjik mbi Zbulimin hyjnor dhe për studimin e Shkrimit të shenjtë. Nuk kanë qenë të pakta as ndërhyrjet e Magjisterit kishtar mbi këto lëndë në dyzet vitet e fundit⁸. Kisha, me vetëdijen e vazhdimësisë së ecjes së vet nën udhëheqjen e Shpirtit Shenjt, me krentrimin e këtij Sinodi është ndier e thirrur që ta thellojë edhe më tej temën e Fjalës hyjnore, qoftë si verifikim të zbatimit të udhëzimeve konciliare, qoftë për të përballuar sfidat e reja që koha e sotme u shtron besimtarëve në Krishtin.

Sinodi i Ipeshkvijve mbi Fjalën e Hyjit

4. Në Asamblenë XII sinodale, Barinjtë e ardhur nga e gjithë bota janë bashkuar përreth Fjalës së Hyjit dhe simbolikisht kanë vënë në qendër të Asamblesë tekstin e Biblës për të rizbuluar atë që në jetën e përditshme rrezikojmë ta konsiderojmë si diçka të sigurt: *faktin se Hyji flet dhe u përgjigjet pyetjeve tona*⁹. Së bashku kemi dëgjuar dhe krentuar Fjalën e Hyjit. I kemi treguar njëri-tjetrit se sa shumë Zoti është duke vepruar në Popullin e Hyjit, duke bashkëndarë shpresa dhe shqetësime. E gjithë kjo na ka bërë të vetëdijshëm se mund ta thellojmë marrëdhënien tonë me Fjalën e Hyjit vetëm brenda “ne”-së së Kishës, në dëgjim dhe pranim të ndërsjellë. Prej këtu buron mirënjohja për dëshmitë mbi jetën kishtare në anë të ndryshme të botës, të paraqitura në ndërhyrjet e ndryshme në sallë. Në të njëjtën mënyrë ka qenë diçka prekëse edhe të dëgjonim Delegatët vëllazërorë, që e kanë pranuar ftesën për të marrë pjesë në takimin sinodal. Mendoj veçanërisht për meditim që na ka ofruar Shenjtëria e Tij Bartolomeu I, Patriark ekumenik i Konstandinopojës, për të cilën Etërit sinodalë kanë shprehur një mirënjohje të thellë¹⁰. Veç kësaj, për herë të parë Sinodi i Ipeshkvijve ka dashur të ftojë edhe një Rabin që të na dhuronte një dëshmi të çmuar mbi Shkrimet e shenjta hebraike, që pikërisht janë edhe një pjesë e Shkrimeve tona të shenjta¹¹.

Kështu kemi mundur të konstatojmë me gëzim dhe mirënjohje se «në Kishë ka një Rrëshajë edhe sot – pra, se ajo flet në shumë gjuhë dhe kjo jo vetëm në kuptimin e jashtëm, se në të paraqiten të gjitha gjuhët e mëdha të botës, por edhe më shumë në kuptimin më të thellë: në të janë të pranishme mënyrat e shumta të përvojës së Hyjit dhe të botës, pasuria e kulturave, dhe vetëm kështu kuptohet gjerësia e ekzistencës njerëzore dhe, duke nisur prej saj, gjerësia e Fjalës së Hyjit»¹². Veç kësaj, kemi mundur të konstatojmë edhe një Rrëshajë ende në ecje; popuj të ndryshëm presin ende që Fjala e Hyjit të kumtohet në gjuhën e tyre dhe në kulturën e tyre.

Si të mos kujtojmë pastaj se gjatë gjithë Sinodit na ka shoqëruar dëshmia e Palit apostull! Njëmend, ka qenë diçka provanore që Asambleja XII e Përgjithshme e Zakonshme është mbajtur pikërisht brenda vitit kushtuar figurës së Apostullit të madh të popujve, me rastin e dymijëvjeterit të lindjes së tij. Ekzistenca e tij është karakterizuar tërësisht prej zellit për përhapjen e Fjalës së Hyjit. Si të mos i ndiejmë në zemrën tonë fjalët e tij drithëruese duke iu referuar misionit të tij si kumtues i Fjalës hyjnore: «të gjitha këto i bëj për dashuri të Ungjillit» (1Kor 9,23); «Për të vërtetë – shkruan ai në *Letrën drejtuar Romakëve* – mua nuk më vjen turp prej Ungjillit, sepse Ungjilli është fuqia e Hyjit për shëlbimin e atij që beson» (1,16). Kur reflektojmë mbi Fjalën e Hyjit në jetën dhe në misionin e Kishës nuk mund të mos mendojmë për shën Palin dhe për jetën e tij dhuruar për ta përhapur kumtimin e shpëtimit të Krishtit në të gjithë popujt.

Prologu i Ungjillit të Gjonit si udhërrëfyes

5. Me anë të kësaj Nxitjeje apostolike dëshiroj që arritjet e Sinodit të ndikojnë në mënyrë efikase në jetën e Kishës: në marrëdhënien personale me Shkrimet e shenjta, në interpretimin e tyre në liturgji e në katekezë si edhe në kërkimin shkencor, me qëllim që Bibla të mos mbetet një Fjalë e të kaluarës, por një fjalë e gjallë dhe aktuale. Për këtë qëllim synoj t'i paraqes dhe t'i thelloj rezultatet e Sinodit duke iu referuar vazhdimisht *Prologut të Ungjillit të Gjonit* (Gjn 1,1-18), në të cilin na është komunikuar themeli i jetës sonë: Fjala, që qysh prej fillimit është pranë Hyjit, është bërë njeri dhe e ka vënë banesën e vet mes nesh (krh. Gjn 1,14). Bëhet fjalë për një tekst të mrekullueshëm, që jep një përmbledhje të të gjithë fesë së krishterë. Prej përvojës personale të takimit dhe të ndjekjes së Krishtit, Gjoni, që tradita e identifikon në «nxënësin që Jezusi e donte» (Gjn 13,23; 20,2; 21,7.20), «nxori një siguri të brendshme: Jezusi është Dija e Hyjit e mishëruar, është Fjala e tij e amshuar bërë njeri i vdekshëm»¹³. Ai që «pa dhe besoi» (Gjn 20,8) na ndihmoftë edhe ne që ta mbështesim kokën në kraharorin e Krishtit (krh. Gjn 13,25), prej të cilit kanë rrjedhur gjak e ujë (krh. Gjn 19,34), simbole të Sakramenteve të Kishës. Duke ndjekur shembullin e Gjonit apostull dhe të autorëve të tjerë të frymëzuar, le ta lëmë veten të udhëhiqemi prej Shpirtit Shenjt që të mund ta duam gjithnjë e më shumë Fjalën e Hyjit.

PJESA E PARË

VERBUM DEI

***«Në fillim ishte Fjala
e Fjala ishte në Hyjin
e Fjala ishte Hyj...
e Fjala u bë njeri» (Gjn 1,1.14)***

Hyji që flet

Hyji në dialog

6. Risia e zbulimit biblik qëndron në faktin se Hyji bëhet i njohur në dialogun që dëshiron të ketë me ne¹⁴. Kushtetuta dogmatike *Dei Verbum* e kishte paraqitur këtë realitet duke pranuar se «Hyji i padukshëm në dashurinë e vet të madhe u flet njerëzve si miqve të vet dhe qëndron me ta, për t'i ftuar dhe për t'i pranuar në bashkësi me Vetën»¹⁵. Por ende nuk do ta kuptonim në mënyrë të

mjaftueshme mesazhin e Prologut të shën Gjonit po të ndaleshim në konstatimin se Hyji na komunikohet neve me dashuri. Në realitet, Fjala e Hyjit, nëpërmjet së cilës «çdo gjë u bë» (*Gjn* 1,3) dhe që «u bë njeri» (*Gjn* 1,14), është e njëjta që gjendet «në fillim» (*Gjn* 1,1). Nëse këtu vërejmë një aludim të fillimit të librit të Zanafillës (krh. *Zan* 1,1), në të vërtetë jemi të vënë përballë një fillimi me karakter absolut dhe që na tregon jetën e brendshme të Hyjit. Prologu i shën Gjonit na vë përballë faktit se *Logos*-i është realisht prej amshimit, dhe prej amshimit ai vetë është Hyj. Pra, në Hyjin nuk ka pasur kurrë një kohë në të cilën nuk ka qenë *Logos*-i. Fjala ekziston para krijimit. Prandaj, në zemrën e jetës hyjnore ka bashkësi, ka dhuratë absolute. «Hyji është dashuri» (*1Gjn* 4,16), do të thotë gjetiu po ky Apostull, duke treguar me këtë «shëmbëlltyrën e krishterë të Hyjit, si edhe shëmbëlltyrën e njeriut dhe të ecjes së tij»¹⁶. Hyji na bëhet i njohur si mister i dashurisë së pafundme në të cilën Ati që prej amshimit shpreh Fjalën e vet në Shpirtin Shenjt. Prandaj Fjala, që qysh prej fillimit është pranë Hyjit dhe është Hyj, na zbulon vetë Hyjin në dialogun e dashurisë mes Personave hyjnore dhe na fton të marrim pjesë në të. Prandaj, të bërë në shëmbëlltyrë e përngjasim të Hyjit dashuri, mund ta kuptojmë vetveten vetëm me pranimin e Fjalës dhe me dëgjuesën ndaj veprës së Shpirtit Shenjt. Në dritën e Zbulimit të bërë prej Fjalës hyjnore sqarohet përfundimisht enigma e gjendjes njerëzore.

Analogjia e Fjalës së Hyjit

7. Prej këtyre vlerësimeve që burojnë prej meditimit mbi misterin e krishterë të shprehur në Prologun e Gjonit tani është e nevojshme të vëmë në dukje atë që është pohuar prej Etërve sinodalë në marrëdhënie me mënyrat e ndryshme me të cilat ne e përdorim shprehjen «Fjala e Hyjit». Me të drejtë është folur për një simfoni të Fjalës, të një Fjale të vetme që shprehet në mënyra të ndryshme: «një këngë me shumë zëra»¹⁷. Etërit sinodalë, në lidhje me këtë, kanë folur për një përdorim analogjik të gjuhës njerëzore duke iu referuar Fjalës së Hyjit. Në të vërtetë, kjo shprehje, nëse nga njëra anë i përket komunikimit që Hyji i bën vetvetes, nga ana tjetër merr domethënie të ndryshme që duhen konsideruar me vëmendje dhe duhen vënë në marrëdhënie mes tyre, si nga këndvështrimi i reflektimit teologjik, ashtu edhe nga ai i përdorimit baritor. Sikurse na tregon në mënyrë të qartë Prologu i Gjonit, *Logos*-i tregon fillimisht Fjalën e amshuar, pra Birin e njëlindur, të lindur prej Atit para të gjithë shekujve dhe të njëgjëjtë me Të: *Fjala ishte në Hyjin, Fjala ishte Hyj*. Por po kjo Fjalë, pohon shën Gjoni, «u bë njeri» (*Gjn* 1,14); prandaj Jezu Krishti, i lindur prej Marisë Virgjër, është realisht Fjala e Hyjit e bërë e njëgjëjtë me ne. Prandaj shprehja «Fjala e Hyjit» këtu tregon personin e Jezu Krishtit, Birit të amshuar të Atit, bërë njeri.

Veç kësaj, nëse në qendër të Zbulimit hyjnor gjendet ngjarja e Krishtit, duhet të pranojmë edhe se vetë krijimi, *liber naturæ*, është edhe thelbësisht pjesë e kësaj simfonie me shumë zëra në të cilën shprehet e vetmja Fjalë. Në të njëjtën mënyrë dëshmojmë se Hyji e ka komunikuar Fjalën e vet në historinë e shpëtimit, ka bërë të dëgjohet zëri i saj; me fuqinë e Shpirtit të vet «ka folur me anë të profetëve»¹⁸. Prandaj, Fjala hyjnore shprehet gjatë gjithë historisë së shëlbimit dhe e ka plotësinë e vet në misterin e mishërimit, vdekjes dhe ngjalljes së Birit të Hyjit. Fjala e Hyjit është ajo e predikuar prej Apostujve, në dëgjuesë ndaj urdhrit të Jezusit të Ngjallur: «Dilni në mbarë botën e predikojani Ungjillin të gjithë njerëzve» (*Mk* 16,15). Prandaj, Fjala e Hyjit është përçarur në Traditën e gjallë të Kishës. Së fundi, Fjala e Hyjit e vërtetuar dhe hyjnisht e frymëzuar është Shkrimi i shenjtë, Besëlidhja e Vjetër dhe Besëlidhja e Re. E gjithë kjo na bën të kuptojmë se përse në Kishë i nderojmë së tepërmi Shkrimet e shenjta, megjithëse feja e krishterë nuk është një «besim i Librit»: krishterimi është «besimi i Fjalës së Hyjit», jo i «një fjale të shkruar e memece, por i Fjalës së mishëruar dhe të gjallë»¹⁹. Prandaj Shkrimi duhet shpallur, dëgjuar, lexuar, pranuar dhe jetuar si Fjalë e Hyjit, në vazhden e Traditës apostolike prej të cilës është e pandarë²⁰.

Sikurse kanë pohuar Etërit sinodalë, realisht gjendemi përballë një përdorimi analogjik të shprehjes «Fjala e Hyjit», për të cilën duhet të jemi të vetëdijshëm. Prandaj duhet që besimtarët të edukohen

më shumë për t'i dalluar domethëniet e saj të ndryshme dhe për të marrë vesh kuptimin njësoj. Edhe nga këndvështrimi teologjik është e nevojshme që të thellohet dallimi i domethënies të ndryshme të kësaj shprehjeje, që të shkëlqejë më mirë njësia e planit hyjnor dhe qendërsia e personit të Krishtit në të²¹.

Përmasa kozmike e Fjalës

8. Të vetëdijshëm për domethënien themelore të Fjalës së Hyjit në referim ndaj Fjalës së amshuar të Hyjit të bërë njeri, të vetmit shpëtues dhe ndërmjetës mes Hyjit dhe njeriut²², dhe në dëgjim të kësaj Fjale, zbulimi biblik na bën të njohim se ajo është themeli i gjithë realitetit. Prologu i shën Gjonit, duke iu referuar *Logos*-it hyjnor, pohon se «prej Saj u bë çdo gjë e pa Të nuk u bë asgjë» (*Gjn* 1,3); edhe në *Letrën drejtuar Kolosianëve* pohohet duke iu referuar Krishtit, «të Parëlindurit – para çdo krijese» (1,15), se «në Të u krijua çdo gjë» (1,16). Dhe autori i *Letrës drejtuar Hebrenjve* kujton se «me anë të fesë e dimë se botërat u trajtuan prej fjalës së Hyjit, në mënyrë që çka shihet u përftua nga ato që nuk shihen» (11,3).

Ky kumtim është për ne një fjalë liruese. Në të vërtetë, pohimet skripturistike tregojnë se gjithçka që ekziston nuk është fryt i një rasti irracional, por është dëshiruar prej Hyjit, është brenda planit të tij, në qendër të të cilit qëndron ftesa për të marrë pjesë në jetën hyjnore në Krishtin. Bota e krijuar lind prej *Logos*-it dhe mban në mënyrë të pashlyeshme gjurmën e *Arsyes krijuese që vendos dhe udhëheq*. Kësaj sigurie të gëzueshme i këndojnë psalmet: «Prej fjalës së Zotit u krijuan qiejt, prej frymës së gojës së tij çdo trup qiellor» (*Ps* 33,6); dhe përsëri: «ai foli – gjithçka u bë, ai urdhëroi – gjithçka u përftua» (*Ps* 33,9). I gjithë realiteti shpreh këtë mister: «Qiejt e shpallin lavdinë e Hyjit, kupa qiellore kumton veprat e duarve të tij!» (*Ps* 19,2). Prandaj është vetë Shkrimi i shenjtë ai që na fton ta njohim Krijuesin duke vërejtur botën e krijuar (krh. *Urt* 13,5; *Rom* 1,19-20). Tradita e mendimit të krishterë ka ditur ta thellojë këtë element-kyç të simfonisë së Fjalës, kur, për shembull, shën Bonaventura, që bashkë me traditën e madhe të Etërve grekë i sheh të gjitha mundësitë e krijimit në *Logos*-in²³, pohon se «çdo krijesë është fjalë e Hyjit, sepse shpall Hyjin»²⁴. Kushtetuta dogmatike *Dei Verbum* e kishte përmbledhur këtë të dhënë duke deklaruar se «Hyji, i cili i krijon dhe i ruan të gjitha gjërat nëpërmjet Fjalës (krh. *Gjn* 1,3), u jep njerëzve në gjërat e krijuara një dëshmi të përhershme të vetvetes»²⁵.

Krijimi i njeriut

9. Pra, realiteti lind prej Fjalës si *creatura Verbi* dhe gjithçka është thirrur t'i shërbejë Fjalës. Krijimi është vendi në të cilin zhvillohet e gjithë historia e dashurisë mes Hyjit dhe krijesës së tij; prandaj shpëtimi i njeriut është arsyeja e gjithçkaje. Duke e soditur kozmosin në perspektivën e historisë së shëlbimit, jemi të prirur të zbulojmë pozicionin e vetëm e të posaçëm që zë njeriu në krijim: «Hyji e krijoi njeriun në përngjasimin e vet, e krijoi në përngjasimin e Hyjit; i krijoi mashkull e femër» (*Zan* 1,27). Kjo na lejon t'i njohim plotësisht dhuratat e çmueshme të marra prej Krijuesit: vlerën e trupit tonë, dhuratën e arsyes, të lirisë dhe të ndërgjegjes. Në këtë gjejmë edhe atë që tradita filozofike e quan «ligj natyror»²⁶. Në të vërtetë, «çdo qenie njerëzore që përdor ndërgjegjen dhe përgjegjësinë bën përvojën e një thirrjeje të brendshme për të bërë të mirën»²⁷ dhe, prandaj, për ta shmangur të keqen. Sikurse na kujton shën Toma i Akuit, mbi këtë parim mbështeten edhe të gjitha normat e tjera të ligjit natyror²⁸. Dëgjimi i Fjalës së Hyjit na bën para së gjithash ta vlerësojmë nevojën për të jetuar sipas këtij ligji «të shkruar në zemër» (krh. *Rom* 2,15; 7,23)²⁹. Jezu Krishti, pastaj, u jep njerëzve Ligjin e ri, Ligjin e Ungjillit, i cili merr e realizon në mënyrë të shkëlqyer ligjin natyror, duke na liruar prej ligjit të mëkatit, për shkak të të cilit, sikurse thotë shën Pali, «ta dua të mirën jam i zoti, por jo edhe të veproj të mirën» (*Rom* 7,18), dhe u

dhuron njerëzve, nëpërmjet hirit, pjesëmarrjen në jetën hyjnore dhe aftësinë për ta kapërcyer egoizmin³⁰.

Realizmi i Fjalës

10. Ai që e njeh Fjalën hyjnore e njeh plotësisht edhe domethënien e çdo krijese. Në të vërtetë, nëse të gjitha gjërat «ekzistojnë» në Atë që është «para çdo gjëje» (krh. *Kol* 1,17), atëherë ai që e ndërton jetën e vet mbi Fjalën e tij ndërton vërtet në mënyrë të fortë e të qëndrueshme. Fjala e Hyjit na nxit ta ndryshojmë konceptin tonë të realizmit: realist është ai që sheh në Fjalën e Hyjit themelin e gjithçkaje³¹. Për këtë kemi veçanërisht nevojë në kohën tonë, ku shumë gjëra të cilat bazohemi për ta ndërtuar jetën, mbi të cilat jemi të tunduar ta vëmë shpresën tonë, zbulohen si kalimtare. Të pasurit, kënaqësia dhe pushteti herët a vonë tregohen të paafte të përmbushin aspiratat më të thella të zemrës njerëzore. Në të vërtetë, ai, për ta ndërtuar jetën e vet, ka nevojë për themele të qëndrueshme, që qëndrojnë edhe kur siguritë njerëzore mungojnë. Në realitet, meqënëse «e amshueshme është, o Zot, fjala jote, e qëndrueshme porsi qielli» dhe besnikëria e Zotit vazhdon «brez pas brezi» (*Ps* 119,89-90), ai që ndërton mbi këtë Fjalë e ngre shtëpinë e jetës së vet mbi shkëmb (krh. *Mt* 7,24). Zemra jonë i thashtë Hyjit çdo ditë: «Përkrenarja dhe shqyti im je ti, kam besim të plotë në fjalën tënde» (*Ps* 119,114) dhe sikurse shën Pjetri veprofshim çdo ditë duke iu besuar Zotërisë Jezus: «pasi po thua ti, do t'i hedh rrjetat» (*Lk* 5,5).

Kristologjia e Fjalës

11. Nga ky vështrim në realitetin e veprave të së Shenjtërueshmes Trini, nëpërmjet Fjalës hyjnore, mund të kuptojmë fjalët e autorit të *Letrës drejtuar Hebrenjve*: «Pasi Hyji herë pas here dhe në mënyra të ndryshme, në të kaluarën, u ka folur etërve me anë të profetëve, së fundi, në këto ditë, na foli edhe neve me anë të Birit, të cilin e bëri trashëgimtarin e gjithë gjërave, nëpër të cilin edhe e krijoi gjithësinë» (1,1-2). Është shumë e bukur të vërejmë se si e gjithë Besëlidhja e Vjetër na paraqitet si histori në të cilën Hyji komunikon Fjalën e vet; në të vërtetë, «me anë të besëlidhjes së bërë me Abrahamin (krh. *Zan* 15,18), dhe nëpërmjet Moisiut me popullin e Izraelit (krh. *Dal* 24,8), ai iu zbulua, në fjalë e në vepra, popullit që kështu e kishte fituar për vete, si i vetmi Hyj i gjallë e i vërtetë, në mënyrë të tillë që Izraeli ta përjetonte se cili ishte plani i Hyjit me njerëzit dhe, duke folur vetë Hyji me gojën e profetëve, ta kuptonte me thellësi e qartësi gjithnjë e më të madhe dhe t'ua bënte të njohur më gjerësisht popujve (krh. *Ps* 21,28-29; 95,1-3; *Is* 2,1-4; *Jer* 3,17)»³².

Kjo gatishmëri e Hyjit kryhet në mënyrë të pakapërcyeshme në mishërimin e Fjalës. Fjala e amshuar që shprehet në krijim dhe që komunikohet në historinë e shpëtimit në Krishtin është bërë njeri, «i lindur prej gruaje» (*Gal* 4,4). Fjala këtu nuk shprehet para së gjithash në një fjalim, në koncepte apo rregulla. Këtu jemi të vënë përballë vetë personit të Jezusit. Historia e tij e vetme dhe e veçantë është Fjala përfundimtare që Hyji i thotë njerëzimit. Prej kësaj kuptohet se përse «në fillimin e të qenit i krishterë nuk gjendet një vendim etik apo një ide e madhe, por takimi me një ngjarje, me një Person, që i jep jetës një horizont të ri dhe me këtë një drejtim vendimtar»³³. Përtëritja e këtij takimi dhe e kësaj vetëdijeje krijon në zemrën e besimtarëve mahnitjen për nismën hyjnore që njeriu me aftësitë e veta racionale e me përfytyrimin e vet nuk do të kishte mundur ta sajonte. Bëhet fjalë për një risi të padëgjuar dhe të pakonceptueshme nga ana njerëzore: «Fjala u bë njeri e banoi ndër ne» (*Gjn* 1,14a). Këto shprehje nuk tregojnë një figurë retorike, por një përvojë të jetuar! Ai që i referon është shën Gjoni, dëshmitar okular: «Ne e pamë lavdinë e tij, atë lavdi që prej Atit i përket Birit të vetëm plot hir e të vërtetë» (*Gjn* 1,14b). Feja apostolike dëshmon se Fjala e amshuar është bërë Njeri prej nesh. *Fjala hyjnore* shprehet me të vërtetë me *fjalë njerëzore*.

12. Tradita patristike dhe mesjetare, duke soditur këtë «Kristologji të Fjalës», ka përdorur shprehjen tërheqëse: *Fjala u shkurtua*³⁴. «Etërit e Kishës, në përkthimin e tyre grek të Besëlidhjes së Vjetër, gjenin një fjalë të Isaisë profet, që edhe shën Pali e citon për të treguar se si rrugët e reja të Hyjit ishin paralajmëruar që në Besëlidhjen e Vjetër. Aty lexohej: “Hyji e ka bërë të shkurtër Fjalën e vet, e ka shkurtuar” (Is 10,23; Rom 9,28)... vetë Biri është Fjala, është *Logos*-i: Fjala e amshuar është bërë e vogël – aq e vogël sa të hyjë në një grazhd. Është bërë fëmijë, që Fjala të bëhet për ne e kapshme»³⁵. Tani, Fjala jo vetëm është e dëgjueshme, jo vetëm ka një zë, tani Fjala ka një *fytyrë*, të cilën pra mund ta shohim: Jezusi i Nazaretit³⁶.

Duke ndjekur tregimin e Ungjijve, vërejmë se si vetë njerëzimi i Jezusit tregohet në krejt veçantinë e vet pikërisht duke iu referuar Fjalës së Hyjit. Në të vërtetë, Ai, në njerëzimin e vet të përsosur, realizon çast për çast vullnesën e Atit; Jezusi e dëgjon zërin e tij dhe i bindet me krejt vetveten; ai e njeh Atin dhe e zbaton fjalën e tij (krh. *Gjn* 8,55); na i tregon neve gjërat e Atit (krh. *Gjn* 12,50); «fjalët që ti m’i dhe ua dorëzova atyre» (*Gjn* 17,8). Prandaj Jezusi tregon se është *Logos*-i hyjnor që na dhurohet neve, por edhe Adami i ri, njeriu i vërtetë, ai që bën në çdo çast jo vullnesën e vet, por atë të Atit. Ai «përparonte në dije, në moshë e në hir para Hyjit e para njerëzve» (*Lk* 2,52). Në mënyrë të përsosur dëgjon, realizon në vetvete dhe na komunikon neve Fjalën hyjnore (krh. *Lk* 5,1).

Misioni i Jezusit, së fundi, e gjen plotësimin e vet në Misterin e Pashkës: këtu jemi të vënë përballë «Fjalës së kryqit» (*IKor* 1,18). Fjala hesht, bëhet heshtje vdekjeje, pasi është «thënë» deri sa të heshtë, duke mos mbajtur asgjë nga ajo që duhej të komunikohet. Në mënyrë të mrekullueshme Etërit e Kishës, duke e soditur këtë mister, vënë në buzët e Nënës së Hyjit këtë shprehje: «Është pa fjalë Fjala e Atit, që ka bërë çdo krijesë që flet; pa jetë janë sytë e shuar të atij me fjalën e të cilit dhe me shenjë e të cilit lëviz gjithçka që ka jetë»³⁷. Këtu me të vërtetë na është komunikuar dashuria «më e madhe», ajo që jep jetën e vet për miqtë e vet (krh. *Gjn* 15,13).

Në këtë mister të madh Jezusi shfaqet si *Fjala e Besëlidhjes së Re dhe të Amshuar*: liria e Hyjit dhe liria e njeriut janë takuar përfundimisht në trupin e tij të kryqëzuar, në një pakt të pazgjidhshëm, të vlefshëm përgjithmonë. Vetë Jezusi në Darkën e Fundit, në themelimin e Eukaristisë, kishte folur për «Besëlidhjen e Re dhe të Amshuar», të lidhur me gjakun e tij të derdhur (krh. *Mt* 26,28; *Mk* 14,24; *Lk* 22,20), duke u treguar si Qengji i vërtetë i flijuar, në të cilin kryhet lirimi përfundimtar prej skllavërisë³⁸.

Në misterin e ndritshëm të ngjalljes kjo heshtje e Fjalës shfaqet në domethënien e vet të përnjëmendtë dhe përfundimtare. Krishti, Fjala e mishëruar, e kryqëzuar dhe e ngjallur e Hyjit, është Zotëria i të gjitha gjërave; ai është Fitimtari, *Pantocrator*-i, dhe kështu të gjitha gjërat janë vënë përgjithmonë nën kryesinë e Tij (krh. *Ef* 1,10). Pra, Krishti është «drita e botës» (*Gjn* 8,12), ajo dritë që «shndrit në errësirë» (*Gjn* 1,5) dhe që errësira nuk e ka pushtuar atë (krh. *Gjn* 1,5). Këtu e kuptojmë plotësisht domethënien e *Psalmit 119*: «Fjala jote është dritë për këmbët e mia, dritë për udhët e mia» (rr. 105); Fjala që ngjallet është kjo dritë përfundimtare në udhën tonë. Të krishterët qysh prej fillimit kanë qenë të vetëdijshëm se në Krishtin Fjala e Hyjit është e pranishme si Person. Fjala e Hyjit është drita e vërtetë për të cilën njeriu ka nevojë. Po, në ngjallje Biri i Hyjit është shfaqur si Dritë e botës. Tani, duke jetuar me Të dhe për Të, mund të jetojmë në dritë.

13. Pasi kemi arritur, le të themi kështu, në zemrën e «Kristologjisë së Fjalës», është e rëndësishme të theksojmë njësinë e planit hyjnor në Fjalën e mishëruar: për këtë arsye Besëlidhja e Re na e paraqet Misterin e Pashkës në përputhje me Shkrimet e shenjta, si plotësim i tyre i brendshëm. Shën Pali, në *Letrën e Parë drejtuar Korintianëve*, pohon se Jezu Krishti vdiq për mëkatet tona «sipas Shkrimeve» (15,3) dhe që u ngjall të tretën ditë «sipas Shkrimeve» (15,4). Me këtë Apostulli e vë ngjarjen e vdekjes dhe të ngjalljes së Zotit në marrëdhënie me historinë e Besëlidhjes së Vjetër të Hyjit me popullin e vet. Madje, na bën të kuptojmë se kjo histori e merr prej tij logjikën dhe

domethënien e saj të vërtetë. Në Misterin e Pashkës plotësohen «fjalët e Shkrimit, pra, kjo vdekje e realizuar “sipas Shkrimeve” është një ngjarje që bart në vete një *logos*, një logjikë: vdekja e Krishtit dëshmon se Fjala e Hyjit është bërë deri në fund “njeri”, “histori” njerëzore»³⁹. Edhe ngjallja e Jezusit ndodh “të tretën ditë sipas Shkrimeve”: meqënëse sipas interpretimit judaik prishja fillonte pas të tretës ditë, fjala e Shkrimit plotësohet në Jezusin që ngjallet para se të fillojë prishja. Në këtë mënyrë shën Pali, duke e përçuar besnikërisht mësimin e Apostujve (krh. *IKor* 15,3), thekson se fitorja e Krishtit mbi vdekjen ndodh nëpërmjet fuqisë krijuese të Fjalës së Hyjit. Kjo fuqi hyjnore sjell shpresë e gëzim: si përfundim, kjo është përmbajtja liruese e zbulimit pashkor. Në Pashkë, Hyji zbulon vetveten dhe fuqinë e Dashurisë trinitare që i asgjëson forcat shkatërrimtare të së keqes dhe të vdekjes.

Duke kujtuar këto elemente thelbësore të fesë sonë, mund të sodisim kështu njësinë e thellë mes krijimit e krijimit të ri dhe të krejt historisë së shpëtimit në Krishtin. Duke u shprehur me një shëmbëlltyrë, mund ta krahasojmë kozmosin me një «libër» – kështu thoshte edhe Galileo Galilei –, duke e konsideruar atë si «vepra e një Autori që shprehet nëpërmjet “simfonisë” së botës së krijuar. Brenda kësaj simfonie gjendet, në njëfarë pike, ajo që në gjuhën muzikore do të quhej një “asol”, një temë besuar një instrumenti të vetëm apo një zëri; dhe është aq i rëndësishëm sa prej tij varet domethënia e krejt veprës. Ky “asol” është Jezusi... Biri i njeriut rimerr në vete tokën dhe qiellin, botën e krijuar dhe Krijuesin, mishin dhe Shpirtin. Është qendra e kozmosit dhe e historisë, sepse në Të bashkohen pa u ngatërruar Autori dhe vepra e tij»⁴⁰.

Përmasa eskatologjike e Fjalës së Hyjit

14. Me gjithë këtë Kisha shpreh vetëdijen se me Jezu Krishtin gjendet përballë Fjalës përfundimtare të Hyjit; ai është «i Pari dhe i Fundit» (*Zb* 1,17). Ai i ka dhënë krijimit dhe historisë kuptimin e tyre përfundimtar; prandaj jemi të thirrur ta jetojmë kohën, ta banojmë krijimin e Hyjit brenda këtij ritmi eskatologjik të Fjalës; «pra, ekonomia e krishterë, pasi është Besëlidhje e re dhe përfundimtare, nuk do të kalojë kurrë, dhe nuk duhet të presim asnjë zbulim tjetër publik para shfaqjes së lavdishme të Zotit tonë Jezu Krishtit (krh. *ITim* 6,14 dhe *Tit* 2,13)»⁴¹. Në të vërtetë, sikurse kanë kujtuar Etërit gjatë Sinodit, «specificiteti i krishterimit shfaqet në ngjarjen Jezu Krisht, kulm i Zbulimit, plotësim i premtimeve të Hyjit dhe ndërmjetës i takimit mes njeriut dhe Hyjit. Ai “që bëri të njihet Hyji” (krh. *Gjn* 1,18) është Fjala e vetme dhe përfundimtare dorëzuar njerëzimit»⁴². Shën Gjoni i Kryqit e ka shprehur këtë të vërtetë në mënyrë të mrekullueshme: «Prej momentit në të cilin na ka dhuruar Birin e vet, që është Fjala e vetme dhe përfundimtare, na ka thënë gjithçka në një herë të vetme në këtë Fjalë të vetme dhe nuk ka më asgjë për të thënë... Në të vërtetë, atë që një ditë ua thoshte pjesërisht profetëve, e ka thënë krejtësisht në Birin e vet, duke na e dhuruar këtë gjithçka në Birin e vet. Prandaj ai që do të dëshironte ende ta pyeste Zotin dhe t’i kërkonte vegime apo zbulime, jo vetëm që do të bënte një marrëzi, por edhe do ta fyente Hyjin, sepse nuk e ngulit vështrimin vetëm në Krishtin dhe shkon duke kërkuar gjëra të ndryshme e risi»⁴³.

Si rrjedhojë, Sinodi ka porositur që «të ndihmohen besimtarët që ta dallojnë mirë Fjalën e Hyjit prej zbulimeve private»⁴⁴ roli i të cilave «nuk është ai... që “të plotësojnë” Zbulimin përfundimtar të Krishtit, por të ndihmojnë që ai të jetohej më plotësisht në një epokë të caktuar historike»⁴⁵. Vlera e zbulimeve private është thelbësisht e ndryshme prej zbulimit të vetëm publik: ky zbulim kërkon fenë tonë; në të vërtetë, në të, nëpërmjet fjalëve njerëzore dhe ndërmjetësimit të bashkësisë së gjallë të Kishës, vetë Hyji na flet neve. Kriteri për të vërtetën e një zbulimi privat është orientimi i tij nga vetë Krishti. Kur ai na largon prej Tij, atëherë me siguri nuk vjen prej Shpirtit Shenjt, që na udhëheq brenda Ungjillit dhe jo jashtë tij. Zbulimi privat është një ndihmë për këtë fe dhe shfaqet si i besueshëm pikërisht sepse i referohet të vetmit zbulim publik. Për këtë miratimi kishtar i një zbulimi privat tregon thelbësisht se mesazhi përkatës nuk përmban asgjë që i kundërshton fesë dhe

sjelljes së mirë; është e lejueshme të bëhet publik dhe besimtarët janë të autorizuar ta pranojnë atë në formë të matur. Një zbulim privat mund të sjellë theksime të reja, të bëjë të dalin në pah forma të reja përshtirë apo të thellojë ato të hershmet. Ai mund të ketë njëfarë karakteri profetik (krh. *1Sel* 5,19-21) dhe mund të jetë një ndihmë e vlefshme për ta kuptuar dhe jetuar më mirë Ungjillin në kohën e sotme, prandaj nuk duhet të errësohet. Është një ndihmë, që jepet, por përdorimi i të cilës nuk është i detyrueshëm. Në çdo rast, duhet të bëhet fjalë për një ushqim të fesë, të shpresës dhe të dashurisë, që janë për të gjithë udha e përhershme e shpëtimit⁴⁶.

Fjala e Hyjit dhe Shpirti Shenjt

15. Pasi u ndalëm mbi Fjalën e fundit dhe përfundimtare të Hyjit drejtuar botës, është e nevojshme të kujtojmë tani misionin e Shpirtit Shenjt në marrëdhënie me Fjalën hyjnore. Në të vërtetë, nuk mund të ketë asnjë kuptim të përnjëmëndtë të Zbulimit hyjnor jashtë veprimit të Paraklitit. Kjo varet prej faktit se komunikimi që Hyji i bën vetes përmban gjithmonë edhe marrëdhënien mes Birit e Shpirtit Shenjt, që Ireneu i Lionit, në të vërtetë, i quan «dy duart e Atit»⁴⁷. Në fund të fundit, është Shkrimi i shenjtë ai që na tregon praninë e Shpirtit Shenjt në historinë e shpëtimit dhe në veçanti në jetën e Jezusit, i cili ngjizet në Virgjërën Mari për virtyt të Shpirtit Shenjt (krh. *Mt* 1,18; *Lk* 1,35); në fillim të misionit të tij publik, në brigjet e Jordanit, e sheh të zbresë mbi vete në formën e pëllumbit (krh. *Mt* 3,16); në po këtë Shpirt Jezusi vepron, flet dhe galdon (krh. *Lk* 10,21); dhe pikërisht në Shpirtin Shenjt ai flijon vetveten (krh. *Heb* 9,14). Në përfundim të misionit të vet, sipas tregimit të Gjonit ungjilltar, është vetë Jezusi ai që e vë në marrëdhënie të qartë dhurimin e jetës së vet me dërgimin e Shpirtit të vetëve (krh. *Gjn* 16,7). Pastaj, Jezusi i ngjallur, duke mbajtur në trupin e vet shenjat e mundimeve, dhuron Shpirtin (krh. *Gjn* 20,22), duke i bërë të vetët pjesëmarrës të vetë misionit të vet (krh. *Gjn* 20,21). Shpirti Shenjt do t'u mësojë nxënësve çdo gjë dhe do t'u kujtojë atyre gjithçka që Krishti ka thënë (krh. *Gjn* 14,26), pasi do të jetë Ai, Shpirti i së Vërtetës (krh. *Gjn* 15,26), ai që do t'i çojë nxënësit drejt krejt të Vërtetës (krh. *Gjn* 16,13). Së fundi, siç lexohet në *Veprat e Apostujve*, Shpirti zbret mbi të Dymbëdhjetët të bashkuar në lutje me Marinë ditën e Rrëshajës (krh. 2,1-4), dhe i nxit në misionin e kumtimit të Lajmit të Mirë të gjithë popujve⁴⁸.

Pra, Fjala e Hyjit shprehet me fjalë njerëzore falë veprës së Shpirtit Shenjt. Misioni i Birit dhe ai i Shpirtit Shenjt janë të pandashëm dhe përbëjnë një ekonomi të vetme të shpëtimit. Vetë Shpirti që vepron në mishërimin e Fjalës në kraharorin e Virgjërës Mari, është i njëjti që e udhëheq Jezusin gjatë gjithë misionit të tij dhe që u premtohet nxënësve. I njëjti Shpirt, që ka folur me anë të profetëve, e mbështet dhe e frymëzon Kishën në detyrën e kumtimit të Fjalës së Hyjit dhe në predikimin e Apostujve; së fundi, ky Shpirt i frymëzon autorët e Shkrimeve të shenjta.

16. Të vetëdijshtëm për këtë horizont pneumatologjik, Etërit sinodalë kanë dashur të kujtojnë rëndësinë e veprimit të Shpirtit Shenjt në jetën e Kishës dhe në zemrën e besimtarëve në marrëdhënie me Shkrimin e shenjtë⁴⁹: pa veprimin efikas të «Shpirtit të së Vërtetës» (*Gjn* 14,16) nuk mund të kuptohen fjalët e Zotërisë. Sikurse kujton përsëri shën Ireneu: «Ata që nuk marrin pjesë në Shpirt nuk e marrin prej kraharorit të nënës së tyre (Kishës) ushqimin e jetës, ata nuk marrin asgjë prej burimit më të pastër që gurgullon prej trupit të Krishtit»⁵⁰. Sikurse Fjala e Hyjit na vjen neve në trupin e Krishtit, në trupin eukaristik dhe në trupin e Shkrimeve nëpërmjet veprimit të Shpirtit Shenjt, po ashtu ajo mund të pranohet e të kuptohet me të vërtetë vetëm falë të njëjtit Shpirt.

Shkrimtarët e mëdhenj të traditës së krishterë janë të njëzëshëm në konsiderimin e rolit të Shpirtit Shenjt në marrëdhënien që besimtarët duhet të kenë me Shkrimet. Shën Gjon Gojarti pohon se Shkrimi «ka nevojë për zbulimin e Shpirtit, me qëllim që duke zbuluar kuptimin e vërtetë të gjërave që gjenden aty, të nxjerrim prej aty një përfitim të begatshëm»⁵¹. Edhe shën Jeronimi është

krejtësisht i bindur se «nuk mund të arrijmë ta kuptojmë Shkrimin pa ndihmën e Shpirtit Shenjt që e ka frymëzuar atë»⁵². Shën Gregori i Madh, pastaj, thekson në mënyrë të mrekullueshme veprën e të njëjtit Shpirt në formimin dhe në interpretimin e Biblës: «Ai vetë i ka krijuar fjalët e besëlidhjeve të shenjta, ai vetë i zbuloi ato»⁵³. Rikardi i shën Viktorit kujton se duhen «sy pëllumbi», të ndriçuar e të mësuar prej Shpirtit, për ta kuptuar tekstin e shenjtë⁵⁴.

Do të doja të theksoja përsëri se sa domethënëse është dëshmia që gjejmë në lidhje me marrëdhënien mes Shpirtit Shenjt dhe Shkrimit në tekstet liturgjike, ku Fjala e Hyjit shpallet, dëgjohet dhe u shpjegohet besimtarëve. Është rasti i lutjeve të hershme që në formën e epiklezave i bëjnë thirrje Shpirtit para shpalljes së leximeve: «Dërgoje Shpirtin tënd Shenjt Paraklit në shpirtrat tanë dhe na bëj t'i kuptojmë Shkrimet e frymëzuara prej tij; dhe bëj që t'i interpretoj ato në mënyrë të denjë, që besimtarët e bashkuar këtu të nxjerrin dobi prej tyre». Në të njëjtën mënyrë, gjejmë lutje që, në përfundim të homelisë, përsëri i luten Hyjit për dhuratën e Shpirtit mbi besimtarët: «O Hyj shpëtimtar... po të lutemi për këtë popull: dërgoje mbi të Shpirtin Shenjt; Zoti Jezus ardhte për ta vizituar, u foltë mendjeve të të gjithëve dhe ua përgatitte zemrat për fenë e i sjellte te ti shpirtrat tanë, o Hyj i mëshirshëm»⁵⁵. Prej gjithë kësaj mund të kuptojmë se përse nuk mund të arrihet kuptimi i Fjalës nëse nuk pranohet veprimi i Paraklitit në Kishë dhe në zemrat e besimtarëve.

Tradita dhe Shkrimi

17. Duke ripohuar lidhjen e thellë mes Shpirtit Shenjt dhe Fjalës së Hyjit, kemi vënë edhe bazat për të kuptuar domethënien dhe vlerën vendimtare të Traditës së gjallë dhe të Shkrimeve të shenjta në Kishë. Në të vërtetë, meqënëse Hyji «aq fort e deshi botën sa që dha një të vetmin Birin e vet» (*Gjn* 3,16), Fjala hyjnore, e shqiptuar në kohë, i është dhuruar dhe «dorëzuar» Kishës në mënyrë përfundimtare, kështu që kumtimi i shpëtimit të mund të komunikohet në mënyrë efikase në të gjitha kohët dhe në të gjitha vendet. Sikurse na kujton Kushtetuta dogmatike *Dei Verbum*, vetë Jezu Krishti «u urdhëroi apostujve që Ungjilli, fillimisht i premtuar nëpërmjet profetëve dhe prej Tij personalisht i përmbushur e i shpallur, t'u predikohet prej tyre të gjithëve si burim i çdo të vërtetë të dobishme dhe i çdo rregulle morale, duke u komunikuar atyre dhuratat hyjnore. Kjo u zbatua besnikërisht, si nga Apostujt, të cilët në predikimin gojor, me shembuj e mësimë e përçuan qoftë atë që kishin marrë prej gojës së Krishtit duke jetuar me Të dhe duke e parë të vepronte, qoftë atë që kishin mësuar prej sugjerimeve të Shpirtit Shenjt, ashtu edhe nga ata Apostuj dhe nga njerëzit e rrethit të tyre, të cilët, me frymëzim të Shpirtit Shenjt, e shkruan porosinë e shpëtimit»⁵⁶.

Veç kësaj, Koncili II i Vatikanit na kujton se kjo Traditë me origjinë apostolike është realitet i gjallë e dinamik: ajo «përparon në Kishë me ndihmën e Shpirtit Shenjt»; jo në kuptimin se ajo hesht në të vërtetën e vet, që është e përhershme. Por «rritet... në kuptimin si të gjërave ashtu edhe të fjalëve të përçuar», me soditjen dhe studimin, me inteligjencën e dhënë nga një përvojë më e thellë shpirtërore, dhe nëpërmjet «predikimit të atyre të cilët me pasardhësinë ipeshkvore kanë marrë një karizëm të sigurt të së vërtetës»⁵⁷.

Tradita e gjallë është thelbësore me qëllim që Kisha të mund të rritet në kohë në kuptimin e të vërtetës së zbuluar në Shkrime; në të vërtetë, «është pikërisht kjo Traditë ajo që ia bën të njohur Kishës gjithë kanonin e librave të shenjtë dhe në Kishë bën që të kuptohen më thellësisht e i bën pareshtur vepruese po këto Shkrime të shenjta»⁵⁸. Në përfundim, është Tradita e gjallë e Kishës ajo që na bën ta kuptojmë në mënyrën e duhur Shkrimin e shenjtë si Fjalë të Hyjit. Megjithatë Fjala e Hyjit i paraprin dhe e tejkalon Shkrimin e shenjtë, ky i fundit, duke qenë i frymëzuar prej Hyjit, e përmban Fjalën hyjnore (krh. *2Tim* 3,16) «në mënyrë krejtësisht të veçantë»⁵⁹.

18. Prej kësaj del se sa e rëndësishme është që Populli i Hyjit të edukohet e të formohet në mënyrë të qartë për t'iu afruar Shkrimeve të shenjta në marrëdhënie me Traditën e gjallë të Kishës, duke

parë në to vetë Fjalën e Hyjit. Ta bëjmë që të rritet ky qëndrim te besimtarët është shumë e rëndësishme nga këndvështrimi i jetës shpirtërore. Në lidhje me këtë mund të na ndihmojë të kujtuarit e një analogjie të zhvilluar prej Etërve të Kishës mes Fjalës së Hyjit që bëhet «njeri» dhe Fjalës që bëhet «libër»⁶⁰. Kushtetuta dogmatike *Dei Verbum*, duke e marrë këtë traditë sipas të cilës «trupit i Birit është Shkrimi që na është përçuar neve» – sikurse pohon shën Ambrozi⁶¹ –, deklaron: «Fjalët e Hyjit, të shprehura me gjuhë njerëzore, janë bërë të ngjashme me gjuhën e njerëzve, sikurse edhe Fjala e Atit të amshuar, pasi i mori mbi vete dobësitë e natyrës njerëzore, u bë e ngjashme me njerëzit»⁶². I kuptuar në këtë mënyrë, Shkrimi i shenjtë na paraqitet neve, megjithëse në shumësinë e formave dhe të përmbajtjeve të veta, si realitet unitar. Në të vërtetë, «Hyji, nëpërmjet të gjitha fjalëve të Shkrimit të shenjtë, nuk thotë veçse një Fjalë të vetme, Fjalën e vet të vetme, në të cilën e shpreh krejt vetveten (krh. Heb 1,1-3)»⁶³, sikurse pohonte qartazi edhe shën Agustini: «Mos harroni se një i vetëm është fjalimi i Hyjit që zhvillohet në të gjithë Shkrimin e shenjtë dhe një e vetme është Fjala që tingëllon prej gojës së të gjithë shkrimtarëve të shenjtë»⁶⁴.

Në përfundim, nëpërmjet veprës së Shpirtit Shenjt dhe nën udhëheqjen e Magjisterit, Kisha u përçon të gjithë brezave atë që është zbuluar në Krishtin. Kisha jeton me sigurinë se Zoti i saj, i cili ka folur në të kaluarën, nuk resht së komunikuari sot Fjalën e vet në Traditën e gjallë të Kishës dhe në Shkrimin e shenjtë. Në të vërtetë, Fjala e Hyjit na dhurohet neve në Shkrimin e shenjtë, si dëshmi e frymëzuar prej Zbulimit, që me Traditën e gjallë të Kishës përbën rregullën më të lartë të fesë⁶⁵.

Shkrimi i shenjtë, frymëzim dhe e vërtetë

19. Një koncept kyç për ta kuptuar tekstin e shenjtë si Fjalë të Hyjit në fjalë njerëzore është me siguri ai i *frymëzimit*. Edhe këtu është e mundur të sugjerojmë një analogji: sikurse Fjala e Hyjit është bërë njeri për virtyt të Shpirtit Shenjt në kraharorin e Virgjërës Mari, po ashtu Shkrimi i shenjtë lind prej kraharorit të Kishës për virtyt të të njëjtit Shpirt. Shkrimi i shenjtë është «Fjala e Hyjit e shkruar me frymëzim të Shpirtit të Hyjit»⁶⁶. Në këtë mënyrë vërehet e gjithë rëndësia e autorit njerëzor që ka shkruar tekstet e frymëzuara dhe, në të njëjtën kohë, vetë Hyji si autor i vërtetë.

Sikurse kanë pohuar Etërit sinodalë, është krejt e qartë se sa vendimtare është tema e frymëzimit për afrimin e duhur me Shkrimet dhe për hermeneutikën e tyre të saktë⁶⁷, e cila, nga ana e vet, duhet të bëhet në të njëjtin Shpirt me të cilin është shkruar⁶⁸. Kur dobësohet në ne vetëdija e frymëzimit, rrezikojmë ta lexojmë Shkrimin si objekt kureshtjeje historike dhe jo si vepër e Shpirtit Shenjt, në të cilën mund të dëgjojmë vetë zërin e Zotit dhe të njohim praninë e tij në histori.

Veç kësaj, Etërit sinodalë kanë vënë në dukje se me temën e frymëzimit është e lidhur edhe tema e *të vërtetave të Shkrimeve*⁶⁹. Prandaj, një thellim i dinamikës së frymëzimit do të çojë padyshim edhe në një kuptim më të madh të së vërtetës që përmbajnë librat e shenjtë. Sikurse pohon doktrina konciliare mbi këtë temë, librat e frymëzuar mësojnë të vërtetën: «Pra, meqënëse gjithçka që autorët e shenjtë apo hagiografët pohojnë është për t'u konsideruar si e pohuar prej Shpirtit Shenjt, atëherë duhet të deklarohet, si rrjedhojë, se librat e Shkrimit mësojnë vendosmërisht, besnikërisht dhe pa gabime të vërtetën që Hyji për shëlbimin tonë deshi që të na dorëzohej në Letrat e shenjta. Në të vërtetë, “i tërë Shkrimi i shenjtë, hyjnisht i frymëzuar, është i dobishëm për të mësuar, për të bindur, për të rregulluar, për të edukuar në drejtësi, që njeriu i Hyjit të jetë i përsosur, i përshtatur për të kryer çdo vepër të mirë” (2Tim 3,16-17gr.)»⁷⁰.

Sigurisht, reflektimi teologjik i ka konsideruar gjithmonë frymëzimin dhe të vërtetën si dy koncepte kyçe për një hermeneutikë kishtarë të Shkrimeve të shenjta. Megjithatë, duhet të pranohet nevoja e sotme për një thellim të përshtatshëm të këtyre realiteteve, në mënyrë që të mund t'u përgjigjemi

më mirë kërkesave që kanë lidhje me interpretimin e teksteve të shenjta sipas natyrës së tyre. Në këtë perspektivë e formuloj urimin e ngrohtë që kërkimi në këtë fushë të mund të përparojë dhe të sjellë fryte për shkencën biblike dhe për jetën shpirtërore të besimtarëve.

Hyji Atë, burimi dhe zanafilla e Fjalës

20. Ekonomia e Zbulimit e ka fillesën dhe zanafillën e vet në Hyjin Atë. Prej fjalës së tij «u krijuan qiejt, prej frymës së gojës së tij çdo trup qiellor» (*Ps* 33,6). Ai bën «të shkëlqejë njohuria e lavdisë së Hyjit në fytyrën e Krishtit» (*2Kor* 4,6; krh. *Mt* 16,17; *Lk* 9,29).

Në Birin, «*Logos*-in e bërë njeri» (krh. *Gjn* 1,14), të ardhur për të kryer vullnesën e Atij që e ka dërguar (krh. *Gjn* 4,34), Hyji burim i Zbulimit shfaqet si Atë dhe shpie në plotësi edukimin hyjnor të njeriut, qysh më përpara të frymëzuar prej fjalëve të profetëve dhe prej punëve të mrekullueshme të bëra në krijim dhe në historinë e popullit të tij dhe të të gjithë njerëzve. Kulmi i Zbulimit të Hyjit Atë jepet prej Birit me dhuratën e Paraklitit (krh. *Gjn* 14,16), Shpirtit të Atit e të Birit, që na «udhëzon ta njohim gjithë të vërtetën» (*Gjn* 16,13).

Kështu të gjitha premtimet e Hyjit bëhen «po» në Jezu Krishtin (krh. *2Kor* 1,20). Në këtë mënyrë hapet për njeriun mundësia për të përshkuar udhën që e çon drejt Atit (krh. *Gjn* 14,6), në mënyrë që në fund «Hyji të jetë gjithçka në të gjithë» (*1Kor* 15,28).

21. Siç tregon kryqi i Krishtit, Hyji flet edhe nëpërmjet heshtjes së vet. Heshtja e Hyjit, përvoja e largësisë së të Gjithëpushtetshmit dhe Atit është etapa vendimtare në ecjen tokësore të Birit të Hyjit, Fjalës së mishëruar. I varur në drurin e kryqit, i shpreh dhimbjen që i shkaktohet prej kësaj heshtjeje: «Hyji im, Hyji im, përse hoqe dorë prej meje» (*Mk* 15,34; *Mt* 27,46). Duke ecur në dëgjuesë deri në frymën e fundit të jetës, në errësirën e vdekjes, Jezusi i është lutur Atit. Atij i është besuar në momentin e kalimit, nëpërmjet vdekjes, në jetën e amshuar: «O Atë: në duart e tua po e dorëzoj shpirtin tim» (*Lk* 23,46).

Kjo përvojë e Jezusit është tregues i situatës së njeriut që, pasi e ka dëgjuar dhe pranuar Fjalën e Hyjit, duhet të matet edhe me heshtjen e tij. Është një përvojë e jetuar prej shumë shenjtërorish e mistikësh, dhe që edhe sot hyn në ecjen e shumë besimtarëve. Heshtja e Hyjit është vazhdim i fjalëve të tij të mëparshme. Në këto momente të errëta Ai flet në misterin e heshtjes së tij. Prandaj, në dinamikën e Zbulimit të krishterë, heshtja shfaqet si një shprehje e rëndësishme e Fjalës së Hyjit.

Përgjigjja e njeriut dhënë Hyjit që flet

Të thirrur për të hyrë në Besëlidhje me Hyjin

22. Duke theksuar shumëformshmërinë e Fjalës, kemi pasur mundësi të sodisim nëpërmjet mënyrave të shumta me të cilat Hyji i flet dhe i del përpara njeriut, duke u bërë i njohur në dialog. Sigurisht, sikurse kanë pohuar Etërit sinodalë, «dialogu kur i referohet Zbulimit mban në vete *parësinë* e Fjalës së Hyjit drejtuar njeriut»⁷¹. Misteri i Besëlidhjes e shpreh këtë marrëdhënie mes Hyjit që thërret me Fjalën e vet dhe njeriut që përgjigjet, në vetëdijen e qartë se nuk bëhet fjalë për një takim mes dy palësh të barabarta; ajo që ne e quajmë Besëlidhja e Vjetër dhe e Re nuk është një akt marrëveshjeje mes dy palësh të barabarta, por dhuratë e pastër e Hyjit. Nëpërmjet këtij dhurimi të dashurisë së vet Ai, duke kapërcyer çdo largësi, na bën me të vërtetë «partnerë» të vet, në mënyrë që të realizojë misterin martesor të dashurisë mes Krishtit dhe Kishës. Në këtë

këndvështrim çdo njeri shfaqet si marrësi i Fjalës, i kërkuar dhe i thirrur për të hyrë në këtë dialog dashurie me një përgjigje të lirë. Kështu Hyji e bën secilin prej nesh të aftë për *ta dëgjuar dhe për t'iu përgjigjur* Fjalës hyjnore. Njeriu është i krijuar në fjalën dhe jeton prej saj; ai nuk mund ta kuptojë vetveten nëse nuk i hapet këtij dialogu. Fjala e Hyjit zbulon natyrën bijësore dhe marrëdhënore të jetës sonë. Jemi vërtet të thirrur prej hirit që të bëhemi të ngjashëm me Krishtin, Birin e Atit, dhe të shndërrohemi prej Tij.

Hyji e dëgjon njeriun dhe u përgjigjet pyetjeve të tij

23. Në këtë dialog me Hyjin kuptojmë vetveten dhe gjejmë përgjigje për pyetjet më të thella që banojnë në zemrën tonë. Në të vërtetë, Fjala e Hyjit nuk i kundërvihet njeriut, nuk i shtyp dëshirat e tij të vërteta, madje i ndriçon ato, duke i pastruar dhe duke i çuar në plotësi. Sa e rëndësishme është për kohën tonë të zbulojmë se *vetëm Hyji i përgjigjet etjes që gjendet në zemrën e çdo njeriu!* Në epokën tonë mjerisht është përhapur, sidomos në Perëndim, ideja se Hyji është i huaj për jetën dhe për problemet e njeriut dhe se, madje, prania e tij mund të jetë një kërcënim për autonominë e tij. Në realitet, e gjithë ekonomia e shpëtimit na tregon se Hyji flet dhe ndërhyr në histori në dobi të njeriut dhe të shpëtimit të tij të tërësishëm. Pra, është vendimtare nga këndvështrimi baritor, ta paraqesim Fjalën e Hyjit në aftësinë e saj për të dialoguar me problemet që njeriu duhet të përballojë në jetën e përditshme. Pikërisht Jezusi na paraqitet neve si ai që ka ardhur që ne ta kemi jetën në plotësi (krh. *Gjn* 10,10). Prandaj, duhet të bëjmë çdo përpjekje për ta treguar Fjalën e Hyjit si hapje ndaj problemeve, si përgjigje ndaj pyetjeve tona, një zgjerim të vlerave tona dhe njëkohësisht si një plotësim të aspiratave tona. Baritorja e Kishës duhet ta ilustrojë mirë se si Hyji i dëgjon nevojat e njeriut dhe britmën e tij. Shën Bonaventura pohon në *Breviloquium*: «Fryti i Shkrimit të shenjtë nuk është një fryt çfarëdo, por madje është plotësia e lumturisë së amshuar. Në të vërtetë, Shkrimi i shenjtë është pikërisht libri në të cilin janë shkruar fjalët e jetës së amshuar, që, jo vetëm të besojmë, por edhe ta kemi jetën e pasosur, në të cilën do të shohim, do të duam dhe ku do t'i shohim të realizuara të gjitha dëshirat tona»⁷².

Të dialogosh me Hyjin nëpërmjet fjalëve të tij

24. Fjala hyjnore e fut secilin prej nesh në bashkëbisedim me Zotin: Hyji që flet na mëson se si ne mund të flasim me Të. Mendimi të shkon vetvetiu në *Librin e Psalmeve*, në të cilin Ai na jep fjalët me të cilat mund t'i drejtohem Atij, t'ia paraqesim jetën tonë ndërsa bashkëbisedojmë me Të, duke e shndërruar kështu vetë jetën në një lëvizje drejt Hyjit⁷³. Në të vërtetë, në Psalme gjejmë gjithë gamën e shpalosur të ndjenjave që njeriu mund të provojë në ekzistencën e vet dhe që vihen me urti para Hyjit; gëzimi e dhimbja, ankthi e shpresa, druajtja e drithërima gjejnë shprehje këtu. Së bashku me Psalmet mendojmë edhe për tekstet e tjera të Shkrimit të shenjtë që shprehin se si njeriu i drejtohet Hyjit në formën e lutjes për ndërmjetësim (krh. *Dal* 33,12-16), të këngës së haresë për fitoren (krh. *Dal* 15), apo të ankimit në kryerjen e misionit të vet (krh. *Jer* 20,7-18). Në këtë mënyrë fjala që njeriu ia drejton Hyjit bëhet edhe ajo Fjalë e Hyjit, për të pohuar karakterin dialogjik të krejt Zbulimit të krishterë⁷⁴, dhe krejt ekzistenca e njeriut bëhet një dialog me Hyjin që flet e dëgjon, që thërret e vë në lëvizje jetën tonë. Fjala e Hyjit zbulon këtu se e gjithë ekzistenca e njeriut është nën thirrjen hyjnore⁷⁵.

Fjala e Hyjit dhe feja

25. «Hyjit që zbulohet i detyrohemi për “dëgjesën e fesë” (*Rom* 16,26; krh. *Rom* 1,5; *2Kor* 10,5-6), me të cilën njeriu lëshohet tërësisht e lirisht në duart e tij duke i kushtuar “nderimin e plotë të intelektit dhe të Vullnetit ndaj Hyjit që zbulon” dhe duke e pranuar vullnetarisht Zbulimin që ai

bën»⁷⁶. Me këto fjalë Kushtetuta dogmatike *Dei Verbum* e ka shprehur në mënyrë të saktë qëndrimin e njeriut në lidhje me Hyjin. *Përgjigjja e njeriut ndaj Hyjit që flet është feja*. Në këtë vihet në dukje se «për ta pranuar Zbulimin, njeriu duhet t'ia hapë mendjen dhe zemrën veprimit të Shpirtit Shenjt që i bën ta kuptojë Fjalën e Hyjit të pranishme në Shkrimet e shenjta»⁷⁷. Në të vërtetë, pikërisht predikimi i Fjalës hyjnore bën të lindë feja, me të cilën bashkohemi me zemër me të vërtetën që na zbulohet dhe ia besojmë krejt vetveten Krishtit: «besimi vjen prej predikimit e predikimi është shpallja e Fjalës së Zotit» (Rom 10,17). E gjithë historia e shpëtimit na e tregon në mënyrë progresive këtë lidhje të brendshme mes Fjalës së Hyjit dhe fesë që kryhet në takimin me Krishtin. Në të vërtetë, në Të feja merr formën e takimit me një Person të cilit njeriu ia beson jetën e vet. Krishti Jezus mbetet i pranishëm sot në histori, në trupin e vet që është Kisha, prandaj akti i fesë sonë është një akt në të njëjtën kohë personal dhe kishtar.

Mëkatit si mosdëgjim i Fjalës së Hyjit

26. Fjala e Hyjit zbulon në mënyrë të pashmangshme edhe mundësinë dramatike nga ana e lirisë së njeriut që t'i largohet këtij dialogu besëlidhjeje me Hyjin për të cilin jemi krijuar. Në të vërtetë, Fjala hyjnore zbulon edhe mëkatit që banon në zemrën e njeriut. Shumë shpesh gjejmë si në Besëlidhjen e Vjetër ashtu edhe në atë të Re përshkrimin e mëkatit si *mosdëgjim i Fjalës*, si *prishje e Besëlidhjes* dhe pra si mbyllje ndaj Hyjit që thërret në bashkësi me Të⁷⁸. Njëmend, Shkrimi i shenjtë na tregon se si mëkatit i njeriut në thelb është mosdëgjësia dhe «jo dëgjim». Pikërisht dëgjesa rrënjësore e Jezusit deri në vdekjen në Kryq (krh. *Fil* 2,8) ia heq maskën deri në fund këtij mëkati. Dëgjesa e tij përmbushet në Besëlidhjen e Re mes Hyjit e njeriut dhe ne na dhurohet mundësia e pajtimit. Në të vërtetë, Jezusi është dërguar prej Atit si fli shpërblimi për mëkatet tona dhe për ata të të gjithë botës (krh. *1Gjn* 2,2; 4,10; *Heb* 7,27). Kështu, na ofrohet mundësia e mëshirshme e shpërblimit dhe fillimi i një jete të re në Krishtin. Prandaj është e rëndësishme që besimtarët të edukohen që ta shohin rrënjën e mëkatit në mosdëgjimin e Fjalës së Zotit dhe që të pranojnë në Jezusin, Fjalën e Hyjit, faljen që na hap ndaj shpëtimit.

Maria «Mater Verbi Dei» dhe «Mater fidei»

27. Etërit sinodalë kanë deklaruar se qëllimi themelor i Asamblesë XII ka qenë «përtëritja e fesë së Kishës në Fjalën e Hyjit»; prandaj është e nevojshme të shikojmë aty ku ndërsjellshmëria mes Fjalës së Hyjit dhe fesë është plotësuar përsosmërisht, pra në Virgjërën Mari, «që me po-në e vet ndaj Fjalës së Besëlidhjes dhe ndaj misionit të saj, e përmbush plotësisht thirrjen hyjnore të njerëzimit»⁷⁹. Realiteti njerëzor, i krijuar nëpërmjet Fjalës, e gjen figurën e vet të plotësuar pikërisht në fenë e dëgjueshme të Marisë. Ajo që prej Lajmërimit deri për Rrëshajë na paraqitet si grua tërësisht e gatshme ndaj vullnesës së Hyjit. Është Të Zënit e Papërlyer, ajo që është «e mbushur me hir» prej Hyjit (krh. *Lk* 1,28), e dëgjueshme në mënyrë të pakushtëzuar ndaj Fjalës hyjnore (krh. *Lk* 1,38). Feja e saj e dëgjueshme formon ekzistencën e saj në çdo çast përballë nismës së Hyjit. Virgjër në dëgjim, ajo jeton në sintoni të plotë me Fjalën hyjnore; ruan në zemrën e vet ngjarjet e Birit të saj, duke i vënë si në një mozaik të vetëm (krh. *Lk* 2,19.51)⁸⁰.

Në kohën tonë është e nevojshme që besimtarët të drejtohen për ta kuptuar më mirë lidhjen mes Marisë së Nazaretit dhe dëgjimit me besim të Fjalës hyjnore. I nxis edhe studiuesit që ta thellojnë më shumë marrëdhënien mes *mariologjisë dhe teologjisë së Fjalës*. Prej kësaj mund të vijë një dobi e madhe si për jetën shpirtërore ashtu edhe për studimet teologjike e biblike. Njëmend, ajo që inteligjenca e fesë ka thënë në lidhje me Marinë vendoset në qendrën më të thellë të jetës së krishterë. Në realitet, mishërimi i Fjalës nuk mund të mendohet pavarësisht prej lirisë së kësaj gruaje të re që me miratimin e saj bashkëpunon në mënyrë vendimtare në hyrjen e të Amshuarës në kohë. Ajo është figura e Kishës në dëgjim të Fjalës së Hyjit që në të bëhet njeri. Maria është edhe

simboli i hapjes për Hyjin dhe për të tjerët; dëgjim aktiv, që përbrendëson, përvetëson, në të cilin Fjala bëhet formë e jetës.

28. Në këtë rrethanë dëshiroj ta tërheq vëmendjen mbi familjaritetin e Marisë me Fjalën e Hyjit. Kjo shndrit me efikasitet të veçantë në *Magnificat*. Këtu, në njëfarë kuptimi, shihet se si Ajo identifikohet me Fjalën, hyn në të; në këtë këngë të mrekullueshme feje Virgjëra e lavdëron Zotin me vetë Fjalën e tij: «*Magnificat*-i – një portret, le të themi kështu, i shpirtit të saj – është tërësisht i endur me fjetet e Shkrimit të shenjtë, me fjetet e nxjerra prej Fjalës së Hyjit. Kështu na zbulon se ajo në Fjalën e Hyjit është vërtet në shtëpinë e vet, hyn e del prej saj me natyrshmëri. Ajo flet dhe mendon me Fjalën e Hyjit; Fjala e Hyjit bëhet fjalë e saj, dhe fjala e saj lind prej Fjalës së Hyjit. Veç kësaj, kështu na zbulon se mendimet e saj janë në sintoni me mendimet e Hyjit, se vullnesa e saj është një vullnesë së bashku me Hyjin. Pasi është depërtuar në brendësi prej Fjalës së Hyjit, ajo mund të bëhet nëna e Fjalës së mishëruar»⁸¹.

Veç kësaj, referimi në Nënë e Hyjit na tregon se veprimi i Hyjit në botë e përfshin gjithmonë lirinë tonë, sepse në fe Fjala hyjnore na shndërron. Edhe veprimi ynë apostolik e baritor nuk do të mund të jetë kurrë efikas nëse nuk mësojmë prej Marisë që ta lëmë veten të plazmohemi prej veprës së Hyjit në ne: «Vëmendja e devotshme dhe e dashur ndaj figurës së Marisë si model dhe arketip i fesë së Kishës, ka rëndësi themelore për të kryer edhe sot një ndryshim konkret paradigme në marrëdhënien e Kishës me Fjalën, si në qëndrimin e dëgjimit lutës, ashtu edhe në zemërgjerësinë e angazhimit për misionin e kumtimit»⁸².

Duke soditur në Nënë e Hyjit një ekzistencë tërësisht të modeluar prej Fjalës, zbulojmë se edhe ne jemi të thirrur për të hyrë në misterin e fesë, nëpërmjet të cilës Krishti vjen për të banuar në jetën tonë. Çdo i krishterë që beson, na kujton shën Ambrozi, në njëfarë kuptimi, ngjiz dhe lind Fjalën e Hyjit në vetvete: nëse ka një Nënë të vetme të Krishtit sipas trupit, sipas fesë, Krishti është fryt i të gjithëve⁸³. Pra, ajo që i ka ndodhur Marisë mund t'i ndodhë përsëri secilit prej nesh çdo ditë në dëgjimin e Fjalës dhe në kremtimin e Sakramenteve.

Hermeneutika e Shkrimit të shenjtë në Kishë

Kisha vendi zanafillor i hermeneutikës së Biblës

29. Një temë tjetër e madhe gjatë Sinodit, mbi të cilën dua të thërras vëmendjen tani, është *interpretimi i Shkrimit të shenjtë në Kishë*. Pikërisht lidhja e brendshme mes Fjalës dhe fesë vë në dukje se hermeneutika e përnjëmendtë e Biblës nuk mund të jetë veçse në fenë kishtarë, që në po-në e Marisë ka paradigmen e vet. Shën Bonaventura, në lidhje me këtë, pohon se pa fenë nuk ka çelës për të hyrë në tekstin e shenjtë: «Ky çelës është njohja e Jezu Krishtit, prej të cilës e ka zanafillën, si prej një burimi, siguria dhe intelijenca e gjithë Shkrimit të shenjtë. Prandaj është e pamundur që dikush të mund të hyjë e ta njohë atë, nëse më parë nuk e ka fenë e përçar të Krishtit, që është dritë, derë si edhe themel i gjithë Shkrimit»⁸⁴. Dhe shën Toma i Akuinit, duke përmendur shën Agustinin, këmbëngul me forcë: «Edhe letra e ungjillit vret nëse mungon hiri i brendshëm i fesë që shëron»⁸⁵.

Kjo na lejon të kujtojmë një kriter themelor të hermeneutikës biblike: *vendi zanafillor i interpretimit të Shkrimit është jeta e Kishës*. Ky pohim nuk e paraqet referimin kishtar si një kriter të jashtëm të cilit egzegetët duhet t'i binden, por kërkohet nga vetë realiteti i Shkrimeve dhe nga ajo se si ato janë formuar në kohë. Në të vërtetë, «traditat e fesë formonin mjedisin jetësor në të cilin ka hyrë veprimtaria letrare e autorëve të Shkrimit të shenjtë. Kjo hyrje përfshinte edhe pjesëmarrjen në

jetën liturgjike dhe në veprimtarinë e jashtme të bashkësive, në botën e tyre shpirtërore, në kulturën e tyre dhe në peripecitë e fatit të tyre historik. Prandaj interpretimi i Shkrimit të shenjtë, në të njëjtën mënyrë, kërkon pjesëmarrjen e egzegetëve në të gjithë jetën dhe në të gjithë fenë e bashkësisë besimtare të kohës së tyre»⁸⁶. Si rrjedhojë, «meqënëse Shkrimi i shenjtë duhet të lexohet e të interpretohet në dritën e të njëjtit Shpirt nëpërmjet të cilit është shkruar»⁸⁷, duhet që egzegetët, teologët dhe i gjithë Populli i Hyjit t'i afrohen atij për atë që realisht është, si Fjalë e Hyjit që na komunikohet nëpërmjet fjalëve njerëzore (krh. *1Sel* 2,13). Kjo është një e dhënë e vazhdueshme dhe e nënkuptuar në vetë Biblën: «asnjë profeci që gjendet në Shkrimin e shenjtë nuk mund të shpjegohet sipas trillit të kujtdo, sepse askurrë nuk ndodhi ndonjë profeci me vullnesë të njeriut, por njerëzit, të frymëzuar prej Shpirtit Shenjt, folën nga ana e Hyjit» (*2Pjt* 1,20-21). Në fund të fundit, është pikërisht feja e Kishës ajo që njeh në Bibël Fjalën e Hyjit; sikurse thotë në mënyrë të mrekullueshme shën Agustini, «nuk do t'i besoja Ungjillit nëse nuk do të më nxiste autoriteti i Kishës katolike»⁸⁸. Është Shpirti Shenjt, që frymëson jetën e Kishës, ai që na bën të aftë t'i interpretojmë në mënyrë të përnjëmendtë Shkrimet. Bibla është libri i Kishës dhe prej konkretësisë së saj në jetën kishtarë buron edhe hermeneutika e saj e vërtetë.

30. Shën Jeronimi na kujton se nuk mundemi kurrë ta lexojmë të vetëm Biblën. Gjejmë shumë dyer të mbyllura dhe lehtë biem në gabim. Bibla është shkruar prej Popullit të Hyjit dhe për Popullin e Hyjit, nën frymëzimin e Shpirtit Shenjt. Vetëm në këtë bashkim me Popullin e Hyjit mundemi realisht të hyjmë me “ne”-në tonë në bërthamën e të vërtetës që vetë Hyji dëshiron të na thotë⁸⁹. Studiuesi i madh, për të cilin «mosnjohja e Shkrimeve është mosnjohje e Krishtit»⁹⁰, pohon se eklezialiteti i interpretimit biblik nuk është një kërkesë e diktuar nga jashtë; Libri është pikërisht zëri i Popullit të Hyjit shtegtar, dhe vetëm në fenë e këtij Populli jemi, le të themi kështu, në tonalitetin e duhur për ta kuptuar Shkrimin e shenjtë. Një interpretim i përnjëmendtë i Biblës duhet të jetë gjithmonë në përputhje harmonike me fenë e Kishës katolike. Kështu i drejtohej shën Jeronimi një meshtari: «Qëndro vendosmërisht i lidhur me doktrinën tradicionale që të kanë mësuar, në mënyrë që ti të mund të nxitësh sipas doktrinës së shëndoshë dhe t'i kundërshtosh ata të cilët e kundërshtojnë atë»⁹¹.

Kontaktet me tekstin e shenjtë që nuk marrin parasysh fenë mund të sugjerojnë elemente interesante, duke u ndalur në strukturën e tekstit dhe format e tij; megjithatë, një përpjekje e tillë do të ishte pashmangshmërisht vetëm paraprake dhe strukturalisht e paplotë. Në të vërtetë, sikurse është pohuar prej Komisionit Papnor Biblik, duke i bërë jehonë një parimi të bashkëndarë në hermeneutikën e sotme, «njohja e drejtë e tekstit biblik është e mundur vetëm për atë që ka një afërsi të jetuar me atë për të cilën flet teksti»⁹². E gjithë kjo vë në dukje marrëdhënien mes jetës shpirtërore dhe hermeneutikës së Shkrimit. Njëmend, «me rritjen e jetës në Shpirt, në lexuesin rritet edhe kuptimi i realiteteve për të cilat flet teksti biblik»⁹³. Forca e një përvoje të përnjëmendtë kishtarë nuk mundet veçse të shtojë një inteligjencë feje të përnjëmentë në lidhje me Fjalën e Hyjit; në mënyrë të ndërsjellë duhet thënë se të lexosh në fe Shkrimet bën që të rritet vetë jeta kishtarë. Prej kësaj mund ta kuptojmë në mënyrë të re pohimin e njohur të shën Gregorit të Madh: «fjalët hyjnore rriten së bashku me atë që i lexon ato»⁹⁴. Në këtë mënyrë dëgjimi i Fjalës së Hyjit na përfshin në bashkimin kishtar dhe e rrit atë me ata që ecin në fe.

«Shpirti i Teologjisë së shenjtë»

31. «Prandaj studimi i Faqeve të Shenjta le të jetë si shpirti i Teologjisë së Shenjtë»⁹⁵: kjo shprehje e Kushtetutës dogmatike *Dei Verbum* është bërë për ne në këta vjet gjithnjë e më familjare. Mund të themi se epoka pas Koncilit II të Vatikanit, përsa u përket studimeve teologjike dhe egzegetike, i është referuar shpesh kësaj shprehjeje si simbol i interesit të përtërirë për Shkrimin e shenjtë. Edhe Asambleja XII e Sinodit të Ipeshkvijve i është referuar shpesh këtij pohimi të njohur për të treguar marrëdhënien mes kërkimit historik dhe hermeneutikës së fesë në referim të tekstit të shenjtë. Në

këtë perspektivë, Etërit e kanë pranuar me gëzim studimin e rritur të Fjalës së Hyjit në Kishë gjatë dhjetëvjeçarëve të fundit dhe kanë shprehur *një falënderim të ngrohtë ndaj egzegetëve dhe teologëve të shumtë* që me përkushtimin, angazhimin dhe kompetencën e tyre kanë dhënë dhe japin një ndihmesë thelbësore në thellimin e kuptimit të Shkrimeve, duke përballuar problemet komplekse që koha jonë i dikton kërkimit biblik⁹⁶. Ndjenja *mirënjohjeje së singertë edhe për anëtarët e Komisionit Papnor Biblik* që kanë pasuar njëri-tjetrin në këta vjet dhe që, në marrëdhënie të ngushtë me Kongregatën për Doktrinën e Fesë, vazhdojnë të japin ndihmesën e tyre të kualifikuar në përballimin e çështjeve të veçanta që kanë lidhje me studimin e Shkrimit të shenjtë. Sinodi, gjithashtu, ka ndier nevojën që ta pyesë veten mbi gjendjen e studimeve aktuale biblike dhe mbi rëndësinë e tyre në fushën teologjike. Në të vërtetë, prej marrëdhënies së frytshme mes egzegezës dhe teologjisë varet një pjesë e madhe e efikasitetit baritor të veprimit të Kishës dhe të jetës shpirtërore të besimtarëve. Prandaj mendoj se është e rëndësishme që të rimerren këto reflektime të dala në ballafaqimin që është bërë mbi këtë temë në punimet e Sinodit.

Zhvillimi i kërkimit biblik dhe Magjisteri kishtar

32. Para së gjithash është e nevojshme ta pranojmë dobinë që egzegeza historiko-kritike dhe metodat e tjera të analizës së tekstit të zhvilluara kohët e fundit sjellin në jetën e Kishës⁹⁷. Për këndvështrimin katolik të Shkrimeve të shenjta vëmendja ndaj këtyre metodave është e pashmangshme dhe është e lidhur me realizimin e mishërimit: «Kjo nevojë është pasoja e parimit të krishterë të formuluar në Ungjillin sipas Gjonit 1,14: *Verbum caro factum est*. Fakti historik është një përmasë përbërëse e fesë së krishterë. Historia e shpëtimit nuk është një mitologji, por një histori e vërtetë dhe prandaj duhet studiuar me metodat e kërkimit serioz historik»⁹⁸. Prandaj, studimi i Biblës kërkon njohjen dhe përdorimin e përshtatshëm të këtyre metodave të kërkimit. Nëse është e vërtetë që kjo ndjeshmëri në fushën e studimeve është zhvilluar më intensivisht në epokën moderne, edhe pse jo gjithkund në mënyrë të barabartë, megjithatë, në traditën e shëndoshë kishtarë, ka pasur gjithmonë dashuri për studimin e «letrës». Mjafton të kujtojmë këtu kulturën monastike, të cilës i detyrohemi së fundi për themelin e kulturës evropiane, në rrënjën e të cilës qëndron interesi për fjalën. Dëshira e Hyjit përfshin dashurinë për fjalën në të gjitha përmasat e saj: «meqënëse në Fjalën biblike Hyji është në ecje drejt nesh dhe ne drejt Hyjit, duhet të mësojmë të depërtojmë në fshehtësinë e gjuhës, ta kuptojmë atë në strukturën e saj dhe në mënyrën e saj të shprehurit. Kështu, pikërisht për shkak të kërkimit të Hyjit, bëhen të rëndësishme shkencat profane që na tregojnë udhët drejt gjuhës»⁹⁹.

33. Magjisteri i gjallë i Kishës, të cilit i takon «të interpretojë në mënyrë të njëmendtë Fjalën e Hyjit, të shkruar apo të përçuar»¹⁰⁰, ka ndërhyrë me një ekuilibër të urtë në marrëdhënie me pozicionin e duhur që duhet pasur përballë hyrjes së metodave të reja të analizës historike. U referohem në veçanti enciklikave *Providentissimus Deus* të Papës Leoni XIII dhe *Divino afflante Spiritu* të Papës Piu XII. Që paraardhësi im i nderuar Gjon Pali II ai që kujtoi rëndësinë e këtyre dokumenteve për egzegezën dhe teologjinë me rastin e kremtimit përkatësisht të njëqindvjetorit dhe pesëdhjetë vjetorit të shpalljes së tyre¹⁰¹. Ndërhyrja e Papës Leoni XIII pati meritën ta mbronte interpretimin katolik të Biblës prej sulmeve të racionalizmit, por pa u kufizuar në një kuptim shpirtëror të shkëputur prej historisë. Duke mos e shmangur kritikën shkencore, nuk u zinte besë vetëm «opinioneve paragjyquese që pretendojnë se mbështeten në shkencë, por që në realitet, në mënyrë të rremë, e bëjnë shkencën të dalë prej fushës së vet»¹⁰². Përkundrazi, Papa Piu XII gjendej përballë sulmeve të mbështetësve të një egzegeze të ashtuquajtur mistike që refuzonte çfarëdo kriteri shkencor. Enciklika *Divino afflante Spiritu*, me ndjeshmëri të madhe, ka shmangur lindjen e idesë së një dikotomie mes «egzegezës shkencore» për përdorimin apologjetik dhe «interpretimit shpirtëror të rezervuar për përdorim të brendshëm», duke pohuar qoftë «rëndësinë teologjike të kuptimit letrar metodikisht të përkufizuar», qoftë përkatësinë e «përcaktimit të ndjenjës shpirtërore... në fushën e shkencës egzegetike»¹⁰³. Në këtë mënyrë të dy dokumentet e refuzojnë

«ndarjen mes njerëzores dhe hyjnore, mes kërkimit shkencor dhe vështirimit të fesë, mes kuptimit letrar dhe kuptimit shpirtëror»¹⁰⁴. Pastaj, ky ekuilibër është shprehur më tej në dokumentin e Komisionit Papnor Biblik në vitin 1993: «Në punën e tyre të interpretimit, egzegetët katolikë nuk duhet të harrojnë kurrë se ajo që interpretojnë është *fjala e Hyjit*. Detyra e tyre nuk përfundon me dallimin e burimeve, përcaktimin e formave apo shpjegimin e proceseve letrare. Qëllimi i punës së tyre është arritur vetëm kur kanë sqaruar domethënien e tekstit biblik si Fjalë aktuale e Hyjit»¹⁰⁵.

Hermeneutika biblike konciliare: një udhëzim që duhet të pranohet

34. Në këtë horizont mund të çmohen më shumë parimet e mëdha të interpretimit tipike të egzegezës katolike të shprehur nga Koncili II i Vatikanit, veçanërisht në Kushtetutën dogmatike *Dei Verbum*: «Meqënëse Hyji në Shkrimin e shenjtë ka folur nëpërmjet njerëzve në mënyrën njerëzore, interpretuesi i Shkrimit të shenjtë, për ta kuptuar mirë atë që Ai ka dashur të na komunikojë, duhet të kërkojë me vëmendje se çfarë hagjiografët kanë dashur me të vërtetë të thonë dhe Hyjit i ka pëlqyer të shfaqë me fjalët e tyre»¹⁰⁶. Nga njëra anë, Koncili thekson si elemente themelore për kuptimin e domethënies së synuar prej hagjiografit studimin e gjinive letrare dhe kontestualizimin. Nga ana tjetër, meqënëse Shkrimi duhet të interpretohet me të njëjtin Shpirt me të cilin është shkruar, Kushtetuta dogmatike tregon tre kritere bazë për të mbajtur parasysht përmasën hyjnore të Biblës: 1) interpretimi i tekstit duke pasur parasysht *njësinë e gjithë Shkrimit*; kjo sot quhet egzegezë kanonike; 2) mbajtja parasysht e *Traditës së gjallë të mbarë Kishës*; dhe, së fundi, 3) zbatimi i *analogjisë së fesë*. «Vetëm aty ku dy nivelet metodologjike, ai historiko-kritik dhe ai teologjik, zbatohen mund të flitet për një egzegezë teologjike – për një egzegezë të përshtatshme për këtë Libër»¹⁰⁷.

Etërit sinodalë me të drejtë kanë pohuar se fryti pozitiv i sjellë prej përdorimit të kërkimit historiko-kritik modern është i pamohueshëm. Megjithatë, ndërsa egzegeza aktuale akademike, edhe katolike, punon në nivel të lartë përse i përket metodologjisë historiko-kritike, edhe me integritet e veta më të vona, është e detyrueshme të kërkohet një studim analog i përmasës teologjike të teksteve biblike, me qëllim që të përparojë thellimi sipas tre elementeve të treguar prej Kushtetutës dogmatike *Dei Verbum*¹⁰⁸.

Rreziku i dualizmit dhe hermeneutika e shekullarizuar

35. Në lidhje me këtë, duhet të paralajmërojmë për rrezikun e madh sot të një dualizmi që krijohet në kontaktin me Shkrimet e shenjta. Në të vërtetë, duke dalluar dy nivelet e kontaktit biblik nuk synohet aspak që ata të ndahen, as të kundërvihen, as thjesht të afrohen. Ata jepen vetëm në ndërsjellshmëri. Mjerisht, jo rrallë një ndarje joproduktive mes tyre krijon një largim mes egzegezës dhe teologjisë, që «ndodh edhe në nivelet akademike më të larta»¹⁰⁹. Do të doja të kujtoja këtu pasojat më shqetësuese që duhen shmangur.

a) Para së gjithash, nëse veprimtaria egzegetike kufizohet vetëm në nivelin e parë, atëherë vetë Shkrimi bëhet *një tekst vetëm i të kaluarës*: «Prej tij mund të nxirren pasoja morale, mund të mësohet historia, por Libri si i tillë flet vetëm për të kaluarën dhe egzegeza nuk është më realisht teologjike, por bëhet thjesht historiografi, histori e letërsisë»¹¹⁰. Është e qartë se në një kufizim të tillë nuk mund të kuptohet në asnjë mënyrë ngjarja e Zbulimit të Hyjit nëpërmjet Fjalës së tij që na përçohet në Traditën e gjallë dhe në Shkrimin e shenjtë.

b) Mungesa e një hermeneutike të fesë në lidhje me Shkrimin nuk paraqitet pastaj vetëm në termat e një mospranë; në mënyrë të pashmangshme vendin e saj e zë një tjetër hermeneutikë, *një hermeneutikë e shekullarizuar*, pozitiviste, çelësi themelor i të cilës është bindja se Hyjnorja nuk

shfaqet në historinë njerëzore. Sipas kësaj hermeneutike, kur duket se ka një element hyjnor, ai duhet të shpjegohet në një mënyrë tjetër dhe gjithçka të kthehet në element njerëzor. Si rrjedhojë, propozohen interpretime që e mohojnë historicitetin e elementeve hyjnore¹¹¹.

c) Një pozicion i tillë nuk mundet veçse të prodhojë dëm për jetën e Kishës, duke hedhur një dyshim mbi misteret themelore të krishterimit dhe mbi vlerën e tyre historike, si për shembull themelimi i Eukaristisë dhe ngjallja e Krishtit. Në të vërtetë, kështu parashtrohet një hermeneutikë filozofike që mohon mundësinë e hyrjes dhe të pranisë së Hyjnore në histori. Futja e kësaj hermeneutike brenda studimeve teologjike sjell pashmangshmërisht një dualizëm të rëndë mes egzegezës, që vërtetohet vetëm në nivelin e parë, dhe teologjisë, që bëhet pre e një spiritualizimi të kuptimit të Shkrimeve i cili nuk e respekton karakterin historik të Zbulimit.

E gjithë kjo është negative edhe për jetën shpirtërore dhe veprimtarinë baritore: «pasoja e mospranisë së nivelit të dytë metodologjik është se është krijuar një humnerë e thellë mes egzegezës shkencore dhe *lectio divina*-s. Pikërisht prej këtu buron nganjëherë një formë e ngurrimit edhe në përgatitjen e homelive»¹¹². Veç kësaj, duhet vërejtur se ky dualizëm prodhon nganjëherë pasiguri dhe qëndrueshmëri të paktë në ecjen formuese intelektuale edhe të disa kandidatëve për shërbesat kishtarë¹¹³. Si përfundim, «aty ku egzegeza nuk është teologji, Shkrimi nuk mund të jetë shpirti i teologjisë dhe, anasjelltas, aty ku teologjia nuk është në thelb interpretim i Shkrimit në Kishë, kjo teologji nuk ka më themel»¹¹⁴. Prandaj është e nevojshme të kthehemi vendosmërisht për t'i shqyrtuar më me shumë vëmendje udhëzimet e dhëna prej Kushtetutës dogmatike *Dei Verbum* në lidhje me këtë gjë.

Feja dhe arsyeja në kontaktin me Shkrimin

36. Besoj se mund të përbëjë një ndihmesë për një kuptim më të plotë të egzegezës dhe, pra, të marrëdhënies së saj me tërë teologjinë, ajo që ka shkruar Papa Gjon Pali II në Enciklikën *Fides et ratio* në lidhje me këtë. Në të vërtetë, ai pohonte se nuk duhet nënvleftësuar «rreziku që gjendet në vullnesën për ta nxjerrë të vërtetën nga Shkrimi i shenjtë prej zbatimit të një metodologjie të vetme, duke harruar nevojën për një egzegezë më të gjerë që lejon të arrihet, së bashku me të gjithë Kishën, në kuptimin e plotë të teksteve. Ata që i kushtohen studimit të Shkrimeve të shenja duhet të mbajnë gjithmonë parasysh se metodologjitë e ndryshme hermeneutike kanë edhe ato në bazë një konceptim filozofik: duhet që ai të shqyrtohet me shoshitje para se të përdoret në tekstet e shenjta»¹¹⁵.

Ky reflektim largpamës na lejon të vërejmë se si në kontaktin hermeneutik me Shkrimin e shenjtë vihet pashmangshmërisht në pyetje marrëdhënia korrekte mes fesë dhe arsyes. Në të vërtetë, hermeneutika e shekullarizuar e Shkrimit të shenjtë vihet në jetë nga një arsye që strukturalisht dëshiron ta përjashtojë mundësinë që Hyji të hyjë në jetën e njerëzve dhe t'u flasë njerëzve me fjalë njerëzore. Prandaj, edhe në këtë rast është e nevojshme të ftojmë në *zgjerimin e hapësirave të racionalitetit tonë*¹¹⁶. Prandaj, në përdorimin e metodave të analizës historike do të duhet që, aty ku paraqiten, të shmangen kriteret që në mënyrë të dëmshme mbyllën para zbulimit të Hyjit në jetën e njerëzve. Njësia e dy niveleve të punës interpretuese të Shkrimit të shenjtë, në fund të fundit, supozon një *harmonie mes fesë dhe arsyes*. Nga njëra anë, duhet një fe që, duke mbajtur një marrëdhënie të përshtatshme me arsyen e drejtë, të mos degjenerojë kurrë në fideizëm, i cili në lidhje me Shkrimin do të bëhej nxitës i leximeve fundamentaliste. Nga ana tjetër, është e nevojshme një arsye që, duke hetuar elementet historikë të pranishme në Bibël, të tregohet e hapur dhe të mos refuzojë *a priori* gjithçka që e tejkalon masën e vet. Kështu, besimi i *Logos*-it të mishëruar nuk do të mundet veçse të tregohet thellësisht i arsyeshëm për njeriun që sinqerisht e kërkon të vërtetën dhe kuptimin e fundit të jetës së vet e të historisë.

Kuptimi letrar dhe kuptimi shpirtëror

37. Një ndihmesë domethënëse për rifitimin e një hermeneutike të përshtatshme të Shkrimit, sikurse është pohuar në Asamblenë sinodale, vjen edhe prej një dëgjimi të përtërirë të Etërve të Kishës dhe të metodës së tyre egzegetike¹¹⁷. Në të vërtetë, Etërit e Kishës na tregojnë edhe sot një teologji me vlerë të madhe sepse në qendrën e saj gjendet studimi i Shkrimit të shenjtë në tërësinë e vet. Njëmend, Etërit janë në rend të parë dhe thelbësisht «komentues të Shkrimit të shenjtë»¹¹⁸. Shembulli i tyre mund «t'u mësojë egzegetëve modernë një afrim vërtet fetar të Shkrimit të shenjtë, ashtu si edhe një interpretim që i qëndron vazhdimisht kriterit të bashkimit me përvojën e Kishës, e cila ec nëpërmjet historisë nën drejtimin e Shpirtit Shenjt»¹¹⁹.

Megjithëse duke mos i njohur, natyrisht, burimet e rendit filologjik dhe historik që janë në dispozicion të egzegezës moderne, tradita patristike dhe mesjetare dinte t'i njohte kuptimet e ndryshme të Shkrimit duke filluar nga ai letrar, pra, nga ai «i shprehur nga fjalët e Shkrimit dhe i gjetur nëpërmjet egzegezës që ndjek rregullat e interpretimit të drejtë»¹²⁰. Për shembull, shën Toma i Akuinit pohon: «të gjitha kuptimet e Shkrimit të shenjtë bazohen në atë letrar»¹²¹. Por, duhet të kujtojmë se në kohën patristike dhe mesjetare çdo formë e egzegezës, edhe ajo letrare, bëhej në bazë të fesë dhe nuk kishte domosdoshmërisht dallim mes *kuptimit letrar* dhe *kuptimit shpirtëror*. Le të kujtojmë, në lidhje me këtë, distiku klasik që paraqet marrëdhënien mes kuptimeve të ndryshme të Shkrimit:

*«Littera gesta docet, quid credas allegoria,
Moralis quid agas, quo tendas anagogia.
Letra mëson faktin, alegoria çfarë duhet besuar,
Kuptimi moral çfarë duhet bërë, dhe analogjia nga duhet të priremi»*¹²².

Këtu vërejmë njësinë dhe nyjëzimin mes *kuptimit letrar* dhe *kuptimit shpirtëror*, i cili nga ana e vet ndahet në tre kuptime, me të cilët përshkruhen përmbajtjet e fesë, të moralit dhe të tërheqjes eskatologjike.

Si përfundim, duke e pranuar vlerën dhe nevojën, megjithëse me kufizimet e veta, të metodës historiko-kritike, nga egzegeza patristike mësojmë se «jemi besnikë ndaj qëllimshmërisë së teeksteve biblike vetëm në masën në të cilën kërkojmë të gjejmë, në zemrën e formulimeve të tyre, realitetin e fesë që ata shprehin dhe nëse ky realitet lidhet me përvojën besimtare të botës sonë»¹²³. Vetëm në këtë perspektivë mund të pranohet se Fjala e Hyjit është e gjallë dhe i drejtohet secilit prej nesh në të tashmen e jetës sonë. Në këtë kuptim mbetet plotësisht i vlefshëm pohimi i Komisionit Papnor Biblik që e përkufizon kuptimin shpirtëror sipas fesë së krishterë, si «kuptim i shprehur prej teksteve biblike kur lexohen nën ndikimin e Shpirtit Shenjt në kontekstin e misterit pashkor të Krishtit dhe të jetës së re që buron prej tij. Ky kontekst ekziston efektivisht. Besëlidhja e Re sheh në të përmbushjen e Shkrimeve. Prandaj është normale t'i rilexojmë Shkrimet në dritën e këtij konteksti të ri, atij të jetës në Shpirtin Shenjt»¹²⁴.

Tejkalimi i nevojshëm i «shkronjës»

38. Në rifitimin e nyjëzimit mes kuptimeve të ndryshme të Shkrimit bëhet vendimtar *dallimi i kalimit mes shkronjës dhe shpirtit*. Nuk bëhet fjalë për një kalim automatik dhe të vetvetishëm; duhet një tejkalim i shkronjës: «në të vërtetë, Fjala e Hyjit nuk është kurrë e pranishme, tashmë në karakterin thjesht letrar të tekstit. Për ta arritur atë duhet një tejkalim dhe një proces kuptimi, që e lë veten të udhëhiqet prej lëvizjes së brendshme të tërësisë dhe prandaj duhet të bëhet edhe një proces jete»¹²⁵. Kështu zbulojmë se përse një proces interpretues i njëmendtë nuk është kurrë vetëm

intelektual, por edhe jetësor, në të cilin kërkohet përfshirja e plotë në jetën kishtare, si jetë «sipas Shpirtit» (*Gal* 5,16). Në këtë mënyrë bëhen më të qarta kriteret e vëna në dukje prej numrit 12 të Kushtetutës dogmatike *Dei Verbum*: një tejkalim i tillë nuk mund të ndodhë vetëm në fragmentin letrar përveçse në marrëdhënie me tërësinë e Shkrimit. Në të vërtetë, është një Fjalë e vetme ajo drejt të cilës jemi të thirrur që të tejkalojmë. Ky proces ka një dramaticitet të brendshëm, pasi, në procesin e tejkalimit, kalimi që ndodh me veprimin e Shpirtit ka domosdoshmërisht të bëjë edhe me lirinë e secilit. Shën Pali e ka jetuar plotësisht në ekzistencën e vet këtë kalim. Se çfarë do të thotë tejkalimi i shkronjës dhe kuptimi i saj vetëm duke nisur prej tërësisë, ai e ka shprehur në mënyrë rrënjësore në frazën: «*shkronja vret e Shpirti jep jetën*» (2Kor 3,6). Shën Pali zbulon se «Shpirti lirues ka një emër dhe se liria pra ka një masë të brendshme: “Zoti është Shpirt e aty ku është Shpirti i Zotit, aty është edhe liria” (2Kor 3,17). Shpirti lirues nuk është thjesht ideja, këndvështrimi personal i atij që interpreton. Shpirti është Krishti, dhe Krishti është Zoti që na tregon udhën»¹²⁶. E dimë se si edhe për shën Agustinin ky kalim që në të njëjtën kohë dramatik dhe lirues; ai u besoi Shkrimeve, që më parë i dukeshin aq të diferencuara në vetvete dhe nganjëherë plot me pagdhendësi, pikërisht për këtë tejkalim që ai mësoi prej shën Ambrozit nëpërmjet interpretimit tipologjik, për të cilin krejt Besëlidhja e Vjetër është një ecje drejt Jezu Krishtit. Për shën Agustinin tejkalimi i shkronjës e ka bërë të besueshme vetë shkronjën dhe i ka lejuar që më në fund të gjejë përgjigjen ndaj shqetësimeve të thella të shpirtit të vet, të etur për të vërtetën¹²⁷.

Njësia e brendshme e Biblës

39. Në shkollën e traditës së madhe të Kishës mësojmë të shohim në kalimin prej shkronjës në shpirt edhe njësinë e krejt Shkrimit, pasi e vetme është Fjala e Hyjit që i bën thirrje jetës sonë duke e thirrur vazhdimisht në kthim¹²⁸. Mbeten për ne një udhërrëfyes i sigurt shprehjet e Ugos së Shën Viktorit: «Krejt Shkrimi hyjnor përbën një libër të vetëm dhe ky libër i vetëm është Krishti, flet për Krishtin dhe gjen në Krishtin plotësimin e vet»¹²⁹. Sigurisht, Bibla, e parë në aspektin thjesht historik apo letrar, nuk është thjesht një libër, por një përmbledhje tekstesh letrare, hartimi i cilëve shtrihet gjatë më shumë se njëmijë vjetësh dhe librat e veçantë nuk dallohen me lehtësi se kanë një njësi të brendshme; në fakt, ekzistojnë tensione të dukshme mes tyre. Kjo vlen edhe për Biblën e Izraelit, që ne të krishterët e quajmë Besëlidhja e Vjetër. Vlen po aq edhe për ne, si të krishterë, kur e lidhim Besëlidhjen e Re dhe shkrimet e saj, gati si çelës hermeneutik, me Biblën e Izraelit, duke e interpretuar kështu si rrugë drejt Krishtit. Në Besëlidhjen e Re, përgjithësisht nuk përdoret termi «Shkrimi» (krh. *Rom* 4,3; *1Pjt* 2,6), por «Shkrimet» (krh. *Mt* 21,43; *Gjn* 5,39; *Rom* 1,2; *2Pjt* 3,16), që, megjithatë, në tërësinë e tyre konsiderohen pastaj si e vetmja Fjalë e Hyjit drejtuar neve¹³⁰. Me këtë duket qartë se është personi i Krishtit ai që u jep njësi të gjitha «Shkrimeve» në marrëdhënie me të vetmen «Fjalë». Në këtë mënyrë kuptohet ajo që është pohuar në numrin 12 të Kushtetutës dogmatike *Dei Verbum*, duke e paraqitur njësinë e brendshme të krejt Biblës si kriter vendimtar për një hermeneutikë korrekte të fesë.

Marrëdhënia mes Besëlidhjes së Vjetër dhe asaj të Re

40. Në perspektivën e njësisë së Shkrimeve në Krishtin, është e nevojshme si për teologët ashtu edhe për Barinjtë që të jenë të vetëdijshëm për marrëdhëniet mes Besëlidhjes së Vjetër dhe asaj të Re. Para së gjithash, është e qartë se *vetë Besëlidhja e Re e pranon Besëlidhjen e Vjetër si Fjalë të Hyjit* dhe prandaj e pranon autoritetin e Shkrimeve të shenjta të popullit hebraik¹³¹. I pranon ato në mënyrë të nënkuptuar duke përdorur të njëjtën gjuhë dhe duke përmendur shpesh pjesët e këtyre Shkrimeve. I pranon haptazi, sepse citon shumë pjesë të saj dhe i përdor ato për të argumentuar. Një argumentim i bazuar në tekstet e Besëlidhjes së Vjetër përbën kështu, në Besëlidhjen e Re, një vlerë vendimtare, më të lartë se ajo e arsytimit thjesht njerëzor. Në Ungjillin e katërt Jezusi deklaroi në lidhje me këtë se «Shkrimi i shenjtë nuk mund të zhbëhet» (*Gjn* 10,35) dhe shën Pali

saktëson në veçanti se zbulimi i Besëlidhjes së Vjetër vazhdon të vlejë për ne të krishterët (krh. *Rom* 15,4; *IKor* 10,11)¹³². Veç kësaj, pohojmë se «Jezusi i Nazaretit ka qenë hebre dhe Toka e Shenjtë është toka amë e Kishës»¹³³; rrënja e Krishterimit gjendet në Besëlidhjen e Vjetër dhe Krishterimi ushqehet gjithmonë nga kjo rrënjë. Prandaj, doktrina e shëndoshë e krishterë gjithmonë ka refuzuar çdo formë të marcionizmit sporadik, që, në mënyra të ndryshme, priret t'i kundërvërë Besëlidhjen e Vjetër dhe atë të Renë¹³⁴.

Veç kësaj, vetë Besëlidhja e Re pohon se është në përputhje me të Vjetrën dhe shpall se në misterin e jetës, vdekjes dhe ngjalljes së Krishtit Shkrimet e shenjta të popullit hebraik kanë gjetur përmbushjen e tyre të përsosur. Por, duhet vërejtur se koncepti i përmbushjes së Shkrimeve është kompleks, sepse mbart në vetvete një përmasë të trefishtë: një aspekt themelor të *vazhdimësisë* me zbulimin e Besëlidhjes së Vjetër, një aspekt *ndarjeje* dhe një aspekt *plotësimi dhe kapërcimi*. Misteri i Krishtit është në vazhdimësi qëllimi me kultin flijor të Besëlidhjes së Vjetër; por është vënë në jetë në mënyra shumë të ndryshme, që u përgjigjet shumë parathënieve të profetëve, dhe ka arritur kështu një përsosmëri të paarritur më parë. Në të vërtetë, Besëlidhja e Vjetër është plot me tërheqje mes aspekteve të saj institucionale dhe aspekteve të saj profetike. Misteri pashkor i Krishtit është plotësisht në përputhje – por në një mënyrë që ishte e paparashikueshme – me profecitë dhe me aspektin hershues të Shkrimeve, megjithatë, paraqet aspekte të qarta të mosvazhdimësisë në lidhje me institucionet e Besëlidhjes së Vjetër.

41. Këto shqyrtime tregojnë kështu rëndësinë e pazëvendësueshme të Besëlidhjes së Vjetër për të krishterët, por në të njëjtën kohë vënë në dukje *origjinalitetin e leximit kristologjik*. Që prej kohëve apostolike e më pas në Traditën e gjallë, Kisha ka vënë në pah njësinë e planit hyjnor në dy Besëlidhjet falë tipologjisë, që nuk ka karakter arbitrar por është e lidhur ngusht me ngjarjet e treguara prej tekstit të shenjtë dhe prandaj i përket gjithë Shkrimit. Tipologjia «në veprat e Hyjit të Besëlidhjes së Vjetër dallon disa hershme të asaj që Hyji, në plotësinë e kohëve, ka kryer në Personin e Birit të vet të mishëruar»¹³⁵. Pra, të krishterët e lexojnë Besëlidhjen e Vjetër në dritën e Krishtit të vdekur e të ngjallur. Nëse leximi tipologjik zbulon përmbajtjen e pashtershme të Besëlidhjes së Vjetër në marrëdhënie me të Renë, gjithsesi, nuk duhet të na bëjë të harrojmë se ai vetë ruan vlerën e vet të Zbulimit që vetë Zoti ynë ka pohuar (krh. *Mk* 12,29-31). Prandaj, «edhe Besëlidhja e Re kërkon që të lexohet në dritën e Besëlidhjes së Vjetër. Katekeza e parë e krishterë do t'i drejtohet asaj vazhdimisht (krh. *IKor* 5,6-8; 10,1-11)»¹³⁶. Për këtë arsye Etërit sinodalë kanë pohuar se «kuptimi hebraik i Biblës mund ta ndihmojë inteligjencën dhe studimin e Shkrimeve nga ana e të krishterëve»¹³⁷.

«Besëlidhja e Re është e fshehur në të Vjetrën dhe e Vjetra është shfaqur në të Renë»¹³⁸, kështu shprehjet me mendjemprehtësi shën Agustini mbi këtë temë. Pra, është e rëndësishme që si në baritore ashtu edhe në mjedisin akademik të vihet mirë në dukje marrëdhënia e brendshme mes dy Besëlidhjeve, duke kujtuar së bashku me shën Gregorin e Madh se atë që «Besëlidhja e Vjetër e ka premtuar, Besëlidhja e Re e ka bërë të shihet; atë që ajo e lajmëron në mënyrë të fshehtë, kjo e shpall haptazi si të tashme. Prandaj Besëlidhja e Vjetër është profeci e Besëlidhjes së Re; dhe komenti më i mirë i Besëlidhjes së Vjetër është Besëlidhja e Re»¹³⁹.

Faqet «e errëta» të Biblës

42. Në kontekstin e marrëdhënies mes Besëlidhjes së Vjetër dhe asaj të Re, Sinodi ka trajtuar edhe temën e faqeve të Biblës, që shfaqen të errëta e të vështira për shkak të dhunës dhe të imoraliteteve që nganjëherë ato përmbajnë. Në lidhje me këtë duhet të mbahet parasysh para së gjithash se *zbulimi biblik është thellësisht i rrënjësor në histori*. Plani i Hyjit aty shfaqet *shkallë-shkallë* dhe vihet në jetë ngadalë nëpërmjet *etapave të njëpasnjëshme*, pavarësisht prej rezistencës së njerëzve. Hyji zgjedh një popull dhe me durim kryen edukimin e tij. Zbulimi i përshtatet nivelit kulturor dhe

moral të epokave të largëta dhe për këtë arsye paraqet fakte dhe zakone të kësaj periudhe, për shembull manovrat mashtruese, ndërhyrjet e dhunshme, shfarosjen e popullsisë, pa e paditur haptazi imoralitetin e tyre; gjë që shpjegohet prej kontekstit historik, por mund ta befasojë lexuesin e sotëm, sidomos kur harrohen sjelljet e shumta «të errëta» që njerëzit kanë pasur gjithmonë gjatë shekujve, edhe në ditët tona. Në Besëlidhjen e Vjetër, predikimi i profetëve ngrihet fuqishëm kundër çdo lloj padrejtësie dhe dhune, kolektive apo individuale, dhe kështu është mjeti i edukimit që Hyji i jep popullit të vet si përgatitje për Ungjillin. Prandaj, do të ishte e gabuar të mos i konsideronim këto pjesë të Shkrimit që na duken problematike. Përkundrazi, duhet të jemi të vetëdijshëm se leximi i këtyre faqeve kërkon arritjen e një kompetence të duhur, nëpërmjet një formimi që i lidh tekstet në kontekstin e tyre historiko-letrar dhe në perspektivën e krishterë, që ka si çelës hermeneutik të fundit «Ungjillin dhe urdhrin e ri të Jezu Krishtit të përmbushur në misterin pashkor»¹⁴⁰. Prandaj i nxis studiuesit dhe Barinj të t'i ndihmojnë të gjithë besimtarët që t'u afrohen edhe këtyre faqeve nëpërmjet një leximi i cili e zbulon domethënien e tyre në dritën e misterit të Krishtit.

Të krishterët dhe hebrenjtë në lidhje me Shrimet e shenjta

43. Duke pasur parasysh marrëdhëniet e ngushta që lidhin Besëlidhjen e Re me atë të Vjetër, na vjen e vetvetishme që tani ta drejtojmë vëmendjen nga lidhja e veçantë që prej kësaj rrjedh për të krishterët dhe hebrenjtë, një lidhje që nuk duhet të harrohet kurrë. Hebrenjve, Papa Gjon Pali II u ka deklaruar: jeni «“vëllezërit tanë të parapëlqyer” në fenë e Abrahamit, patriarkut tonë»¹⁴¹. Sigurisht, këto pohime nuk tregojnë mosnjohjen e ndarjeve të paraqitura në Besëlidhjen e Re në lidhje me institucionet e Besëlidhjes së Vjetër dhe aq më pak të përmbushjes së Shkrimeve në misterin e Jezu Krishtit, të njohur si Mesi dhe Biri i Hyjit. Megjithatë, ky ndryshim i thellë dhe rrënjësor nuk tregon aspak armiqësi të ndërsjellë. Shembulli i shën Palit (krh. *Rom* 9-11), përkundrazi, tregon se «një qëndrim respekti, vlerësimi dhe dashurie për popullin hebre është vetëm një qëndrim vërtet i krishterë në këtë situatë që në mënyrë të mistershme bën pjesë në planin, tërësisht pozitiv, të Hyjit»¹⁴². Në të vërtetë, shën Pali pohon se hebrenjtë «si popull i zgjedhur, janë të dashur prej Hyjit për arsye të etërve, sepse dhuratat dhe grishja e Hyjit nuk tërhiqen!» (*Rom* 11,28-29).

Veç kësaj, shën Pali përdor shëmbëlltyrën e bukur të pemës së ullirit për të përshkruar marrëdhëniet shumë të ngushta mes të krishterëve dhe hebrenjve: Kisha e paganëve është si një degë e egër ulliri, e shartuar në pemën e ullirit të mirë që është populli i Besëlidhjes (krh. *Rom* 11,17-24). Pra, ushqimin tonë e marrim prej të njëjtave rrënjë shpirtërore. Takohemi si vëllezër, vëllezër që në disa momente të historisë së tyre kanë pasur një marrëdhënie të tendosur, por që tani janë vendosmërisht të angazhuar në ndërtimin e urave të miqësisë së vazhdueshme¹⁴³. Papa Gjon Pali II ka thënë edhe: «Kemi shumë gjëra të përbashkëta. Së bashku mund të bëjmë shumë për paqen, për drejtësinë dhe për një botë më vëllazërore e më njerëzore»¹⁴⁴.

Dëshiroj të pohoj edhe një herë se sa i çmueshëm është për Kishën *dialogu me hebrenjtë*. Është mirë që aty ku shihet e përshtatshme, të krijohen mundësi edhe publike takimi e shkëmbimi idesh që favorizojnë shtimin e njohjes e të vlerësimit të ndërsjellë dhe të bashkëpunimit edhe në vetë studimin e Shkrimeve të shenjta.

Interpretimi fondamentalist i Shkrimit të shenjtë

44. Vëmendja që kemi dashur t'i japim deri tani temës së hermeneutikës biblike në aspektet e saj të ndryshme na lejon ta trajtojmë argumentin, shumë herë të dalë në pah në debatin sinodal, të interpretimit fondamentalist të Shkrimit të shenjtë¹⁴⁵. Mbi këtë temë Komisioni Papnor Biblik në

dokumentin *Interpretimi i Biblës në Kishë* ka formuluar udhëzime të rëndësishme. Në këtë kontekst do të doja ta tërhiqja vëmendjen sidomos në ato lexime që nuk e respektojnë tekstin e shenjtë në natyrën e vet të njëmendtë, duke nxitur *interpretime subjektivistike dhe arbitrare*. Në të vërtetë, «të kuptuarit fjalë për fjalë» i nxitur nga leximi fundamentalist në realitet përbën një tradhti si përsa i përket kuptimit letrar, ashtu edhe atij shpirtëror, duke u hapur udhë instrumentalizimeve të natyrave të ndryshme, duke përhapur, për shembull, interpretime antikishtare të vetë Shkrimeve. Aspekti problematik i «leximit fundamentalist është se, duke mos pranuar të mbajë parasysh karakterin historik të zbulimit biblik, bëhet i paaftë ta pranojë plotësisht të vërtetën e vetë Mishërimit. Fundamentalizmi e shmang marrëdhënien e ngushtë të hyjnore dhe të njerëzore në marrëdhëniet me Hyjin. ... Për këtë arsye, priret ta trajtojë tekstin biblik sikur të ishte diktuar fjalë për fjalë prej Shpirtit dhe nuk arrin të pranojë se Fjala e Hyjit është formuluar në një gjuhë dhe një frazeologji të kushtëzuara nga një epokë e caktuar»¹⁴⁶. Përkundrazi, krishterimi percepton *te* fjalët *Fjalën*, vetë *Logos*-in, që e vazhdon misterin e vet nëpërmjet kësaj shumësie dhe realitetit të një historie njerëzore¹⁴⁷. Përgjigjja e vërtetë ndaj një leximi fundamentalist është: «leximi besimtar i Shkrimit të shenjtë». Ky lexim, «i praktikuar që prej lashtësisë në Traditën e Kishës kërkon të vërtetën që shpëton jetën e secilit besimtar dhe Kishën. Ky lexim njeh vlerën historike të traditës biblike. Pikërisht për këtë vlerë të dëshmisë historike ai dëshiron të rizbulojë domethënien e gjallë të Shkrimeve të shenjta të që janë edhe për jetën e besimtarit të sotëm»¹⁴⁸, pra, pa lënë mbas dore meditimin njerëzor të tekstit të frymëzuar dhe gjinitë e tij letrare.

Dialogu mes Barinjve, teologëve dhe egzegetëve

45. Hermeneutika e njëmendtë e fesë mbart në vetvete disa pasoja të rëndësishme në fushën e veprimtarisë baritore të Kishës. Pikërisht Etërit sinodalë në lidhje me këtë kanë porositur, për shembull, një marrëdhënie më të shpeshtë mes Barinjve, egzegetëve dhe teologëve. Është mirë që Konferencat Ipeshkvnore t'i favorizojnë këto takime me «qëllim që të nxisin një bashkim më të madh në shërbimin ndaj Fjalës së Hyjit»¹⁴⁹. Një bashkëpunim i tillë do t'i ndihmojë të gjithë që ta kryejnë më mirë punën e tyre në dobi të të gjithë Kishës. Në të vërtetë, të viresh në horizontin e punës baritore do të thotë, edhe për studiuesit, të rrish përballë tekstit të shenjtë në natyrën e tij të komunikimit që Zoti u bën njerëzve për shpëtimin. Prandaj, sikurse ka pohuar Kushtetuta dogmatike *Dei Verbum*, porositet që «egzegetët katolikë pastaj, dhe ekspertët e tjerë të Teologjisë së Shenjtë, të bashkëpunojnë me zell, të punojnë me qëllim që, nën syçeltësinë e Magjisterit të Shenjtë, t'i studiojnë e t'i shpjegojnë me ndihmësit e përshtatshëm Letrat hyjnore, kështu që numri më i madh i mundshëm i mbarështuesve të fjalës hyjnore të jetë në gjendje t'i ofrojë me fryt popullit të Hyjit ushqimin e Shkrimeve, që ndriçon mendjen, forcon vullnetet dhe ndez zemrat e njerëzve në dashurinë e Hyjit»¹⁵⁰.

Bibla dhe ekumenizmi

46. Në vetëdijen se Kisha e ka themelin e vet në Krishtin, Fjalën e Hyjit të bërë njeri, Sinodi ka dashur të theksojë qendërsinë e studimeve biblike në dialogun ekumenik për një shprehje të plotë të njësisë së të gjithë besimtarëve në Krishtin¹⁵¹. Në të vërtetë, në Shkrimin e shenjtë gjejmë lutjen drithëruese të Jezusit drejtuar Atit, që nxënësit e tij të jenë një gjë e vetme në mënyrë që bota të besojë (krh. *Gjn* 17,21). E gjithë kjo na forcon në bindjen se t'i dëgjojmë dhe t'i meditojmë së bashku Shkrimet na bën të jetojmë një bashkim real, edhe pse ende jo të plotë¹⁵²; «prandaj dëgjimi i përbashkët i Shkrimeve nxit dialogun e dashurisë dhe bën që të rritet ai i të vërtetës»¹⁵³. Në të vërtetë, ta dëgjojmë së bashku Fjalën e Hyjit, ta praktikojmë *lectio divina*-n e Biblës, ta lëmë veten të befasohemi prej risisë së Fjalës së Hyjit, që nuk plakët kurrë e nuk shterët kurrë, ta kapërcejmë shurdhësinë për ato fjalë që nuk përputhen me opinionet tona apo paragjykimet tona, ta dëgjojmë e ta studiojmë në bashkësinë e besimtarëve të të gjitha kohëve: e gjithë kjo përbën një ecje që duhet

përshkuar për të arritur njësinë e fesë, si përgjigje ndaj dëgjimit të Fjalës¹⁵⁴. Ishin vërtet ndriçuese fjalët e Koncilit II të Vatikanit: «Shkrimi i shenjtë në vetë dialogun ekumenik përbën mjetin e shkëlqyer në dorën e fuqishme të Hyjit për arritjen e asaj njësie, që Shpëtimtari u ofron të gjithë njerëzve»¹⁵⁵. Prandaj është mirë ta shtojmë studimin, shkëmbimin e ideve dhe kremtimet ekumenike të Fjalës së Hyjit, duke respektuar rregullat në fuqi dhe traditat e ndryshme¹⁵⁶. Këto kremtime i vlejné çështjes ekumenike dhe, kur jetohen në domethënie të tyre të vërtetë, përbëjnë momente intensive të lutjes së përnjëmendte në të cilën i kërkojmë Hyjit ta shpejtojë ditën e dëshiruar në të cilën të gjithë do të mund t'i afrohemi të njëjtës tryezë dhe të pijmë në të njëjtin kelk. Megjithatë, në nxitjen e duhur e të lavdërueshme të këtyre momenteve të përpqemi që ato të mos u propozohen besimtarëve si zëvendësim i pjesëmarrjes në Meshën e Shenjtë.

Në këtë punë studimi dhe lutjeje t'i pranojmë me kthjelltësi edhe këto aspekte që kërkojnë të thellohen dhe që na shohin ende larg, si për shembull kuptimi i subjektit me autoritet të interpretimit të Kishës dhe roli vendimtar i Magjisterit¹⁵⁷.

Veç kësaj, do të doja të theksoja atë që kanë thënë Etërit sinodalë në lidhje me rëndësinë, në këtë punë ekumenike, të *përkthimeve të Biblës në gjuhët e ndryshme*. Në të vërtetë, e dimë se të përkthesh një tekst nuk është një punë e thjeshtë mekanike, por në njëfarë kuptimi është pjesë e punës interpretuese. Në lidhje me këtë, i Nderuari Gjon Pali II ka pohuar: «Ata që e kujtojnë se sa shumë kanë ndikuar në përçarje, sidomos në Perëndim, debatet rreth Shkrimit, mund të kuptojë se çfarë hapi përpara përbëjnë këto përkthime të përbashkëta»¹⁵⁸. Prandaj nxitja e përkthimeve të përbashkëta të Biblës është pjesë e punës ekumenike. Dëshiroj këtu t'i falënderoj të gjithë ata që janë të angazhuar në këtë detyrë të rëndësishme dhe t'i nxis që të vazhdojnë në veprën e tyre.

Pasojat mbi organizimin e studimeve teologjike

47. Një pasojë tjetër që vjen prej një hermeneutike të përshtatshme të fesë i përket nevojës për të treguar efektet e saj në lidhje me formimin egzegetik e teologjik, në veçanti për ata që janë kandidatë për meshtarë. Duhet të krijohet mundësia që studimi i Shkrimit të shenjtë të jetë vërtet shpirti i teologjisë pasi në të është Fjala e Hyjit, që i drejtohet sot vërtet botës, Kishës dhe secilit personalisht. Është e rëndësishme që kriteret e treguara prej numrit 12 të Kushtetutës dogmatike *Dei Verbum* të merren efektivisht në konsideratë dhe të bëhen objekt thellimi. Të shmanget kultivimi i një koncepti kërkimi shkencor që mendohet si neutral në lidhje me Shkrimin. Prandaj së bashku me studimin e gjuhëve në të cilat është shkruar Bibla dhe të metodave interpretuese të përshtatshme, është e nevojshme që studentët të kenë një jetë të thellë shpirtërore, në mënyrë që të kuptojnë se Shkrimi mund të kuptohet vetëm nëse jetohet.

Në këtë perspektivë porosis që studimi i Fjalës së Hyjit, të përçarur e të shkruar, të ndodhë gjithmonë në një shpirt të thellë kishtar, duke mbajtur parasysh siç duhet, në formimin akademik, ndërhyrjet mbi këto tematika nga ana e Magjisterit, i cili «nuk qëndron më lart se fjala e Hyjit, por i shërben asaj, duke mësuar vetëm atë që është përçarur, pasi, me mandat hyjnor dhe me ndihmën e Shpirtit Shenjt, devotshmërisht e dëgjon, shenjtërisht e ruan dhe besnikërisht e paraqet atë fjalë»¹⁵⁹. Prandaj, të kihet kujdes që studimet të zhvillohen në vetëdijen se «Tradita e shenjtë, Shkrimi i shenjtë dhe Magjisteri i Kishës, me vendimin tejet të urtë të Hyjit, janë aq shumë të lidhur mes tyre sa asnjëri prej këtyre realiteteve nuk ekziston pa të tjerët»¹⁶⁰. Prandaj, uroj që, sipas mësimi të Koncilit II të Vatikanit, studimi i Shkrimit të Shenjtë, i lexuar në bashkësinë e Kishës universale, të jetë realisht shpirti i studimit teologjik¹⁶¹.

Shenjtërit dhe interpretimi i Shkrimit

48. Interpretimi i Shkrimit të shenjtë do të mbetet i paplotësuar nëse nuk do të vihej në dëgjim edhe të atyre që e kanë jetuar vërtet Fjalën e Hyjit, pra të Shenjtërve¹⁶². Në të vërtetë, «viva lectio est vita bonorum»¹⁶³. Interpretimi më i thellë i Shkrimit në fakt vjen pikërisht prej atyre që e kanë lënë veten të plazmohen prej Fjalës së Hyjit, nëpërmjet dëgjimit, leximit dhe meditimit të zellshëm.

Me siguri nuk është e rastësishme që përshtypjet e mëdha që kanë shënuar historinë e Kishës kanë lindur nga një referim i qartë në Shkrimin e shenjtë. Mendoj për shembull për shën Antonin abat, i nxitur prej dëgjimit të fjalëve të Krishtit: «Nëse do të jesh i përsosur, shko, shit çka ke, faljua skamnorëve e ke për të pasur thesar në qiell; pastaj eja e më ndiq mua!» (Mt 19,21)¹⁶⁴. Jo më pak tërheqës është shën Bazili i Madh, që në veprën *Moralia* pyet veten: «Cila është veçantia e fesë? Siguria e plotë dhe e padyshimtë e të vërtetës së fjalëve të frymëzuara prej Hyjit... cila është veçantia e besimtarit? Përputhja me këtë siguri të plotë në lidhje me domethënien e fjalëve të Shkrimit, dhe të mos guxojë të heqë apo të shtojë asgjë»¹⁶⁵. Shën Benedikti, në veprën e tij *Regola*, i referohet Shkrimit si «normë tejet e drejtë për jetën e njeriut»¹⁶⁶. Shën Françesku i Asizit – shkruan Toma nga Celanoja - «duke dëgjuar se nxënësit e Krishtit nuk duhej të zotëronin as ar, as argjend, as para, as të mbanin me vete çantë, as bukë, as shkop për rrugën, as të kishin gjë për të mbathur, as dy tunika... menjëherë, duke galduar në Shpirtin Shenjt, thirrri: Këtë dua, këtë kërkoj, këtë dëshiroj të bëj me gjithë zemër!»¹⁶⁷. Shenjtja Kiarë e Asizit e imiton plotësisht përvojën e shën Françeskut: «Forma e jetës së Urdhrit të Motrave të varfra... është kjo: të zbatojnë Ungjillin e shenjtë të Zotit tonë Jezu Krishtit»¹⁶⁸. Shën Domeniku i Guzmanit, pastaj, «kudo shfaqej si njeri ungjillor, në fjalë ashtu si edhe në vepra»¹⁶⁹ dhe të tillë donte që të ishin edhe fetërit e tij predikues, «njerëz ungjillorë»¹⁷⁰. Shenjtja Terezë e Jezusit, karmelitane, që në shkrimet e saj vazhdimisht përdor shëmbëlltyra biblike për të shpjeguar përvojën e vet mistike, kujton se vetë Jezusi i zbulon se «gjithë e keqja e botës vjen prej mosnjohjes së qartë të të vërtetave të Shkrimit të shenjtë»¹⁷¹. Shenjtja Terezë e Jezusit fëmijë e gjen Dashurinë, si thirrjen e vet personale, në shqyrtimin e Shkrimeve, veçanërisht të kapitujve 12 e 13 të *Letrës së Parë drejtuar Korintianëve*¹⁷²; e njëjta Shenjte përshkruan tërheqjen e Shkrimeve: «Sapo hedh vështrimin mbi Ungjillin, menjëherë ndiej erërat e mira të jetës së Jezusit dhe e di se nga të vrapoj»¹⁷³. Çdo shenjt përbën një rreze drite që buron prej Fjalës së Hyjit: po kështu mendojmë edhe për shën Injacin e Lojolës në kërkimin e tij të së vërtetës dhe në shoshitjen shpirtërore; për shën Gjon Boskon në pasionin e tij për edukimin e të rinjve; për shën Gjon Maria Vianejn në vetëdijen e tij për madhësinë e meshtarisë si dhuratë e detyrë; për shën Piun nga Pietrelcina në të qenit e tij mjet i zemërdhembshurisë hyjnore; për shën Hozemaria Eskrivane në predikimin e tij mbi thirrjen e gjithëmbarshme në shenjtëri; për të lumen Terezë të Kalkutës, misionare të Dashurisë së Hyjit për të fundit e shoqërisë; deri te martirët e nazizmit dhe të komunizmit, të përfaqësuar, nga njëra anë, prej shenjtës Tereza Benedikta të Kryqit (Edit Shtejn), murgeshë karmelitane, dhe, nga ana tjetër, prej të lumit Luigj Stepinac, kardinal arqipeshkëv i Zagrebit.

49. Shenjtëria në marrëdhënie me Fjalën e Hyjit, në këtë mënyrë, hyn në traditën profetike, në të cilën Fjala e Hyjit merr në shërbim vetë jetën e profetit. Në këtë kuptim shenjtëria e Kishës përfaqëson një hermeneutikë të Shkrimit prej të cilën askush nuk mund ta shpërfillë. Shpirti Shenjt që i ka frymëzuar autorët e shenjtë është po ai që i nxit Shenjtërit që ta japin jetën për Ungjillin. Të edukuarit në shkollën e tyre përbën një rrugë të sigurt për të ndërmarrë një hermeneutikë të gjallë e efikase të Fjalës së Hyjit.

Për këtë lidhje mes Fjalës së Hyjit dhe shenjtërisë kemi pasur një dëshmi të drejtpërdrejtë gjatë Asamblesë XII të Sinodit, kur më 12 tetor në sheshin e shën Pjetrit u bë kanonizimi i katër Shenjtërve të rinj: meshtari Gaetano Errico, themelues i Kongregatës së Misionarëve të Zemrave të Shenjta të Jezusit e Marisë; Nënë Maria Bernarda Butler, e lindur në Zvicër dhe misionare në Ekuador e në Kolumbi; motër Alfonsa e të Zënit të Papërlyer, shenjtja e parë e kanonizuar e lindur në Indi; e reja laike ekuadoriane Narçiza të Jezusit Martilo Moran. Me jetën e tyre ata i kanë dëshmuar botës dhe Kishës frytshmërinë e përhershme të Ungjillit të Krishtit. Le t'i kërkojmë Zotit

që me ndërmjetësinë e këtyre Shenjtërve, të kanonizuar pikërisht gjatë ditëve të Asamblesë sinodale mbi Fjalën e Hyjit, jeta jonë të jetë ajo «tokë e mirë» në të cilin Mbajllësi hyjnor mund të mbajllë Fjalën që të sjellë në ne fryte shenjtërie, «tridhjetëfish, gjashtëdhjetëfish, njëqindfish» (Mk 4,20).

PJESA E DYTË

VERBUM IN ECCLESIA

*«Atyre që e pranuan u dha zotësinë
të bëhen bijtë e Hyjit» (Gjn 1,12)*

Fjala e Hyjit dhe Kisha

Kisha pranon Fjalën

50. Zoti e thotë Fjalën e vet që ajo të pranohet prej atyre që janë krijuar pikërisht «nëpërmjet» të njëjtës Fjalë. «Erdhi ndër të vetët» (Gjn 1,11); Fjala nuk është për ne zanafillisht e huaj dhe krijimi është dëshiruar në një marrëdhënie familjariteti me jetën hyjnore. Prologu i Ungjillit të katërt na vë përballë edhe refuzimit të Fjalës hyjnore nga ana e «të vetëve» që «nuk e pranuan» (Gjn 1,11). Të mos e pranosh do të thotë të mos e dëgjosh zërin e saj, të mos bëhesh i ngjashëm me Logos-in. Ndërsa, aty ku njeriu, megjithëse i brishtë dhe mëkatar, i hapet sinqerisht takimit me Krishtin, fillon një shndërrim rrënjësor: «Atyre që e pranuan u dha zotësinë të bëhen bijtë e Hyjit» (Gjn 1,12). Të pranosh Fjalën do të thotë të lejosh që Ai të të plazmojë, në mënyrë që, me fuqinë e Shpirtit Shenjt, të bëhesh i ngjashëm me Krishtin, me të «Njëlindurin, Birin e Hyjit» (Gjn 3,18). Është fillimi i një krijimi të ri, lind krijesa e re, një popull i ri. Ata që besojnë, pra ata që jetojnë dëgjuesën e fesë, janë të «lindur prej Hyjit» (1Gjn 5,1), bëhen pjesëmarrës të jetës hyjnore: *bij në Birin* (krh. Gal 4,5-6; Rom 8,14-17). Në mënyrë të mrekullueshme shën Agustini, duke komentuar këtë pjesë të Ungjillit të Gjonit, thotë: «nëpërmjet Fjalës je bërë, por është e nevojshme që nëpërmjet Fjalës të ribëhesh»¹⁷⁴. Këtu shohim përvijimin e fytyrës së Kishës, si realitet i përcaktuar prej pranimi të Fjalës së Hyjit që duke u bërë njeri ka ardhur *të banojë ndër ne* (krh. Gj 1,14). Ky banim i Hyjit ndër njerëz, ky *shekinah* (krh. Dal 26,1), i paraqitur në Besëlidhjen e Vjetër, kryhet tani në praninë përfundimtare të Hyjit me njerëzit në Krishtin.

Bashkëkohësia e Krishtit në jetën e Kishës

51. Marrëdhënia mes Krishtit, Fjalës së Atit, dhe Kishës nuk mund të përfshihet në termat e një ngjarjeje thjesht të kaluar, por bëhet fjalë për një marrëdhënie jetësore në të cilën secili besimtar është i thirrur të hyjë personalisht. Në të vërtetë, flasim për praninë e Fjalës së Hyjit mes nesh sot: «Dhe, ja, unë jam me ju gjithmonë – deri në të sosur të botës!» (Mt 28,20). Sikurse ka pohuar Papa Gjon Pali II: «Bashkëkohësia e Krishtit me njeriun e çdo kohe realizohet në trupin e tij, që është Kisha. Prandaj Zoti u premtoi nxënësve të vet Shpirtin Shenjt, që “do t’u kujtonte” atyre e do t’i ndihmonte ata t’i kuptonin urdhërimet e tij (krh. Gj 14,26) dhe do të ishte parimi lindës i një jete të re në botë (krh. Gj 3,5-8; Rom 8,1-13)»¹⁷⁵. Kushtetuta dogmatike *Dei Verbum* e shpreh këtë mister në termat biblikë të një dialogu martesor: «Hyji, i cili ka folur në të kaluarën, nuk resht së foluri me nusen e Birit të vet të zgjedhur, dhe Shpirti Shenjt, nëpërmjet të cilit zëri i gjallë i Ungjillit jehon në Kishë e nëpërmjet kësaj në botë, i shtie besimtarët në tërë të vërtetën dhe në ta bën që të banojë fjala e Krishtit në të gjithë pasurinë e vet (krh. Kol 3,16)»¹⁷⁶.

Nusja e Krishtit, mësuese e dëgjimit, edhe sot përsërit me fe: «Fol, o Zot, se Kisha jote të dëgjon»¹⁷⁷. Prandaj Kushtetuta dogmatike *Dei Verbum* fillon duke thënë: «Në një dëgjim fetar të fjalës së Hyjit dhe duke e shpallur atë me besim të patundur, Konkili i shenjtë...»¹⁷⁸. Në të vërtetë, bëhet fjalë për një përkufizim dinamik të jetës së Kishës: «Janë fjalë me të cilat Konkili tregon një aspekt cilësues të Kishës: ajo është një bashkësi që e dëgjon dhe e kumton Fjalën e Hyjit. Kisha nuk jeton prej vetvetes, por prej Ungjillit dhe prej Ungjillit gjithmonë e përsëri e merr orientimin për ecjen e saj. Është një vërejtje që çdo i krishterë duhet ta pranojë dhe ta përdorë për vetveten: vetëm ata që vihen para së gjithash në dëgjim të Fjalës mund të bëhen pastaj kumtues të saj»¹⁷⁹. Në Fjalën e Hyjit të shpallur e të dëgjuar dhe në Sakramente, Jezusi i thotë sot, këtu e tani, secilit: «Unë jam yti, të dhurohem ty»; që njeriu të mund ta pranojë e të përgjigjet, si edhe të thotë nga ana e tij: «Unë jam yti»¹⁸⁰. Kështu Kisha shfaqet si mjedisi në të cilin me anë të hirit mund të përjetojmë atë që tregon Prologu i Gjonit: «Atyre që e pranuan u dha zotësinë të bëhen bijtë e Hyjit» (*Gjn* 1,12).

Liturgjia, vendi i privilegjuar i Fjalës së Hyjit

Fjala e Hyjit në liturgjinë e shenjtë

52. Duke e konsideruar Kishën si «*shtëpia e Fjalës*»¹⁸¹, para së gjithash duhet ta drejtojmë vëmendjen nga liturgjia e shenjtë. Njëmend, ky është vendi i privilegjuar në të cilin Hyji na flet ne në të tashmen e jetës sonë, i flet sot popullit të vet, që dëgjon e përgjigjet. Çdo veprim liturgjik për natyrën e vet është i mbushur me Shkrimin e shenjtë. Sikurse pohon Kushtetuta *Sacrosanctum Concilium*, «në kremtimin liturgjik Shkrimi i shenjtë ka një rëndësi të skajshme. Në të vërtetë, prej tij merren leximet që pastaj shpjegohen në homeli dhe psalmet që këndohen; me frymëzimin e tij dhe shpirtin e tij janë të mbushura lutjet, uratët dhe këngët liturgjike; së fundi, prej tij e marrin domethënien veprimet dhe simbolet liturgjike»¹⁸². Edhe më shumë, duhet të thuhet se vetë Krishti «është i pranishëm në fjalën e vet, kështu që është Ai që flet kur në Kishë lexohet Shkrimi i shenjtë»¹⁸³. Në të vërtetë, «kremtimi liturgjik bëhet një shpallje e vazhdueshme, e plotë dhe efikase e fjalës së Hyjit. Prandaj fjala e Hyjit, vazhdimisht e kumtuar në liturgji, është gjithmonë e gjallë dhe efikase prej fuqisë së Shpirtit Shenjt, dhe shfaq atë dashuri vepruese të Atit që kurrë nuk resht së vepruari ndaj të gjithë njerëzve»¹⁸⁴. Njëmend, Kisha gjithmonë ka treguar vetëdijen se në veprimin liturgjik Fjala e Hyjit shoqërohet me veprimin e brendshëm të Shpirtit Shenjt që e bën veprues në zemrën e besimtarëve. Në realitet, falë Paraklitit «fjala e Hyjit bëhet themel i veprimit liturgjik, normë dhe mbështetje e gjithë jetës. Veprimi i të njëjtit Shpirt Shenjt... secilit i sugjeron në zemër gjithçka që në shpalljen e fjalës së Zotit thuhet për tërë asamblenë e besimtarëve, dhe ndërsa forcon njësinë e të gjithëve, favorizon edhe larminë e karizmave dhe zhvillon veprimin e shumëfishtë»¹⁸⁵.

Prandaj, duhet ta kuptojmë dhe ta jetojmë vlerën thelbësore të veprimit liturgjik për kuptimin e Fjalës së Hyjit. Në njëfarë kuptimi, *hermeneutika e fesë në lidhje me Shkrimin e shenjtë duhet të ketë gjithmonë si pikë referimi liturgjinë*, ku Fjala e Hyjit kremtohet si fjalë aktuale dhe e gjallë: «Kisha ndjek besnikërisht në liturgji atë mënyrë të të lexuarit dhe të të interpretuarit të Shkrimeve të shenjta të cilën e përdori vetë Krishti, që duke nisur prej “të sotmes” së ngjarjes së tij na nxit t’i shqyrtojmë të gjitha Shkrimet»¹⁸⁶.

Këtu duket edhe pedagogjia e urtë e Kishës që shpall dhe dëgjon Shkrimin e shenjtë duke ndjekur ritmin e vitit liturgjik. Kjo shtrirje e Fjalës së Hyjit në kohë ndodh veçanërisht në kremtimin eukaristik dhe në Liturgjinë e Orëve. Në qendër të gjithçkaje shkëlqen Misteri i Pashkës, me të cilin

lidhen të gjitha misteret e Krishtit dhe të historisë së shpëtimit që aktualizohen sakramentalisht: «Duke kujtuar në këtë mënyrë misteret e shëlbimit, ajo (Kisha) hap para besimtarëve pasuritë e veprimeve shëlbimprurëse dhe të meritave të Zotërisë së saj, i bën si të pranishme për të gjitha kohët dhe u mundëson besimtarëve të bien në kontakt me to dhe të mbushen plot me hirin e shëlbimit»¹⁸⁷. Prandaj i nxis Barinjtë e Kishës dhe vepruesit baritorë që të krijojnë mundësinë që të gjithë besimtarët të edukohen për ta shijuar kuptimin e thellë të Fjalës së Hyjit që shpalosen në liturgji gjatë vitit, duke treguar misteret themelore të fesë sonë. Prej kësaj varet edhe kontakti i drejtë me Shkrimin e shenjtë.

Shkrimi i shenjtë dhe Sakramentet

53. Duke trajtuar temën e vlerës së liturgjisë për kuptimin e Fjalës së Hyjit, Sinodi i Ipeshkvijve ka dashur të theksojë edhe marrëdhënien mes Shkrimit të shenjtë dhe veprimit sakramental. Është shumë e dobishme të thellohet lidhja mes Fjalës dhe Sakramentit, si në veprimin baritor të Kishës, ashtu edhe në kërkimin teologjik¹⁸⁸. Sigurisht «liturgjia e Fjalës është një element vendimtar në kremtimin e secilit sakrament të Kishës»¹⁸⁹; megjithatë, në praktikën baritore jo gjithmonë besimtarët janë të vetëdijshëm për këtë lidhje dhe e kuptojnë njësinë mes gjestit e fjalës. Është «detyrë e meshtarëve dhe e diakonëve, sidomos kur mbarështojnë sakramentet, të vënë në dritë njësinë që Fjala dhe Sakramenti formojnë në shërbesën e Kishës»¹⁹⁰. Në të vërtetë, në marrëdhënien mes Fjalës dhe gjestit sakramental tregohet në formë liturgjike veprimi i Hyjit në histori nëpërmjet *karakterit performativ* të vetë Fjalës. Në të vërtetë, në historinë e shpëtimit nuk ka ndarje mes asaj që Hyji *thotë* e *vepron*; vetë Fjala e tij paraqitet si e gjallë dhe efikase (krh. *Heb* 4,12), sikurse, në fund të fundit, tregon edhe vetë domethënia e shprehjes hebraike *dabar*. Në të njëjtën mënyrë, në veprimin liturgjik jemi të vënë përballë Fjalës së tij që realizon atë që thotë. Duke e edukuar Popullin e Hyjit për të zbuluar karakterin performativ të Fjalës së Hyjit në liturgji, e ndihmojmë atë edhe që ta kuptojë veprimin e Hyjit në historinë e shpëtimit dhe në jetën personale të secilit anëtar të tij.

Fjala e Hyjit dhe Eukaristia

54. Ajo që pohohet në përgjithësi në lidhje me marrëdhënien mes Fjalës e Sakramenteve thellohet kur i referohemi kremtimit eukaristik. Në fund të fundit, njësia e brendshme mes Fjalës dhe Eukaristisë është e rrënjësuar në dëshminë e Shkrimeve (krh. *Gjn* 6; *Lk* 24), të vërtetuar nga Etërit e Kishës dhe të ripohuar nga Konkili II i Vatikanit¹⁹¹. Në lidhje me këtë, mendojmë për fjalimin e madh të Jezusit mbi bukën e jetës në sinagogën e Kafarnaumit (krh. *Gjn* 6,22-69), që ka në sfond krahasimin mes Moisiut dhe Jezusit, mes atij që foli faqe-faqas me Hyjin (krh. *Dal* 33,11) dhe atij që e ka zbuluar Hyjin (krh. *Gjn* 1,18). Në të vërtetë, fjalimi mbi bukën kujton dhuratën e Hyjit, që Moisiu e fitoi për popullin e vet me manën në shkretëtirë dhe që në realitet është *Torah*, Fjala e Hyjit që na bën të jetojmë (krh. *Ps* 119; *Fu* 9,5). Jezusi plotëson në vetvete figurën e hershme: «buka e Hyjit është Ajo, që zbret prej qiellit dhe që i jep botës jetën... Unë jam buka e jetës» (*Gjn* 6,33-35). Këtu «Ligji është bërë person. Në takimin me Jezusin, ushqehemi, le të themi kështu, me të njëjtin Hyj të gjallë, hamë vërtet «bukën e qiellit»»¹⁹². Në fjalimin e Kafarnaumit thellohet Fjalimi i Gjonit: nëse aty *Logos*-i i Hyjit bëhet mish, këtu ky mish bëhet «bukë» e dhuruar për jetën e botës (krh. *Gjn* 6,51), duke aluduar kështu në dhuratën që Jezusi do të bëjë me vetveten në misterin e kryqit, të përforcuar prej pohimit mbi gjakun e tij të dhënë për «*ta pirë*» (krh. *Gjn* 6,53). Në këtë mënyrë misteri i Eukaristisë na tregon se cila është mana e vërtetë, buka e vërtetë e qiellit: është *Logos*-i i Hyjit i bërë njeri, që e ka dhuruar vetveten për ne në Misterin e Pashkës.

Tregimi i Lukës mbi nxënësit e Emausit na mundëson të bëjmë një reflektim të mëtejshëm mbi lidhjen mes dëgjimit të Fjalës dhe thyerjes së bukës (krh. *Lk* 24,13-35). Jezusi u doli atyre përpara

ditën pas të shtunës, dëgjoji shprehjet e shpresës së tyre të zhgënjyer dhe, duke u bërë shok udhe, «u shtjelloi krejt çka flitet në Shkrimin e shenjtë për të» (24,27). Dy nxënësit fillojnë t'i shikojnë në një mënyrë të re Shkrimet së bashku me këtë udhëtar që shfaqet kaq papritmas familjar për jetën e tyre. Ajo që ka ndodhur ato ditë nuk duket më si dështim, por si një plotësim dhe një fillim i ri. Megjithatë, edhe këto fjalë nuk u duken ende të mjaftueshme dy nxënësve. Ungjilli i Lukës na thotë se «atyre iu hapën sytë dhe e njohën» (24,31) vetëm kur Jezusi mori bukën, falënderoi, e theu dhe ua dha atyre, ndërsa më parë «sytë e tyre ishin të penguar ta njihnin» (24,16). Prania e Jezusit, fillimisht me fjalët, pastaj me gjestin e thyerjes së bukës, ua ka bërë të mundur nxënësve njohjen e Tij, dhe ata mund ta rindiejnë në një mënyrë të re atë që e kanë jetuar më parë me Të: «Po a nuk na ndizej zemra neve ndërsa po bisedonte udhës me ne dhe na shtjellonte Shkrimin e shenjtë?» (24,32).

55. Prej këtyre tregimeve del në pah se si vetë Shkrimi na orienton ta dallojmë lidhjen e tij të pandashme me Eukaristinë. «Prandaj duhet të mbajmë gjithmonë parasysh se fjala e Hyjit, që Kisha e lexon dhe e kumton në liturgji, çon në njëfarë mënyre, si drejt qëllimit të vet, në flinë e besëlidhjes dhe në tryezën e *hirit*, pra në Eukaristi»¹⁹³. Fjala dhe Eukaristia i përkasin njëra-tjetrës në mënyrë aq intime sa nuk mund të kuptohen pa njëra-tjetrën: Fjala e Hyjit bëhet mish sakramentalisht në ngjarjen eukaristike. Eukaristia na hap para inteligjencës së Shkrimit të shenjtë, ashtu sikurse Shkrimi i shenjtë, nga ana e vet, ndriçon dhe shpjegon Misterin eukaristik. Në të vërtetë, pa njohjen e pranisë reale të Zotërisë në Eukaristi, inteligjenca e Shkrimit mbetet e paplotë. Prandaj «fjalës së Hyjit dhe misterit eukaristik Kisha i ka dhënë, dhe gjithmonë e gjithkund ka dashur e ka caktuar që t'i jepet i njëjti nderim, edhe pse jo i njëjti kult. E nxitur prej shembullit të themeluesit të vet, ajo nuk ka reshtur kurrë së kremtuari misterin e Pashkës, duke u mbledhur së bashku për të lexuar 'në të gjitha Shkrimet atë që atij i referohej' (Lk 24,27), dhe për të aktualizuar, me përkujtimin e Zotërisë dhe sakramentet, veprën e shpëtimit»¹⁹⁴.

Sakramentaliteti i Fjalës

56. Duke iu referuar karakterit performativ të Fjalës së Hyjit në veprimin sakramental dhe thellimin e marrëdhënies mes Fjalës e Eukaristisë, jemi të nxitur të ecim përpara në një temë domethënëse, të dalë në pah gjatë Asamblesë së Sinodit, e cila i përket *sakramentalitetit të Fjalës*¹⁹⁵. Është e rastit të kujtojmë se Papa Gjon Pali II i ishte referuar “horizontit *sakramental* të Zbulimit dhe, në veçanti, shenjës eukaristike ku njësia prej së cilës nuk mund të hiqet dorë mes realitetit dhe kuptimit të tij mundëson të dallohet thellësia e misterit”¹⁹⁶. Prej këtu kuptojmë se në zanafillën e sakramentalitetit të Fjalës së Hyjit gjendet pikërisht misteri i mishërimit: «Fjala u bë njeri» (Gjn 1,14), realiteti i misterit të zbuluar na ofrohet në «mishin» e Birit. Fjala e Hyjit bëhet e perceptueshme për fenë nëpërmjet «shenjës» së fjalëve dhe gjeسته njerëzore. Pra, feja e njeh Fjalën e Hyjit duke pranuar gjestet dhe fjalët me të cilat Ai vetë na paraqitet neve. Prandaj horizonti sakramental i Zbulimit tregon mënyrën historiko-shpëtuese me të cilin Fjala e Hyjit hyn në kohë dhe në hapësirë, duke u bërë bashkëbiseduese e njeriut, i cili është i thirrur ta pranojë në fe dhuratën e saj.

Sakramentaliteti i Fjalës lejon që të kuptohet kështu në analogji me praninë reale të Krishtit nën dukën e bukës e të verës të shuguruara¹⁹⁷. Duke iu afruar altarit dhe duke marrë pjesë në tryezën eukaristike ne kungohemi realisht me trupin e gjakun e Krishtit. Shpallja e fjalës së Hyjit në kremtim bën që ta njohim se është vetë Krishti ai që është i pranishëm dhe që na drejtohet neve¹⁹⁸ për t'u pranuar prej nesh. Mbi qëndrimin që duhet të kemi qoftë ndaj Eukaristisë, qoftë ndaj Fjalës së Hyjit, shën Jeronimi pohon: «Ne i lexojmë Shkrimet e shenjta. Unë mendoj se Ungjilli është Trupi i Krishtit; unë mendoj se Shkrimet e shenjta janë mësimi i tij. Dhe kur ai thotë: *Nëse nuk e hani trupin e Birit të njeriut e nuk e pini gjakun e tij* (Gjn 6,53), megjithëse këto fjalë mund të kuptohen edhe për Misterineukaristik, trupi i Krishtit dhe gjaku i tij është vërtet fjala e Shkrimit,

është mësimi i Hyjit. Kur shkojmë te Misterieukaristik, nëse bie një thërrime e tij, ndihemi të bjerrur. Dhe kur jemi duke dëgjuar Fjalën e Hyjit, e na derdhet në veshë Fjala e Hyjit dhe trupi i Krishtit e gjaku i tij, dhe ne mendojmë për tjetër gjë, në çfarë rreziku të madh biem?»¹⁹⁹. Krishti, realisht i pranishëm në dukën e bukës e të verës, është i pranishëm, në mënyrë analoge, edhe në Fjalën e shpallur në liturgji. Pra, thellimi i kuptimit të sakramentalitetit të Fjalës së Hyjit mund të favorizojë një kuptim më unitar të misterit të Zbulimit në «ngjarje e fjalë të lidhura ngusht mes tyre»²⁰⁰ duke i vlejtur jetës shpirtërore të besimtarëve dhe veprimit baritor të Kishës.

Shkrimi i shenjtë dhe Leksionari

57. Duke theksuar lidhjen mes Fjalës dhe Eukaristisë, Sinodi me të drejtë ka dashur të kujtojë disa aspekte të kremtimit që i përkasin shërbimit të Fjalës. Do të doja t'i referohesha para së gjithash rëndësisë së Leksionarit. Reforma e kërkuar prej Konkilit II të Vatikanit²⁰¹ ka treguar frytet e veta duke pasuruar kontaktin me Shkrimin e shenjtë që jepet me begati, sidomos në liturgjitë e të dielave. Struktura aktuale, përveçse paraqet shpesh tekstet më të rëndësishme të Shkrimit, favorizon edhe kuptimin e njësisë së planit hyjnor, nëpërmjet marrëdhënies mes leximeve të Besëlidhjes së Vjetër e asaj të Re, «të përqendruar në Krishtin dhe në misterin e tij pashkor»²⁰². Disa vështirësi që mbeten në vërejtjen e marrëdhënieve mes leximeve të dy Besëlidhjeve duhet të konsiderohen në dritën e leximit kanonik, pra të njësisë së brendshme të krejt Biblës. Aty ku shihet e nevojshme, organet kompetente mund të kujdesen për publikimin e ndihmësve që lehtësojnë kuptimin e lidhjeve mes leximeve të propozuar në Leksionar, të cilët duhet t'i shpallen të gjithë asamblesë liturgjike, siç parashikohet prej liturgjisë së ditës. Probleme e vështirësi të tjera të mundshme duhet t'i sinjalizohen Kongregatës për Kultin Hyjnor dhe Disiplinën e Sakramenteve.

Veç kësaj, nuk duhet të harrojmë se Leksionari aktual i ritit latin ka edhe një domethënie ekumenike, pasi përdoret dhe vlerësohet edhe prej konfeksioneve që ende nuk janë në bashkësi të plotë me Kishën Katolike. Në mënyrë të ndryshme shtrohet problemi i Leksionarit në liturgjitë e Kishave Katolike Lindore, që Sinodi kërkon «të merret në shtyrtime me autoritet»²⁰³ sipas traditës përkatëse e kompetencave të Kishave *sui iuris* dhe duke mbajtur parasysh, edhe këtu, kontekstin ekumenik.

Shpallja e Fjalës dhe shërbesa e lektoratit

58. Që në Asamblenë sinodale mbi Eukaristinë është kërkuar një kujdes më i madh për shpalljen e Fjalës së Hyjit²⁰⁴. Sikurse dihet, ndërsa Ungjilli shpallet prej meshtarit apo prej diakonit, leximi i parë dhe i dytë në traditën latine shpallen prej lexuesit të ngarkuar, mashkull apo femër. Do të doja që këtu të bëhesha zëri i Etërve sinodalë që edhe në këtë rrethanë kanë theksuar nevojën për t'u kujdesur, me një formim të përshtatshëm²⁰⁵, për ushtrimin e *munus*-it të lexuesit në kremtimin liturgjik²⁰⁶ dhe në mënyrë të veçantë për shërbesën e lektoratit, që, si i tillë, në ritin latin, është shërbesë laikale. Është e nevojshme që lexuesit e ngarkuar me këtë detyrë, edhe po të mos e kenë marrë caktimin për këtë, të jenë vërtet të përshtatshëm dhe të përgatitur me angazhim. Kjo përgatitje duhet të jetë si biblike e liturgjike, ashtu edhe teknike: «Formimi biblik duhet t'i bëjë lexuesit që të dinë t'i inkuadrojnë leximet në kontekstin e tyre dhe të dallojnë qendrën e kumtimit të zbuluar në dritën e fesë. Formimi liturgjik duhet t'u komunikojë lexuesve njëfarë lehtësie në perceptimin e kuptimit dhe të strukturës së liturgjisë së Fjalës e motivimeve të marrëdhënies mes liturgjisë së Fjalës e liturgjisë eukaristike. Përgatitja teknike duhet t'i bëjë lexuesit gjithnjë e më të përshtatshëm për artin e leximit në publik, si me zë të lirë, ashtu edhe me ndihmën e mjeteve moderne të amplifikimit»²⁰⁷.

Rëndësia e homelisë

59. «Të ndryshme janë detyrat dhe funksionet që i përkasin secilit në lidhje me Fjalën e Hyjit: besimtarëve u takon ta dëgjojnë dhe ta meditojnë; ndërsa që ta paraqesin u takon atyre që, me anën e urdhrit të shenjtë, kanë detyrën magjisteriale, ose atyre të cilëve u është besuar ushtrimi i kësaj shërbese»²⁰⁸ domethënë Ipeshkvijve, presbiterëve dhe diakonëve. Prej kësaj kuptohet vëmendja që në Sinod i është dhënë temës së homelisë. Në të vërtetë, ajo “është pjesë e veprimit liturgjik”; ka detyrën të favorizojë një kuptim më të plotë dhe efikas të Fjalës së Hyjit në jetën e besimtarëve»²⁰⁹. Homelia përbën një aktualizim të porosisë së Shkrimeve, në mënyrë të tillë që besimtarët të nxiten të zbulojnë praninë dhe efikasitetin e Fjalës së Hyjit në të sotmen e jetës së tyre. Ajo duhet të çojë në kuptimin e misterit që kremtohet, të ftojë në mision, duke e përgatitur asamblenë për dëshmimin e fesë, për lutjen e gjithëmbarshme dhe për liturgjinë eukaristike. Si rrjedhojë, ata që prej shërbesës specifike janë të caktuar me predikimin duhet ta kenë vërtetë përzemër këtë detyrë. Duhet të shmangen homelitë përgjithësuese dhe abstrakte, që e fshehin thjeshtësinë e Fjalës së Hyjit, ashtu si edhe devijimet që rrezikojnë ta tërheqin vëmendjen mbi predikuesin e jo mbi thelbin e mesazhit ungjillor. Duhet që besimtarët ta kenë të qartë se ajo që predikuesi e ka përzemër është të tregojë Krishtin, i cili duhet të jetë në qendër të çdo homelie. Prandaj duhet që predikuesit të kenë konfidencë dhe kontakt të vazhdueshëm me tekstin e shenjtë²¹⁰; të përgatiten për homelinë në meditim e në lutje, me qëllim që të predikojnë me bindje e pasion. Asambleja sinodale ka nxitur që të mbahen parasysh pyetjet që vijnë: «Çfarë thonë leximet e shpallura? Çfarë më thonë mua personalisht? Çfarë duhet t'i them bashkësisë, duke mbajtur parasysh situatën e saj konkrete?»²¹¹. Predikuesi duhet ta lërë veten «të pyetet i pari prej Fjalës së Hyjit që shpall»²¹², sepse, sikurse thotë shën Agustini: «Është padysim pa fryt ai që predikon jashtë fjalës së Hyjit dhe nuk dëgjon në brendësinë e vet»²¹³. Duhet të tregohet kujdes i veçantë për homelinë e së dielës dhe të të kremteve; por nuk duhet të lihet pas dore as gjatë javës në Meshët *cum populo*, kur është e mundur, ofrimi i reflektimeve të shkurtra, të përshtatshme për situatën, që t'i ndihmojë besimtarët për ta kuptuar e për ta bërë të frytshme Fjalën e dëgjuar.

Dobia e një Direktoriumi homelitik

60. Predikimi në mënyrë të përshtatshme duke iu referuar Leksionarit është vërtetë një art që duhet të kultivohet. Prandaj, në vazhdimësi me atë që është kërkuar në Sinodin e mëparshëm²¹⁴, u kërkoj autoriteteve kompetente që, në marrëdhënie me *Përmbledhjen eukaristike*²¹⁵, të mendohet edhe për mjetet e ndihmësive të përshtatshme që i ndihmojnë mbarështuesit për ta kryer në mënyrën më të mirë detyrën e tyre, si për shembull një Direktorium mbi homelinë, kështu që predikuesit të mund të gjejnë në të një ndihmë të dobishme për t'u përgatitur në ushtrimin e shërbesës. Sikurse na kujton shën Jeronimi, pastaj, predikimi duhet të shoqërohet prej dëshmisë së jetës personale: «Veprimet e tua nuk duhet t'i përgënjeshtrojnë fjalët e tua, që të mos ndodhë që, kur ti predikon në kishë, dikush në brendësinë e vet të komentojë: “Atëherë pse pikërisht ti nuk vepron kështu?”. ... Në meshtarin e Krishtit mendja dhe fjala duhet të përputhen»²¹⁶.

Fjala e Hyjit, Pajtimi dhe Vajimi i të sëmurëve

61. Nëse në qendrën e marrëdhënies mes Fjalës së Hyjit dhe Sakramenteve gjendet padyshim Eukaristia, sidoqoftë, është mirë të theksojmë rëndësinë e Shkrimit të shenjtë edhe në Sakramentet e tjera, në veçanti në ata të shërimit: pra, në sakramentin e Pajtimin apo të Pendesës, dhe në sakramentin e Vajimit të të sëmurëve. Shpesh përmendja e Shkrimit të shenjtë në këta Sakramente lihet pas dore. Ndërsa është e nevojshme që atij t'i jepet hapësira që i takon.

Në të vërtetë, nuk duhet të harrohet kurrë se «Fjala e Hyjit është fjalë pajtimi sepse në të Hyji i pajton me vete të gjitha gjërat (krh. 2Kor 5,18-20; Ef 1,10). Fjala e mëshirshme e Hyjit, i mishëruar në Jezusin, e ringre mëkatarin»²¹⁷. Fjala e Hyjit «e ndriçon besimtarin që t'i njohë mëkatet e veta, e thërret në kthim dhe i ngjall besimin në mëshirën e Hyjit»²¹⁸. Që të thellohet forca pajtuese e Fjalës së Hyjit porositet që secili pendestar të përgatitet për rrëfim duke medituar një pjesë të përshtatshme të Shkrimit të shenjtë dhe të mund ta fillojë rrëfimin me anë të leximit apo dëgjimit të një këshille biblike, sipas asaj që parashikohet prej ritit përkatës. Pastaj, në shfaqjen e pendimit të vet, është mirë që pendestari të përdorë «një formulë të përbërë prej shprehjesh të Shkrimit të shenjtë»²¹⁹, të paraparë prej ritit. Kur është e mundur, është mirë që, në momente të veçanta të vitit apo kur jepet mundësia, rrëfimi individual nga ana e më shumë pendestarëve të ndodhë brenda kremtimeve pendestare, siç parashikohet prej ritualit, në respektimin e traditave të ndryshme liturgjike, në të cilat të mund t'i jepet një hapësirë më e madhe kremtimit të Fjalës me përdorimin e leximeve të përshtatshme.

Edhe përsa i përket Sakramentit të Vajimit të të sëmurëve, të mos harrohet se «forca shëruese e Fjalës së Hyjit është një thirrje e gjallë për një kthim të vazhdueshëm personal në vetë dëgjimin»²²⁰. Shkrimi i shenjtë përmban faqe të shumta ngushëllimi, mbështetjeje dhe shërimi të ardhur prej ndërhyrjes së Hyjit. Në veçanti të kujtohet afërsia e Jezusit me të vuajturit dhe se Ai vetë, Fjala e Hyjit e mishëruar, është ngarkuar me dhimbjet tona dhe ka pësuar për dashuri ndaj njeriut, duke i dhënë kështu kuptim sëmundjes dhe vdekjes. Është mirë që Sakramenti i të sëmurëve, në famulli e sidomos në spitale, të kremtohet, sipas rrethanave, në formë bashkësiore. Në këto raste duhet t'i jepet një hapësirë e gjerë kremtimit të Fjalës dhe duhet të ndihmohen besimtarët e sëmurë që ta jetojnë me fe gjendjen e tyre të vuajtjes, në bashkim me Flinë shpëtuese të Krishtit që na liron prej të keqes.

Fjala e Hyjit dhe Liturgjia e Orëve

62. Ndër format e lutjes që e lartësojnë Shkrimin e shenjtë është padyshim Liturgjia e Orëve. Etërit sinodalë kanë pohuar se ajo përbën «një formë të privilegjuar të dëgjimit të Fjalës së Hyjit sepse i vë besimtarët në kontakt me Shkrimin e Shenjtë dhe me Traditën e gjallë të Kishës»²²¹. Para së gjithash duhet të kujtohet dinjiteti i thellë teologjik e kishtar i kësaj lutjeje. Në të vërtetë, «në Liturgjinë e Orëve Kisha, duke ushtruar detyrën meshtarake të Kreut të vet, i ofron Hyjit “pa pushim” (ISel 5,17) flinë e lavdit, pra frytin e buzëve që dëshmojnë emrin e tij (krh. Heb 13,15). Kjo lutje është “zëri i vetë Nuses që i flet Dhëndrit, madje është lutja që Krishti, i bashkuar me Trupin e vet, ia lartëson Atit”»²²². Koncili II i Vatikanit kishte pohuar në lidhje me këtë: «Prandaj, të gjithë ata që e bëjnë këtë lutje, përmbushin nga njëra anë detyrën e Kishës dhe nga ana tjetër marrin pjesë në nderin e lartë të Nuses së Krishtit sepse, duke kremtuar lavdet e Hyjit, rrinë para fronit të tij në emër të Nënës Kishë»²²³. Në Liturgjinë e Orëve, si lutje publike e Kishës, tregohet ideali i krishterë i shenjtërimit të krejt ditës, të ritmuar prej dëgjimit të Fjalës së Hyjit dhe prej lutjes së psalmeve, kështu që çdo veprimtari ta gjejë pikën e vet të referimit në lavdin e dhënë Hyjit.

Ata që prej gjendjes së tyre të jetës janë të detyruar ta recitojnë Liturgjinë e Orëve, le ta jetojnë me besnikëri këtë angazhim në dobi të të gjithë Kishës. Ipeshkvijtë, meshtarët dhe diakonët aspirantë për meshtari, që e kanë marrë prej Kishës mandatin që ta kremtojnë, kanë detyrimin t'i lusin çdo ditë të gjitha Orët²²⁴. Përsa i përket detyrueshmërisë së kësaj liturgjie në Kishat Lindore Katolike *sui iuris* le të ndiqet sa tregohet në të drejtën përkatëse²²⁵. Veç kësaj, i nxis bashkësitë e jetës së kushtuar që të jenë shembullore në kremtimin e Liturgjisë së Orëve, në mënyrë që të mund të përbëjnë një pikë referimi e frymëzimi për jetën shpirtërore e baritore të të gjithë Kishës.

Sinodi ka shprehur detyrën që në Popullin e Hyjit të përhapet më shumë kjo lloj lutjeje, veçanërisht recitimi i Mëngjesores dhe i Mbrëmësores. Ky shtim do ta rriste mes besimtarëve familjaritetin me

Fjalën e Hyjit. Të theksohet edhe vlera e Liturgjisë së Orëve e paraparë për Mbrëmësoren e parë të së Dielës dhe të të Kremteve, në veçanti për Kishat Lindore Katolike. Për këtë qëllim porosis që, aty ku është e mundur, famullitë dhe bashkësitë e jetës rregulltare ta favorizojnë këtë lutje me pjesëmarrjen e besimarëve.

Fjala e Hyjit dhe Bekimori

63. Edhe në përdorimin e Bekimorit t'i kushtohet vëmendje hapësirës së paraparë për shpalljen, dëgjimin dhe shpjegimin e Fjalës së Hyjit, nëpërmjet qortimeve të shkurtra. Në të vërtetë, gjesti i bekimit, në rastet e parapara prej Kishës dhe kur kërkohet prej besimarëve, nuk duhet izoluar në vetvete, por duhet vënë në marrëdhënie, në shkallën përkatëse, me jetën liturgjike të Popullit të Hyjit. Në këtë kuptim bekimi, si shenjë e shenjtë e vërtetë, «e merr kuptimin dhe efikasitetin prej shpalljes së fjalës së Hyjit»²²⁶. Prandaj është e rëndësishme të përdoren edhe këto rrethana për ta rindezur në besimtarët urinë dhe etjen për çdo fjalë që del prej gojës së Hyjit (krh. Mt 4,4).

Sugjerime dhe propozime konkrete për gjëllërimin liturgjik

64. Pasi kemi kujtuar disa elemente themelore të marrëdhënies mes liturgjisë dhe Fjalës së Hyjit, tani dëshiroj të përmbledh e të vë në dukje disa propozime e sugjerime të porositur prej Etërve sinodalë për të favorizuar në Popullin e Hyjit një familjaritet gjithnjë e më të madh me Fjalën e Hyjit në fushën e veprimeve liturgjike apo sidoqoftë të referuara atyre.

a) Kremtimet e Fjalës së Hyjit

65. Etërit sinodalë kanë nxitur të gjithë Barinjtë që të rrisin në bashkësitë e besuara atyre momentet e *kremtimit të Fjalës*²²⁷: janë raste të privilegjuara takimi me Zotin. Prandaj, një praktikë e tillë nuk mundet veçse t'u sjellë dobi besimtarëve dhe duhet të mbahet si element i rëndësishëm i baritores liturgjike. Këto kremtime marrin një rëndësi të veçantë në përgatitjen për Eukaristinë e të dielës, kështu që besimtarët kanë mundësi të përparojnë edhe më shumë në pasurinë e Leksionarit për të medituar e lutur Shkrimin e shenjtë, sidomos në kohët e forta liturgjike, Ardhja e Krishtlindja, Kreshmët e Pashka. Kremtimi i Fjalës së Hyjit pastaj porositet fort në ato bashkësi në të cilat, për shkak të mangësisë së meshtarëve, nuk është e mundur të kremtohet Flija eukaristike ditët e festave. Duke mbajtur parasysh udhëzimet e shprehura në Nxitjen apostolike pas-sinodale *Sacramentum caritatis* rreth asambleve të së dielave në pritje të meshtarit²²⁸, porosis që prej autoriteteve kompetente të formulohen disa direktorime rituale, duke përdorur përvojën e Kishave të veçanta. Në këtë mënyrë, në këto situata do të favorizohen kremtimet e Fjalës që ushqejnë fenë e besimtarëve, por, duke shmangur ngatërtrimin e tyre me kremtimet eukaristike; «përkundrazi, duhet të jenë raste të privilegjuara të lutjes drejtuar Hyjit që të dërgojë meshtarë të shenjtë sipas zemrës së tij»²²⁹.

Veç kësaj, Etërit sinodalë kanë ftuar që Fjala e Hyjit të kremtohet edhe në rastet e shtegtimeve, festave të veçanta, misioneve në popull, ripërtëritjeve shpirtërore dhe ditëve të veçanta të pendesës, ndreqjes dhe faljes. Përsa u përket formave të ndryshme të devotshmërisë popullore, megjithëse nuk janë akte liturgjike dhe nuk duhet të ngatërrohen me kremtimet liturgjike, gjithsesi është mirë që të frymëzohen prej tyre dhe sidomos t'i japin hapësirën e përshtatshme shpalljes dhe dëgjimit të Fjalës së Hyjit; në të vërtetë, «në fjalën biblike devotshmëria popullore do të gjejë një burim të pashtershëm frymëzimi, modele të pakrahasueshme lutjeje dhe propozime të frytshme tematike»²³⁰.

b) Fjala dhe heshtja

66. Jo pak ndërhyrje të Etërve sinodalë kanë këmbëngulur mbi vlerën e heshtjes në lidhje me Fjalën e Hyjit dhe me pranimin e saj në jetën e besimtarëve²³¹. Në të vërtetë, fjala mund të shpallet e dëgjohet vetëm në heshtje, të jashtme e të brendshme. Koha jonë nuk e favorizon përqendrimin dhe nganjëherë kemi përshtypjen se njerëzit pothuajse kanë frikë të shkëputen, qoftë edhe për një moment, prej mjeteve të komunikimit të masës. Prandaj sot është e nevojshme ta edukojmë Popullin e Hyjit në vlerën e heshtjes. Të rizbulojmë qendërsinë e Fjalës së Hyjit në jetën e Kishës do të thotë edhe të rizbulojmë kuptimin e përqendrimit dhe të qetësisë së brendshme. Tradita e madhe patristike na mëson se misteret e Krishtit janë të lidhura me heshtjen²³² dhe vetëm në të Fjala mund të banojë ndër ne, siç ka ndodhur me Marinë, pandashëm grua e Fjalës dhe e heshtjes. Liturgjitë tona duhet ta lehtësojnë këtë dëgjim të përnjëmendtë: *Verbo crescente, verba deficiunt*²³³.

Kjo vlerë duhet të ndrisë veçanërisht në liturgjinë e Fjalës, e cila «duhet të kremtohet në mënyrë që të favorizojë meditimin»²³⁴. Heshtja, kur është e paraparë, duhet të konsiderohet «si pjesë e kremtimit»²³⁵. Prandaj, i nxis Barinjtë që t'i favorizojnë momentet e përqendrimit, nëpërmjet të cilëve, me ndihmën e Shpirtit Shenjt, Fjala e Hyjit pranohet në zemër.

c) Shpallja solemne e Fjalës së Hyjit

67. Një sugjerim tjetër i dalë prej Sinodit ka qenë që të solemnizohet, sidomos në kremtimet e rëndësishme liturgjike, shpallja e Fjalës, sidomos Ungjilli, duke përdorur Ungjillorin, të sjellë në procesion gjatë riteve fillestare e pastaj të çuar në ambon prej diakonit apo prej një meshtari për ta shpallur. Në këtë mënyrë ndihmohet Populli i Hyjit që të kuptojë se «leximi i Ungjillit përbën kulmin e vetë liturgjisë së Fjalës»²³⁶. Duke ndjekur udhëzimet që gjenden në *Rendin e leximeve të Meshës*, është mirë të vihet në dukje shpallja e Fjalës së Hyjit me këngën, në veçanti Ungjilli, sidomos në të kremte të caktuara. Përsëritet, shpallja fillestare: «Prej Ungjillit...» dhe ajo përfundimtare «Fjala e Zotit» do të ishte mirë të thuheshin të kënduara për të theksuar rëndësinë e asaj që lexohet²³⁷.

ç) Fjala e Hyjit në tempullin e krishterë

68. Për të favorizuar dëgjimin e Fjalës së Hyjit nuk duhen lënë pas dore ato mjete që mund t'i ndihmojnë besimtarët për të pasur një vëmendje më të madhe. Në këtë kuptim është e nevojshme që në ndërtesat e shenjta të mos lihet kurrë pas dore akustika, në respektimin e normave liturgjike e arkitektonike. «Ipeshkvijtë, të ndihmuar siç duhet, të kenë kujdes në ndërtimin e kishave që këto të jenë vende të përshtatshme për shpalljen e Fjalës, për meditimin dhe për kremtimin eukaristik. Hapësirat e shenjta edhe jashtë veprimit liturgjik duhet të jenë shprehëse, duke e paraqitur misterin e krishterë në marrëdhënie me Fjalën e Hyjit»²³⁸. Një vëmendje e veçantë duhet t'i jepet *ambonit*, si vend liturgjik prej të cilit shpallet Fjala e Hyjit. Ai duhet të jetë i vendosur në një vend të dukshëm, drejt të cilit vetvetiu drejtohet vëmendja e besimtarëve gjatë liturgjisë së Fjalës. Është mirë që ai të jetë i fiksuar, i bërë si element skulpturor në harmoni estetike me *altarin*, kështu që të përfaqësojë edhe nga ana vizive kuptimin teologjik të *tryezës së dyfishtë të Fjalës e të Eukaristisë*. Prej ambonit shpallen leximet, psalmi përgjegjës dhe **Shpallja** pashkore; veç kësaj, aty mund të mbahet homelia dhe të thuhet lutja e besimtarëve²³⁹.

Veç kësaj, Etërit sinodalë sugjerojnë që në kisha të ketë një vend të mirë në të cilin të vendoset Shkrimi i shenjtë edhe *jashtë kremtimit*²⁴⁰. Njëmend, është mirë që libri që përmban Fjalën e Hyjit të ketë një vend të dukshëm dhe një vend nderi brenda tempullit të krishterë, por pa ia hequr qendërsinë që i takon tabernakullit që mban të Shenjtërueshmin Sakrament²⁴¹.

d) Ekskluziviteti i teksteve biblike në liturgji

69. Sinodi, po ashtu, ka theksuar gjallërisht atë që, ndër të tjera, është caktuar prej normës liturgjike të Kishës²⁴², që *leximet e marra prej Shkrimit të shenjtë të mos zëvendësohen kurrë prej teksteve të tjera*, sado domethënës të jenë ata nga këndvështrimi baritor apo shpirtëror: «asnjë tekst përshpirtërie apo literature nuk mund të arrijë vlerën dhe pasurinë që përmbahet në Shkrimin e shenjtë që është Fjala e Hyjit»²⁴³. Bëhet fjalë për një normë të hershme të Kishës që duhet ruajtur²⁴⁴. Përballë disa keqpërdorimeve, edhe Papa Gjon Pali II ka kujtuar rëndësinë e asaj se Shkrimi i shenjtë nuk duhet kurrë të zëvendësohet me lexime të tjera²⁴⁵. Le të kujtojmë se edhe *Psalmi përgjegjës* është Fjala e Hyjit, me të cilën i përgjigjemi zërit të Zotit dhe prandaj nuk duhet të zëvendësohet prej teksteve të tjera; ndërsa është shumë mirë që të mund të bëhet në formën e kënduar.

dh) *Kënga liturgjike e frymëzuar në mënyrë biblike*

70. Në drejtim të vënies në pah të Fjalës së Hyjit gjatë kremtimit liturgjik të mbahet parasysh edhe kënga në momentet e parapara prej ritit përkatës, duke favorizuar atë me frymëzim të qartë biblik që di të shprehë, nëpërmjet akordit harmonik të fjalëve dhe të muzikës, bukurinë e Fjalës hyjnore. Në këtë kuptim është mirë të vlerësohen ato këngë që tradita e Kishës na ka dorëzuar dhe që e respektojnë këtë kriter. Mendoj në veçanti për rëndësinë e këngës gregoriane²⁴⁶.

e) *Vëmendje e veçantë ndaj atyre që nuk shohin apo nuk dëgjojnë*

71. Në këtë kontekst do të doja të kujtoja se Sinodi ka porositur një vëmendje të veçantë ndaj atyre që për shkak të kushteve të veta kanë probleme me pjesëmarrjen aktive në liturgji, si për shembull ata që nuk shohin dhe ata që nuk dëgjojnë. Përsa është e mundur, i nxis bashkësitë e krishtera që, me mjete të përshtatshme, të kujdesen për t'u ardhur në ndihmë vëllezërve e motrave që kanë këtë vështirësi, që edhe atyre t'u jepet mundësia për të pasur një kontakt të gjallë me Fjalën e Zotit²⁴⁷.

Fjala e Hyjit në jetën kishtare

Të takosh Fjalën e Hyjit në Shkrimin e shenjtë

72. Nëse është e vërtetë se liturgjia është vendi i privilegjuar për shpalljen, dëgjimin dhe kremtimin e Fjalës së Hyjit, është po ashtu e vërtetë se ky takim duhet të përgatitet në zemrat e besimtarëve dhe sidomos të thellohet e të përvetësohet prej këtyre. Në të vërtetë, jeta e krishterë është e karakterizuar thelbësisht prej takimit me Jezun Krishtin që na thërret ta ndjekim. Për këtë arsye Sinodi i Ipeshkvijve disa herë ka theksuar rëndësinë e baritores në bashkësitë e krishtera si mjedisi i posaçëm në të cilin të përshkohet një itinerar personal e bashkësior në lidhje me Fjalën e Hyjit, në mënyrë që ajo të jetë vërtet në themelin e jetës shpirtërore. Së bashku me Etërit sinodalë shpreh dëshirën e gjallë që të lulëzojë «një stinë e re e një dashurie më të madhe për Shkrimin e shenjtë nga ana e të gjithë anëtarëve të Popullit të Hyjit, kështu që prej leximit të tyre lutës e besimtar në kohë të thellohet marrëdhënia me vetë personin e Jezusit»²⁴⁸.

Nuk mungojnë në historinë e Kishës porosi nga ana e Shenjtërve mbi nevojën e njohjes së Shkrimit të shenjtë për t'u rritur në dashurinë e Krishtit. Kjo është një e dhënë veçanërisht e dukshme te Etërit e Kishës. Shën Jeronimi, «i dashuruari» i madh i Fjalës së Hyjit, pyeste veten: «Si mund të jetohet pa njohjen e Shkrimeve, nëpërmjet të cilave mësojmë të njohim vetë Krishtin, që është jeta e besimtarëve?»²⁴⁹. Ishte shumë i vetëdijshëm se Bibla është mjeti «me të cilin çdo ditë Hyji u flet besimtarëve»²⁵⁰. Kështu e këshillon ai matronën romake Leta për edukimin e së bijës: «Sigurohu që ajo të studiojë çdo ditë ndonjë pjesë të Shkrimit... Pas lutjes të vijoje leximin, dhe pas leximit të

vijojë lutjen... Që, në vend të xhevahireve dhe veshjeve të mëndafshta, ajo të dojë Librat hyjnorë»²⁵¹. Vlen për ne ajo që përsëri shën Jeronimi i shkruante meshtarit Nepocian: «Lexoji shumë shpesh Shkrimet hyjnore; madje, Libri i Shenjtë të mos lëshohet kurrë prej duarve të tua. Mësoje aty atë që ti duhet t'ua mësonsh të tjerëve»²⁵². Sipas shembullit të Shenjtë të madh, që ia kushtoi jetën studimit të Biblës dhe që i dhuroi Kishës përkthimin e saj në gjuhën latine, të ashtuquajturën *Vulgata*, dhe të të gjithë Shenjtëve, që kanë vënë në qendër të jetës së tyre shpirtërore takimin me Krishtin, ta përtërijmë angazhimin tonë për ta thelluar Fjalën që Hyji i ka dhuruar Kishës; kështu do të mund të priremi nga ajo «masë e lartë e jetës të zakonshme së krishterë»²⁵³, të uruar nga Papa Gjon Pali II në fillim të mijëvjeçarit të tretë të krishterë, që ushqehet vazhdimisht me dëgjimin e Fjalës së Hyjit.

Gjallërimi biblik i baritores

73. Në këtë linjë, Sinodi ka bërë thirrje për një angazhim baritor për të nxjerrë në pah vendin qendror të Fjalës së Hyjit në jetën kishtarë, duke porositur që «të shtohet “baritorja biblike” jo përkrah me format e tjera të baritores, por si *gjallërim biblik i tërë baritores*»²⁵⁴. Pra, nuk bëhet fjalë për të shtuar ndonjë takim në famulli apo në dioqezë, por për të verifikuar që në veprimtaritë e zakonshme të bashkësive të krishtera, në famullitë, në shoqatat dhe në lëvizjet, të mbahet vërtet përzemër takimi personal me Krishtin që na komunikohet neve me Fjalën e vet. Në këtë drejtim, meqënëse «mosnjohja e Shkrimeve është mosnjohje e Krishtit»²⁵⁵ gjallërimi biblik i tërë baritores së zakonshme dhe të jashtëzakonshme do të çojë në një njohje më të madhe të personit të Krishtit, Zbuluesit të Atit dhe plotësisë së Zbulimit hyjnor.

Prandaj i nxis Barinjtë dhe besimtarët që ta mbajnë parasysh rëndësinë e këtij gjallërimi: do të jetë edhe mënyra më e mirë për t'u bërë ballë disa problemeve baritore të vëna në dukje gjatë Asamblesë sinodale, të lidhura, për shembull, me *lulëzimin e sekteve*, që përhapin një lexim të shtrembëruar dhe instrumental të Shkrimit të shenjtë. Aty ku besimtarët nuk formohet në një njohje të Biblës sipas fesë së Kishës në vazhden e Traditës së saj të gjallë, faktikisht lihet një zbrazëti baritore në të cilën realitete si sektet mund të gjejnë terren për të lëshuar rrënjë. Prandaj është e nevojshme edhe që të parashihet për një përgatitje të përshtatshme të meshtarëve dhe të laikëve, që të mund ta udhëzojnë Popullin e Hyjit në kontaktin e natyrshëm me Shkrimet.

Veç kësaj, sikurse është theksuar gjatë punimeve sinodale, është mirë që në veprimtarinë baritore të favorizohet edhe përhapja e *bashkësive të vogla*, «të formuara prej familjeve apo të rrënjësura në famullitë apo të lidhura me lëvizjet e ndryshme kishtarë e bashkësitë e reja»²⁵⁶ në të cilat të nxitet formimi, lutja dhe njohja e Biblës sipas fesë së Kishës.

Përmasa biblike e katekezës

74. Një moment i rëndësishëm i gjallërimit baritor të Kishës në të cilin mund të rizbulojmë në mënyrë të ditur qendërsinë e Fjalës së Hyjit është katekeza, që në format dhe fazat e saj të ndryshme duhet ta shoqërojë gjithmonë Fjalën e Hyjit. Takimi i nxënësve të Emausit me Jezusin, i përshkruar prej Lukës ungjilltar (krh. Lk 24,13-35), përbën, në njëfarë kuptimi, modelin e një katekeze në qendër të së cilës gjendet «shtjellimi i Shkrimeve», që vetëm Krishti është në gjendje të bëjë (krh. Lk 24,27-28), duke treguar në vetvete përmbushjen e tyre²⁵⁷. Në këtë mënyrë rilind shpresa më e fortë se çdo humbje, që i bën ata nxënës dëshmitarë të bindur e të besueshëm të të Ngjallurit.

Në *Direktoriumin e përgjithshëm për katekezën* na duken të vlefshme udhëzimet për ta gjallëruar në mënyrë biblike katekezën dhe me gjithë qejf u referohem²⁵⁸. Në këtë rrethanë dëshiroj sidomos të

theksoj se katekeza «duhet të mbushet e të depërtohet prej mendimit, prej shpirtit dhe prej qëndrimeve biblike e ungjillore nëpërmjet një kontakti të vazhdueshëm me këta tekste; por, po ashtu, do të thotë të kujtojmë se katekeza do të jetë aq më e pasur dhe efikase sa më shumë t'i lexojë tekstet me inteligjencën dhe zemrën e Kishës»²⁵⁹, dhe sa më shumë do të frymëzohet prej reflektimit dhe jetës dymijëvjeçare të vetë Kishës. Prandaj duhet të nxitet njohja e figurave, e ngjarjeve dhe e shprehjeve themelore të tekstit të shenjtë; për këtë arsye mund të vlejë edhe një *memorizim* inteligjent i disa pjesëve biblike veçanërisht shprehës të mistereve të krishtera. Veprimtari kateketike do të thotë gjithmonë afrim i Shkrimeve në fe dhe në Traditën e Kishës, kështu që ato fjalë të perceptohen si të gjalla, ashtu sikurse i gjallë është Krishti sot aty ku dy apo tre bashkohen në emër të tij (krh. Mt 18,20). Ajo duhet të komunikojë në mënyrë jetësore historinë e shpëtimit dhe përmbajtjet e fesë së Kishës, me qëllim që çdo besimtar të shohë se asaj historie i përket edhe ngjarja e vet personale.

Në këtë perspektivë është e rëndësishme të theksojmë marrëdhënien mes Shkrimit të shenjtë dhe *Katekizmit të Kishës Katolike*, siç ka pohuar *Direktoriumi i përgjithshëm për katekezën*: «Në të vërtetë, Shkrimi i shenjtë si “fjalë e Hyjit e shkruar nën frymëzimin e Shpirtit Shenjt”, dhe Katekizmi i Kishës Katolike, si shprehje e rëndësishme aktuale e Traditës së gjallë të Kishës, e normë e sigurt për mësimin e fesë, janë të thirrur, secili në mënyrën e vet dhe sipas autoritetit të vet specifik, që ta ushqejnë katekezën në Kishën bashkëkohore»²⁶⁰.

Formimi biblik i të krishterëve

75. Për të arritur qëllimin e dëshiruar prej Sinodit për një karakter më të madh biblik të krejt baritores së Kishës është e nevojshme që aty të ketë një formim të përshtatshëm të të krishterëve dhe, në veçanti, të katekistëve. Në lidhje me këtë, duhet t'i kushtojmë vëmendje *apostullatit biblik*, metodë shumë e vlefshme për ta arritur këtë qëllim, sikurse tregon përvoja kishtare. Etërit sinodalë gjithashtu kanë porositur që, mundësisht nëpërmjet fuqizimit të strukturave akademike ekzistuese, të krijohen qendra të formimit për laikë e për misionarë, në të cilat të mësohet që të kuptohet, të jetohet dhe të kumtohet Fjala e Hyjit, dhe, aty ku shihet nevoja, të themelohen institute të specializuara në studime biblike në mënyrë që egzegetët të kenë një kuptim të qëndrueshëm teologjik dhe një ndjeshmëri të duhur për kontekstet e misionit të tyre²⁶¹.

Shkrimi i shenjtë në tubimet e mëdha kishtare

76. Ndër nismat e shumta që mund të ndërmerren, Sinodi sugjeron që në tubimet, qoftë në nivel dioqezan qoftë kombëtar apo ndërkombëtar, të theksohet më shumë rëndësia e Fjalës së Hyjit, e dëgjimit të saj dhe e leximit besimtar e lutës të Biblës. Prandaj, brenda kongreseve eukaristike, kombëtare dhe ndërkombëtare, ditëve botërore të rinisë dhe takimeve të tjera, do të mund të gjendet në mënyrë të lavdërueshme një hapësirë më e madhe për kremtimet e Fjalës dhe për momentet e formimit me karakter biblik²⁶².

Fjala e Hyjit dhe thirrjet

77. Sinodi, duke theksuar kërkesën karakteristike të fesë për të thelluar marrëdhënien me Krishtin, Fjalën e Hyjit mes nesh, ka dashur edhe të vërë në dukje faktin se kjo Fjalë thërret secilin në terma personale, duke zbuluar kështu se *vetë jeta është thirrje* në marrëdhënie me Hyjin. Kjo do të thotë se sa më shumë ta thellojmë marrëdhënien tonë personale me Zotërinë Jezus, aq më shumë vërejmë se Ai na thërret në shenjtëri, nëpërmjet zgjedhjeve përfundimtare, me të cilat jeta jonë i përgjigjet dashurisë së tij, duke marrë përsipër detyra e shërbesa për ndërtimin e Kishës. Në këtë horizont

kuptohen ftesat që Sinodi u bën të gjithë të krishterëve për të thelluar marrëdhënien me Fjalën e Hyjit si të pagëzuar, por edhe si të thirrur për të jetuar sipas gjendjeve të ndryshme të jetës. Këtu prekim njërën prej pikave-bosht të doktrinës së Koncilit II të Vatikanit që ka theksuar thirrjen në shenjtëri të çdo besimtari, secili në gjendjen e vet të jetës²⁶³. Pikërisht në Shkrimin e shenjtë gjejmë të zbuluar thirrjen tonë në shenjtëri: «të jeni të shenjtë, sepse edhe unë jam i shenjtë» (Lev 11,44; 19,2; 20,7). Shën Pali, pastaj, vë në dukje rrënjën kristologjike të saj: «Ati në Krishtin «na zgjodhi para krijimit të botës që të jemi të shenjtë e të papërljer para Tij në dashuri» (Ef 1,4). Kështu mund ta dëgjojmë të drejtuar secilit prej nesh përshëndetjen drejtuar vëllezërve e motrave të bashkësisë së Romës: «të dashurve të Hyjit, të grishurve, shenjtërve: Hir e paqe prej Hyjit, Atit tonë, dhe prej Jezu Krishtit Zot» (Rom 1,7).

a) Fjala e Hyjit dhe Mbarështuarit e shuguruar

78. Para së gjithash, duke iu drejtuar tani Mbarështuesve të shuguruar të Kishës, u kujtoj atyre atë që ka pohuar Sinodi: «Fjala e Hyjit është e domosdoshme për të formuar zemrën e një bariu të mirë, mbarështuesi të Fjalës»²⁶⁴. Ipeshkvijtë, presbiterët, diakonët nuk munden në asnjë mënyrë të mendojnë që ta jetojnë thirrjen dhe misionin e tyre pa një angazhim vendimtar e të përtërirë shenjtërimi që në kontaktin me Biblën ka njërën prej shtyllave të veta.

79. Për ata që janë të thirrur në *episkopat*, dhe janë kumtuesit e parë e me autoritet të Fjalës, dëshiroj të theksoj atë që është pohuar prej Papës Gjon Pali II në Nxitjen apostolike pas-sinodale *Pastores gregis*. Për ta ushqyer jetën shpirtërore dhe për ta bërë atë të përparojë, Ipeshkvi duhet gjithmonë të vendosë «në vendin e parë, leximin dhe meditimin e Fjalës së Hyjit. Çdo Ipeshkëv duhet gjithmonë t'i besohet dhe të ndihet i besuar “Hyjit dhe fjalës së hirit të tij, e cila është e aftë t'i edukojë e t'i japë trashëgimin ndër të gjithë të shenjtëruarit” (krh. Vap 20,32). Prandaj, para se të jetë përçues i Fjalës, Ipeshkvi, së bashku me meshtarët e tij dhe me çdo besimtar, madje si vetë Kisha, duhet të jetë dëgjues i Fjalës. Ai duhet të jetë si “brenda” Fjalës, për ta lënë veten të ruhen e ushqehen prej saj si prej një kraharori amënor»²⁶⁵. Duke imituar Marinë, *Virgo audiens* dhe Mbretëreshën e Apostujve, të gjithë vëllezërve në episkopat u porosis leximin e shpeshtë personal dhe studimin e vazhdueshëm të Shkrimit të shenjtë.

80. Edhe në lidhje me *meshtarët* do të doja të kujtoja fjalët e Papës Gjon Pali II, i cili në Nxitjen apostolike pas-sinodale *Pastores dabo vobis* ka thënë se «meshtari është para së gjithash *mbarështues i Fjalës së Hyjit*, është i shuguruar dhe i dërguar për t'ua kumtuar të gjithëve Ungjillin e Mbretërisë, duke thirrur çdo njeri në dëgjuesën e fesë dhe duke i çuar besimtarët në një njohje e bashkim gjithnjë e më të thellë të misterit të Hyjit, që na është zbuluar dhe komunikuar në Krishtin. Prandaj, vetë meshtari, i pari, duhet të zhvillojë një familjaritet të madh personal me Fjalën e Hyjit: nuk i mjafton të njohë aspektin e saj gjuhësor apo egzegetik, që gjithsesi është i nevojshëm; duhet t'i afrohet Fjalës me zemër të dëgjueshme e lutëse, që ajo të depërtojë në thellësi të mendimeve e ndjenjave të tij dhe të krijojë në të një mendësi të re – “mendimin e Zotit” (1Kor 2,16)»²⁶⁶. Si rrjedhojë, fjalët e tij, zgjedhjet e tij dhe qëndrimet e tij duhet të jenë gjithnjë e më shumë një tejdukshmëri, një kumtim dhe një dëshmi e Ungjillit; «vetëm “duke qëndruar” në Fjalën, meshtari do të bëhet nxënës i përsosur i Zotit, do të njohë të vërtetën dhe do të jetë vërtet i lirë»²⁶⁷.

Si përfundim, thirrja në meshtari kërkon që personat të jenë *të shenjtëruar «në të vërtetën»*. Vetë Jezusi e formulon këtë kërkesë në lidhje me nxënësit e vet: «Shenjtëroji në të vërtetën: fjala jote është e vërteta. Sikurse ti më dërgove në botë, po ashtu edhe unë i dërgova në botë» (Gjn 17,17-18). Në njëfarë kuptimi, nxënësit «tërhiqen në brendësinë e Hyjit nëpërmjet të qenit të zhytur në Fjalën e Hyjit. Fjala e Hyjit, të themi kështu, është larja që i pastron, fuqia krijuese që i shndërron në qenien e Hyjit»²⁶⁸. Dhe meqënëse vetë Krishti është Fjala e Hyjit e bërë njeri (Gjn 1,14), është «e Vërteta» (Gjn 14,6), atëherë lutja e Jezusit drejtuar Atit «Shenjtëroji në të vërtetën» do të thotë në thellësinë më të madhe: «bëji një gjë të vetme me mua, Krishtin. Lidhi me mua. Tërhiqi brenda

meje. Dhe faktikisht ekziston një meshtar i vetëm i Besëlidhjes së Re, vetë Jezu Krishti»²⁶⁹. Prandaj është e nevojshme që meshtarët ta përtërijnë gjithnjë e më thellë vetëdijen e këtij realiteti.

81. Do të doja t'i referohesha vendit të Fjalës së Hyjit edhe në jetën e atyre që janë të thirrur në *diakonat*, jo vetëm si shkallë e parë e urdhrat të presbiteratit, por si shërbim i përhershëm. *Direktoriumi për diakonatin e përhershëm* pohon se «prej identitetit teologjik të diakonit, del me qartësi fizionomia e përshpirtërisë së tij specifike, që paraqitet thelbësisht si përshpirtëri e shërbimit. Modeli i veçantë është Krishti shërbëtor, që ka jetuar tërësisht në shërbim të Hyjit, për të mirën e njerëzve»²⁷⁰. Në këtë perspektivë, kuptohet se si, në përmasat e ndryshme të shërbesës diakonale, një «element karakterizues i përshpirtërisë diakonale është Fjala e Hyjit, kumtues me autoritet i të cilës diakoni është i thirrur të jetë, duke besuar kështu se shpall, duke mësuar atë që beson, duke jetuar atë që mëson»²⁷¹. Prandaj porosis që diakonët të ushqejnë në jetën e tyre një lexim besimtar të Shkrimit të shenjtë me studimin dhe lutjen. Të mësojnë mbi Shkrimin e shenjtë dhe interpretimin e tij të drejtë; mbi ndërlidhjen mes Shkrimit dhe Traditës; në veçanti mbi përdorimin e Shkrimit në predikim, në katekeze dhe në veprimtarinë baritore në përgjithësi²⁷².

b) Fjala e Hyjit dhe kandidatët për Urdhrin e Shenjtë

82. Sinodi i ka dhënë një rëndësi të veçantë rolit vendimtar të Fjalës së Hyjit në jetën shpirtërore të kandidatëve për meshtarinë shërbëtare: «Kandidatët për meshtarë duhet të mësojnë ta duan Fjalën e Hyjit. Prandaj Shkrimi të jetë shpirti i formimit të tyre teologjik, duke theksuar qarkullueshmërinë e domosdoshme mes egzegezës, teologjisë, përshpirtërisë dhe misionit»²⁷³. Aspirantët për meshtarinë shërbëtare janë të thirrur në një marrëdhënie të thellë personale me Fjalën e Hyjit, në veçanti në *lectio divina*, sepse prej kësaj marrëdhënieje ushqehet vetë thirrja: në dritën dhe në forcën e Fjalës së Hyjit mund të zbulohet, të kuptohet, të duhet e të ndiqet thirrja e tyre, si dhe të përmbushet misioni i tyre, duke ushqyer në zemra mendimet e Hyjit, kështu që feja, si përgjigje ndaj Fjalës, të bëhet kriteri i ri i gjykimit dhe i vlerësimit të njerëzve dhe të gjërave, të ngjarjeve dhe të problemeve²⁷⁴.

Kjo vëmendje ndaj leximit lutës të Shkrimit në asnjë mënyrë nuk duhet të ushqejë një dikotomi në lidhje me studimin egzegetik që kërkohet në kohën e formimit. Sinodi ka porositur që seminaristët të ndihmohen konkretisht që të shohin *marrëdhënien mes studimit biblik dhe lutjes me Shkrimin e shenjtë*. Studimi i Shkrimeve duhet t'i bëjë të vetëdijshëm për misterin e zbulimit hyjnor dhe të ushqejë një qëndrim përgjigjeje lutëse ndaj Zotit që flet. Nga ana tjetër, edhe një jetë e përnjëmendtë lutjeje nuk do të bëjë tjetër veçse të rrisë në shpirtin e kandidatit dëshirën për ta njohur gjithnjë e më shumë Hyjin që është zbuluar në Fjalën e tij si dashuri e pafundme. Prandaj duhet bërë kujdesi më i madh që në jetën e seminaristëve të kultivohet kjo *ndërsjellshmëri mes studimit dhe lutjes*. Për këtë qëllim lypset që kandidatët të hyjnë në studimin e Shkrimit të shenjtë nëpërmjet metodave që e favorizojnë këtë kontakt të tërësishëm.

c) Fjala e Hyjit dhe jeta e kushtuar

83. Në lidhje me jetën e kushtuar Zotit, Sinodi ka kujtuar para së gjithash se ajo «lind prej dëgjimit të Fjalës së Hyjit dhe e pranon Ungjillin si normën e vet të jetës»²⁷⁵. Në këtë mënyrë, të jetosh në ndjekjen e Krishtit të pastër, të varfër e të dëgjueshëm është një «“egzegezë” e gjallë e Fjalës së Hyjit»²⁷⁶. Shpirti Shenjt, me frymëzimin e të cilit është shkruar Bibla, është i njëjti që e ndriçon «me dritë të re Fjalën e Hyjit drejtuar themeluesve dhe themelueseve. Prej saj ka buruar çdo karizëm dhe shprehje e të cilës dëshiron të jetë çdo urdhër»²⁷⁷, duke i dhënë zanafillë itinerareve të jetës së krishterë të shënuar prej rrënjësisë ungjillore.

Do të doja të kujtoja se tradita e madhe murgjërë ka pasur gjithmonë si faktor përbërës të përshpirtërisë së vet meditimin e Shkrimit të shenjtë, veçanërisht në formën e *lectio divina*-s. Edhe

sot, realitetet e hershme dhe të reja të kushtimit të posaçëm janë të thirrura të jenë shkolla të vërteta të jetës shpirtërore në të cilat Shkrimet duhet të lexohen sipas Shpirtit Shenjt në Kishë, kështu që i gjithë Populli i Hyjit të mund të ketë dobi prej kësaj. Prandaj Sinodi porositi që në bashkësitë e jetës së kushtuar të mos mungojë kurrë një formim i qëndrueshëm në leximin besimtar të Biblës²⁷⁸.

Dëshiroj t'i bëj përsëri jehonë vëmendjes dhe mirënjohjes që Sinodi ka shprehur për format e *jetës soditëse* që për karizëm specifike i kushtojnë shumë kohë të ditëve të tyre imitimit të Nënës së Hyjit që meditonte vazhdimisht fjalët dhe ngjarjet e Birit të vet (krh. *Lk* 2,19.51), dhe të Marisë së Betanisë që, e ulur te këmbët e Zotërisë, dëgjonte fjalën e tij (krh. *Lk* 10,38). Mendimi im i drejtohet në veçanti murgjërve dhe murgeshave të klauzurës, që, në formën e ndarjes prej botës, gjenden të bashkuar më ngusht me Krishtin, zemrën e botës. Kisha më shumë se kurrë ka nevojë për dëshminë e atyre që angazhohen për «të mos vënë asgjë para dashurisë së Krishtit»²⁷⁹. Bota e sotme shpesh është tepër e zënë me veprimtaritë e jashtme në të cilat rrezikon të birret. Soditësit dhe soditëset, me jetën e tyre të lutjes, të dëgjimit e të meditimit të Fjalës së Hyjit, na kujtojnë se jo vetëm prej bukës jeton njeriu, por prej çdo fjale që del prej gojës së Hyjit (krh. *Mt* 4,4). Prandaj, të gjithë besimtarët duhet të kenë mirë parasysh se një formë e tillë jete «i tregon botës së sotme, atë që është më e rëndësishmja, si përfundim, të vetmen gjë vendimtare: ekziston një arsye e fundit për të cilën ia vlen të jetosh, pra Hyji dhe dashuria e tij e pakuptueshme»²⁸⁰.

ç) *Fjala e Hyjit dhe besimtarët laikë*

84. Sinodi e ka drejtuar vëmendjen shumë herë nga besimtarët laikë, duke i falënderuar ata për angazhimin e tyre zemërgjerë në përhapjen e Ungjillit në fushat e ndryshme të jetës së përditshme, në punë, në shkollë, në familje dhe në edukim²⁸¹. Kjo detyrë, që rrjedh prej pagëzimit, duhet të mund të zhvillohet nëpërmjet një jete të krishterë gjithnjë e më të vetëdijshme dhe në gjendje që «të arsyetojë shpresën» që është në ne (krh. *1Pjt* 3,15). Jezusi në *Ungjillin e Mateut* tregon se «ara është bota. Fara e mirë janë ata që i përkasin Mbretërisë» (13,38). Këto fjalë vlejnë veçanërisht për laikët e krishterë, të cilët e jetojnë thirrjen e tyre në shenjtëri me një ekzistencë sipas Shpirtit që shprehet «në mënyrë të posaçme në *përfshirjen e tyre në realitetet e botës dhe në pjesëmarrjen e tyre në veprimtaritë tokësore*»²⁸². Ata kanë nevojë që të formohen për ta shoshitur vullnesën e Hyjit nëpërmjet një familjariteti me Fjalën e Hyjit, të lexuar e të studiuar në Kishë, nën drejtimin e Barinjve të ligjshëm. Mund ta marrin këtë formim në shkollat e përshtatshme të mëdha kishtare në rrënjën e të cilave gjendet gjithmonë Shkrimi i shenjtë. Sipas mundësive, vetë dioqezat duhet të ofrojnë mundësi formimi në këtë drejtim për laikët me përgjegjësi të veçanta kishtare²⁸³.

d) *Fjala e Hyjit, martesë dhe familja*

85. Sinodi ka ndier nevojën që të nënvizojë edhe marrëdhënien mes Fjalës së Hyjit, martesës dhe familjes së krishterë. Në të vërtetë, «me kumtimin e Fjalës së Hyjit, Kisha i zbulon familjes së krishterë identitetin e vet të vërtetë, atë që ajo është dhe duhet të jetë sipas planit të Zotit»²⁸⁴. Prandaj, nuk duhet humbur sysh kurrë se *Fjala e Hyjit gjendet në zanafillën e martesës* (krh. *Zan* 2,24) dhe se vetë Jezusi ka dashur ta përfshijë martesën mes institucioneve të Mbretërisë së tij (krh. *Mt* 19,4-8), duke e lartësuar në sakrament atë që gjendet në mënyrë zanafillore në natyrën njerëzore. «Në kremtimin sakramental burri dhe gruaja thonë një fjalë profetike dhurimi të ndërsjellë, të qenit “një trup i vetëm”, shenjë e misterit të bashkimit të Krishtit dhe të Kishës (krh. *Ef* 5,31-32)»²⁸⁵. Besnikëria ndaj Fjalës së Hyjit na bën edhe që të vëmë në dukje se ky institucion sot, për shumë aspekte, është i vënë nën sulmin e mendësisë së kohës. Përballë çrregullimit të përhapur të ndjenjave dhe lindjes së mënyrave të të menduarit që e banalizojnë trupin njerëzor dhe ndryshimin gjinor, Fjala e Hyjit ripohon mirësinë zanafillore të njeriut, i krijuar si mashkull e femër dhe i thirrur në dashurinë besnike e të frytshme.

Prej misterit të madh martesor, buron një *përgjegjësi e pashmangshme e prindërve ndaj bijve të tyre*. Në të vërtetë, i përket atësisë dhe amësisë së përnjëmendtë komunikimi dhe dëshmia e kuptimit të jetës në Krishtin: nëpërmjet besnikërisë dhe njësisë së jetës së familjes bashkëshortët janë para bijve të tyre kumtuesit e parë të Fjalës së Hyjit. Bashkësia kishtarë duhet t'i mbështesë dhe t'i ndihmojë për të zhvilluar lutjen në familje, dëgjimin e Fjalës, njohjen e Biblës. Prandaj Sinodi uron që *çdo shtëpi të ketë Biblën e vet* dhe ta ruajë atë në mënyrë dinjitoze, kështu që të mund ta lexojë e ta përdorë për lutje. Ndihma e nevojshme mund të jepet prej meshtarëve, diakonëve apo prej laikëve të përgatitur mirë. Sinodi ka porositur edhe formimin e bashkësive të vogla mes familjeve në të cilat të kultivohet lutja dhe meditimi i përbashkët i pjesëve të përshtatshme të Shkrimeve²⁸⁶. Bashkëshortët, pastaj, le të kujtojnë se «Fjala e Hyjit është një mbështetje e çmueshme edhe në vështirësitë e jetës bashkëshortore e familjare»²⁸⁷.

Në këtë kontekst dëshiroj të vë në dukje edhe atë që Sinodi ka porositur në lidhje me *detyrën e grave në lidhje me Fjalën e Hyjit*. Ndihmesa e «gjenialitetit femëror», siç e thërriste Papa Gjon Pali II²⁸⁸, në njohjen e Shkrimit dhe në krejt jetën e Kishës, sot është më e gjerë se në të kaluarën dhe i përket tashmë edhe fushës së vetë studimeve biblike. Sinodi është ndalur në mënyrë të veçantë mbi rolin e domosdoshëm të grave në familje, në edukim, në katekezë dhe në përçimin e vlerave. Në të vërtetë, ato «dinë të nxisin dëgjimin e Fjalës, marrëdhënien personale me Hyjin dhe të komunikojnë ndjenjën e faljes e të bashkëndarjes ungjillore»²⁸⁹, ashtu si edhe të jenë bartëse të dashurisë, mësuese të mëshirës dhe ndërtuese të paqes, komunikuese të ngrohtësisë e njerëzimit në një botë që tepër shpesh i vlerëson personat me kritere të ftohta shfrytëzimi dhe përfitimi.

Leximi lutës i Shkrimit të shenjtë dhe «lectio divina»

86. Sinodi ka këmbëngulur disa herë mbi nevojën e një kontakti lutës me tekstin e shenjtë si element themelor i jetës shpirtërore të çdo besimtari, në shërbesat dhe gjendjet e ndryshme të jetës, me referim të veçantë në *lectio divina*-n²⁹⁰. Njëmend, Fjala e Hyjit gjendet në bazën e çdo përshtatshme të vërtetë të krishterë. Me këtë Etërit sinodalë janë vënë në sintoni me atë që pohon Kushtetuta dogmatike *Dei Verbum*: «Të gjithë besimtarët... i afrohen me dëshirë tekstit të shenjtë, qoftë nëpërmjet liturgjisë së shenjtë, që është e mbushur me fjalë hyjnore, qoftë nëpërmjet leximit të përshtatshëm, qoftë nëpërmjet nismave të përshtatshme për këtë qëllim dhe ndihmësive të tjerë, që me miratimin dhe nën kujdesin e Barinjve të Kishës, në mënyrë të lavdërueshme përhapen sot kudo. Por të mos harrojnë se leximi i Shkrimit të shenjtë duhet të shoqërohet prej lutjes»²⁹¹. Reflektimi konciliar synonte të rimerrte traditën e madhe patristike e cila gjithmonë ka porositur që Shkrimit t'i afrohem në dialog me Hyjin. Sikurse thotë shën Agustini: «Lutja jote është fjala jote drejtuar Hyjit. Kur lexon është Hyji ai që të flet; kur lutesh je ti ai që i flet Hyjit»²⁹². Origeni, njëri prej mësuesve në këtë lexim të Biblës, mëson se intelijenca e Shkrimeve, edhe më shumë se studimi, kërkon intimitetin me Krishtin dhe lutjen. Në të vërtetë, ai është i bindur se rruga e privilegjuar për ta njohur Hyjin është dashuria, dhe nuk duhet të jepet një *scientia Christi* e vërtetë pa u dashuruar me Të. Në *Letrën drejtuar Gregorit* teologu i madh aleksandrin porosit: «Kushtohu *lectio*-s së Shkrimeve hyjnore; angazhohu në këtë me qëndrueshmëri. Angazhohu në *lectio* me qëllimin që t'i besosh dhe t'i pëlqesh Hyjit. Nëse gjatë *lectio*-s gjendesh para një dere të mbyllur, trokit dhe do të ta hapë ai rojtari, për të cilin Jezusi ka thënë: “Rojtari do t'ia hapë”. Duke u angazhuar kështu në *lectio divina*-n, kërko me çiltërsi e besim të patundur në Hyjin kuptimin e Shkrimeve hyjnore, që në to fshihet shumë gjerësisht. Por nuk duhet të kënaqesh duke trokitur e duke kërkuar: për t'i kuptuar gjërat e Hyjit e ke absolutisht të nevojshme *oratio*-n. Pikërisht për të na nxitur në të Shpëtuesi na ka thënë jo vetëm: “Kërkoni e do të gjeni”, dhe “Trokitni e do t'ju hapet”, por edhe ka shtuar: “Kërkoni e do t'ju jepet”»²⁹³.

Megjithatë, në lidhje me këtë, duhet të shmanget rreziku i një kontakti individualistik, duke mbajtur parasysh se Fjala e Hyjit na është dhënë pikërisht për të ndërtuar bashkimin, për t'u bashkuar në të

Vërtetën në ecjen tonë drejt Hyjit. Është një Fjalë që i drejtohet secilit personalisht, por është edhe një Fjalë që ndërton bashkësinë, që ndërton Kishën. Prandaj *tekstit të shenjtë duhet t'i afrohem gjithmonë në bashkësinë kishtarë*. Në të vërtetë, «është shumë i rëndësishëm leximi bashkësior, sepse subjekti i gjallë i Shkrimit të Shenjtë është Populli i Hyjit, është Kisha... Shkrimi nuk i përket të kaluarës, sepse subjekti i tij, Populli i Hyjit i frymëzuar nga vetë Hyji, është gjithmonë i njëjti, pra Fjala është gjithmonë e gjallë në subjektin e gjallë. Prandaj është e rëndësishme që Shkrimi i shenjtë të lexohet e të dëgjohet në bashkësinë e Kishës, pra me të gjithë dëshmitarët e mëdhenj të kësaj Fjale, duke filluar prej Etërve të parë deri te Shenjtërit e sotëm, deri te Magjisteri i sotëm»²⁹⁴.

Prandaj në leximin lutës të Shkrimit të shenjtë *vendi i privilegjuar është liturgjia*, në veçanti *Eukaristia*, në të cilën, duke kremtuar Trupin dhe Gjakun e Krishtit në Sakrament, aktualizohet mes nesh vetë Fjala. Në njëfarë kuptimi, leximi lutës, personal dhe bashkësior, duhet të jetohet gjithmonë në lidhje me kremtimin eukaristik. Ashtu si adhurimi eukaristik përgatit, shoqëron dhe vazhdon liturgjinë eukaristike²⁹⁵, po ashtu edhe leximi lutës personal e bashkësior përgatit, shoqëron dhe thëllon atë që Kisha kremton me shpalljen e Fjalës në fushën liturgjike. Duke vënë në një marrëdhënie të ngushtë *lectio*-n dhe liturgjinë mund të kuptohen më mirë kriteret që duhet ta udhëheqin këtë lexim në kontekstin e baritores dhe të jetës shpirtërore të Popullit të Hyjit.

87. Në dokumentet që kanë përgatitur e shoqëruar Sinodin është folur për metoda të ndryshme të afrimit të frytshëm dhe në fe ndaj Shkrimeve të shenjta. Megjithatë, vëmendja më e madhe i është dhënë *lectio divina*-s, që vërtet është «e aftë të hapë para besimtarëve thesarin e Fjalës së Hyjit, por edhe të krijojë takimin me Krishtin, fjalën hyjnore të gjallë»²⁹⁶. Do të doja të kujtoja këtu shkurtimisht pjesët themelore të saj: ajo hapet me leximin (*lectio*) e tekstit, që ngjall pyetjen në lidhje me njohjen e njëmendtë të përmbajtjes së saj: *çfarë thotë teksti biblik në vetvete?* Pa këtë moment rrezikohet që teksti të bëhet vetëm një pretekst për të mos dalë prej mendimeve tona. Pastaj vijon meditimi (*meditatio*) në të cilin pyetja është: *çfarë na thotë teksti biblik ne?* Këtu secili personalisht, por edhe si realitet bashkësior, duhet ta lërë veten të preket dhe të vihet në diskutim, pasi nuk bëhet fjalë për të shqyrtuar fjalë të thëna në të kaluarën, por në të tashmen. Më pas arrihet në momentin e lutjes (*oratio*) që supozon pyetjen: *çfarë i themi ne Zotit si përgjigje ndaj Fjalës së tij?* Lutja si kërkesë, ndërmjetësim, falënderim e lavd, është mënyra e parë me të cilën Fjala na ndryshon. Së fundi, *lectio divina* përfundon me soditjen (*contemplatio*) gjatë të cilës ne marrim si dhuratë të Hyjit vetë vështrimin e tij për ta gjykuar realitetin dhe pyesim: *çfarë kthimi të mendjes, të zemrës dhe të jetës na kërkon Zoti?* Shën Pali në *Letrën drejtuar Romakëve*, pohon: «Mos iu përshtatni parimeve të shekullit, por shndërrojeni e ripërtëriteni mendjen tuaj, në mënyrë që ta dalloni vullnetin e Hyjit: çka është e mirë, çka i pëlqen Atij, çka është e përsosur» (12,2). Në të vërtetë, soditja priret të krijojë në ne një këndvështrim të urtë të realitetit, sipas Hyjit, dhe të formojë në ne «mendimin e Zotit» (1Kor 2,16). Fjala e Hyjit paraqitet këtu si kriter i shoshitjes: ajo është «e gjallë dhe vepruese. Është më e mprehtë se çdo shpatë dy tehesh. Përshkon aq sa ndan frymën dhe shpirtin, gjymtyrët dhe palcin, edhe shqyrton ndjenjat dhe dëshirat e zemrës» (Heb 4,12). Është mirë pastaj të kujtojmë se *lectio divina* nuk e përmbush dinamikën e vet deri kur të mos arrijë në veprim (*actio*), që e nxit ekzistencën besimtare që të bëhet dhuratë për të tjerët në dashuri.

Këto pjesë i gjejmë të sintetizuara dhe të përmbledhura në mënyrë të shkëlqyer në Nënën e Hyjit. Model për çdo besimtar për pranimin e dëgjueshëm të Fjalës Hyjnore, Ajo «i mbante mend me kujdes të gjitha këto ngjarje dhe i shoshiste në zemrën e vet» (Lk 2,19; krh. 2,51), dinte të gjente njëjën e thëllë që lidh ngjarjet, veprat e gjërat, që në dukje janë të ndara, në planin e madh hyjnor²⁹⁷.

Gjithashtu, do të doja të kujtoja atë që është porositur gjatë Sinodit në lidhje me rëndësinë e leximit personal të Shkrimit edhe si praktikë që parasheh mundësinë, sipas dispozitave të zakonshme të Kishës, që të fitohet ndjesa për vete apo për të ndjerët²⁹⁸. Praktika e ndjesës²⁹⁹ mban në vete doktrinën e meritave të pafundme të Krishtit, që Kisha, si mbarështuese e shëlbimit, i shpërndan

dhe aplikon, por përmban edhe atë të bashkësisë së shenjtërve dhe na thotë «se sa ngusht jemi të bashkuar në Krishtin njëri me tjetrin dhe sa shumë jeta mbinatyrore e secilit mund t'u vlejë të tjerëve»³⁰⁰. Në këtë perspektivë, leximi i Fjalës së Hyjit na mbështet në ecjen e pendesës e të kthimit, na mundëson ta thellojmë ndjenjën e përkatësisë kishtare dhe na mbështet në një familjaritet më të madh me Hyjin. Sikurse pohonte shën Ambrozi: kur marrim në dorë me fe Shkrimet e shenjta dhe i lexojmë bashkë me Kishën, njeriu kthehet përsëri të shëtisë me Hyjin në parajsë³⁰¹.

Fjala e Hyjit dhe lutja mariane

88. Duke kujtuar marrëdhënien e pandashme mes Fjalës së Hyjit dhe Marisë së Nazaretit, së bashku me Etërit sinodalë ftoj që të nxiten mes besimtarëve, sidomos në jetën familjare, lutjet mariane si ndihmë për të medituar misteret e shenjta të treguara nga Shkrimi i shenjtë. Një mjet shumë i dobishëm, për shembull, është recitimi personal apo bashkësior i *Rruzares së Shenjtë*³⁰², që së bashku me Marinë ripërshkon misteret e jetës së Krishtit³⁰³ dhe që Papa Gjon Pali II ka dashur ta pasurojë me misteret e dritës³⁰⁴. Është mirë që shpallja e çdo misteri të shoqërohet me pjesë të shkurtra të Biblës që i përkasin misterit të lajmëruar, kështu që të favorizojë memorizimin e disa shprehjeve domethënëse të Shkrimit në lidhje me misteret e jetës së Krishtit.

Sinodi gjithashtu ka porositur që mes besimtarëve të nxitet recitimi i lutjes *Angelus Domini*. Bëhet fjalë për një lutje të thjeshtë e të thellë që na lejon «ta përkujtojmë përditë Fjalën e Mishëruar»³⁰⁵. Është mirë që Populli i Hyjit, familjet dhe bashkësitë e personave të kushtuar t'i jenë besnikë kësaj lutjeje mariane, që tradita na fton ta themi në agim, në mesditë dhe në perëndim të diellit. Në lutjen *Angelus Domini* i kërkojmë Hyjit që me ndërmjetësinë e Marisë në ta jepet edhe ne të kryejmë, sikurse Ajo, vullnesën e Hyjit dhe të pranojmë në ne Fjalën e tij. Kjo praktikë mund të na ndihmojë që të forcojmë një dashuri të njëmendtë ndaj misterit të Mishërimit.

Meritojnë të njihen, të çmohen dhe të përhapen edhe disa lutje të hershme të Lindjes së krishterë, që nëpërmjet një referimi në *Theotokos*, në Nënë e Hyjit, ripërshkojnë krejt historinë e shpëtimit. E kemi fjalën veçanërisht për *Akathistos*-in dhe për *Paraklesis*-in. Bëhet fjalë për himne lavdi të kënduar në formë litanike, të mbushur me fe kishtare dhe referime biblike, që i ndihmojnë besimtarët të meditojnë së bashku me Marinë misteret e Krishtit. Në veçanti, himni i nderueshëm ndaj Nënës së Hyjit, i quajtur *Akathistos* – pra i kënduar duke qëndruar në këmbë –, përfaqëson një ndër shprehjet më të larta të përshpirtërisë mariane të traditës bizantine³⁰⁶. Lutja me këto fjalë e zgjeron shpirtin dhe e përgatit për paqen që vjen prej së larti, prej Hyjit, për atë paqe që është vetë Krishti, i lindur nga Maria për shpëtimin tonë.

Fjala e Hyjit dhe Toka e Shenjtë

89. Duke përkujtuar Fjalën e Hyjit që bëhet njeri në krahërorin e Marisë së Nazaretit, zemra jonë drejtohet tani nga ajo Tokë në të cilën është kryer misteri i shëlbimit tonë dhe prej të cilës Fjala e Hyjit është përhapur deri në skajet e botës. Në të vërtetë, për virtyt të Shpirtit Shenjt, Fjala është mishëruar në një moment të caktuar dhe në një vend të caktuar, në një copë toke në kufijtë e perandorisë romake. Prandaj, sa më shumë që shohim universalitetin dhe unicitetin e personit të Krishtit, aq më shumë e vështrojmë me mirënjohje atë Tokë në të cilën Jezusi ka lindur, ka jetuar dhe ka dhuruar vetveten për të gjithë ne. Gurët në të cilët ka ecur Shpëtimtari ynë mbeten për ne plot me kujtesë dhe vazhdojnë «ta thërrasin» Lajmin e Mirë. Prandaj Etërit sinodalë kanë kujtuar shprehjen e lume që e quan Tokën e Shenjtë «Ungjilli i pestë»³⁰⁷. Sa e rëndësishme është që në ato vende të ketë bashkësi të krishtera, pavarësisht prej vështirësive të shumta! Sinodi i Ipeshkvijve u shpreh afërsi të thellë të gjithë të krishterëve që jetojnë në Tokën e Jezusit duke dëshmuar fenë në

të Ngjallurin. Këtu të krishterët janë të thirrur të shërbejnë jo vetëm si «një farë feje për Kishën universale, por edhe si tharm harmonie, urtie dhe ekuilibri në jetën e një shoqërie që tradicionalisht ka qenë dhe vazhdon të jetë pluralistike, shumetnike dhe shumëfetare»³⁰⁸.

Toka e Shenjtë mbetet edhe sot cak shtegtimi për popullin e krishterë, si gjest lutjeje e pendese, sikurse dëshmojnë që në lashtësi autorët si shën Jeronimi³⁰⁹. Sa më shumë që e drejtojmë vështrimin dhe zemrën nga Jerusalemi qiellor, aq më shumë ndizen në ne dëshira për Jerusalemin qiellor, pikësynimin e çdo shtegtimi, dhe pasioni që emri i Jezusit, vetëm në të cilin gjendet shpëtimi, të njihet prej të gjithëve (krh. *Vap* 4,12).

PJESA E TRETË

VERBUM MUNDO

**«Hyjin kurrë askush nuk e pa:
Biri i vetëm – që është Hyj, një natyre me Atin,
Ai bëri të njihet» (Gjn 1,18)**

**Misioni i Kishës:
t'i kumtojë botës Fjalën e Hyjit**

Fjala prej Atit dhe drejt Atit

90. Shën Gjoni thekson me forcë paradoksin themelor të fesë së krishterë: nga njëra anë, ai pohon se «Hyjin kurrë askush nuk e pa» (*Gjn* 1,18; krh. *IGjn* 4,12). Në asnjë mënyrë, shëmbëlltyrat, konceptet apo fjalët tona nuk mund ta përkufizojnë apo ta masin realitetin e pafundëm të Tejetlartit. Ai mbetet *Deus semper maior*. Nga ana tjetër, ai pohon se Fjala realisht «u bë njeri» (*Gjn* 1,14). Biri i njëlindur, që është drejtuar kah kraharori i Atit, ka zbuluar Hyjin të cilin «kurrë askush nuk e pa» (*Gjn* 1,18). Jezu Krishti vjen te ne, «plot hir e të vërtetë» (*Gjn* 1,14), që nëpërmjet Tij na dhurohen neve (krh. *Gjn* 1,17); në të vërtetë, «prej plotësisë së tij të gjithë ne morëm, madje, hir mbi hir» (*Gjn* 1,16). Në këtë mënyrë Gjoni ungjilltar në Prolog sodit Fjalën prej të qëndruarit të tij pranë Hyjit në të bërit e tij njeri, deri në kthimin e tij në kraharorin e Atit duke marrë me vete vetë njerëzimin tonë, që ai e ka marrë përgjithmonë. Në këtë dalje të tij prej Atit dhe kthim te Ai (krh. *Gjn* 13,3; 16,28; 17,8.10). Ai na paraqitet si «Tregimtari» i Hyjit (krh. *Gjn* 1,18).

Shën Ireneu i Lionit pohon se, në të vërtetë, Biri «është Zbuluesi i Atit»³¹⁰. Jezusi i Nazaretit është, le të themi kështu, «egzegeti» i Hyjit të cilin «kurrë askush nuk e pa». «Ai është shëmbëllesja e Hyjit të papashëm» (*Kol* 1,15). Përmbushet këtu profecia e Isaisë në lidhje me efikasitetin e Fjalës së Zotit: sikurse shiu dhe bora zbresin prej qiellit për ta ujitur tokën e për të bërë atë të blerojë, po ashtu edhe Fjala e Hyjit «s'do të kthehet tek unë pa fryt, pa pasë kryer gjithçka më pëlqen dhe pa pasë zbatuar atë për çka e nisa» (*Is* 55,10 e vijim). Jezu Krishti është kjo Fjalë përfundimtare dhe efikase që ka dalë prej Atit dhe është kthyer te Ai, duke realizuar përsosmërisht në botë vullnesën e tij.

Kumtimi botës i «Logos»-it të Shpresës

91. Fjala e Hyjit na ka komunikuar jetën hyjnore që e shndërron fytyrën e tokës, duke i bërë të reja të gjitha gjërat (krh. *Zb* 21,5). Fjala e tij na përfshin jo vetëm si *marrës* të Zbulimit hyjnor, por edhe si *kumtues* të tij. Ai, i dërguari prej Atit për të kryer vullnesën e tij (krh. *Gjn* 5,36-38; 6,38-40; 7,16-18), na tërheq te vetja dhe na përfshin në jetën dhe misionin e vet. Shpirti i të Ngjallurit e aftëson kështu jetën tonë për kumtimin efikas të Fjalës në gjithë botën. Është përvoja e bashkësisë së parë të krishterë, që shihte përhapjen e Fjalës nëpërmjet predikimit dhe dëshmisë (krh. *Vap* 6,7). Do të doja këtu t'i referohesha në veçanti jetës së Palit apostull, një njeri i kapur krejtësisht prej Zotit (krh. *Fil* 3,12) - «nuk jetoj më unë, por Krishti jeton në mua» (*Gal* 2,20) – dhe nga misioni i tij: «i mjeri unë nëse nuk e predikoj Ungjillin!» (*IKor* 9,16), i vetëdijshëm se ajo që është zbuluar në Krishtin është realisht shpëtimi i të gjithë njerëzve, lirimi prej skllavërisë së mëkatit për të hyrë në lirinë e bijve të Hyjit.

Në të vërtetë, ajo që Kisha i kumton botës është *Logos-i i Shpresës* (krh. *IPjt* 3,15); njeriu ka nevojë për «Shpresën e madhe» që të mund ta jetojë të tashmen e vet, shpresën e madhe që është «ai Hyj i cili ka një fytyrë njerëzore dhe që na «deshi deri në fund» (*Gjn* 13,1)»³¹¹. Prandaj Kisha është misionare në thelbin e vet. Nuk mund t'i mbajmë për vete fjalët e jetës së pasosur që na janë dhënë në takimin me Jezu Krishtin: ato janë për të gjithë, për çdo njeri. Çdo person i kohës sonë, pavarësisht nëse e di apo jo, ka nevojë për këtë kumtim. Vetë Zoti, sikurse në kohët e Amosit profet, ngjallte mes njerëzve uri të re dhe etje të re për fjalët e Zotit (krh. *Am* 8,11). Neve na përket përgjegjësia që ta përçojmë atë që nga ana jonë, me anë të hirit, e kemi marrë.

Prej Fjalës së Hyjit misioni i Kishës

92. Sinodi i Ipeshkvijve ka theksuar me forcë nevojën për të përforcuar në Kishë ndërgjegjen misionare, të pranishme në Popullin e Hyjit që prej fillimit të tij. Të krishterët e parë e kanë konsideruar kumtimin e tyre misionar si një nevojë që vjen prej vetë natyrës së fesë: Hyji në të cilin besonin ishte Hyji i të gjithëve, Hyji një e i vërtetë që ishte treguar në historinë e Izraelit dhe së fundi në Birin e vet, duke dhënë me këtë përgjigjen që të gjithë njerëzit, në brendësinë e tyre, presin. Bashkësitë e para të krishtera kanë ndier se feja e tyre nuk i përkiste një tradite kulturore të veçantë, që është e ndryshme sipas popujve, por fushës së të vërtetës, që ka lidhje njësoj me të gjithë njerëzit.

Përsëri shën Pali me jetën e tij na ilustron kuptimin e misionit të krishterë dhe universalitetin e tij zanafillor. Mendojmë për shembullin e treguar në *Veprat e Apostujve* rreth Ereopagut të Athinës (krh. 17,16-34). Apostulli i popujve hyn në dialog me njerëzit e kulturave të ndryshme, me vetëdijen se misteri i Hyjit, i Njohur-i Panjohur, për të cilin çdo njeri ka një perceptim sado të pështjelluar, vërtet është zbuluar në histori: «Atë, të cilin ju e nderoni pa e njohur, unë jua kumtoj» (*Vap* 17,23). Në të vërtetë, risia e kumtimit të krishterë është mundësia për t'u thënë të gjithë popujve: «Ai është shfaqur. Ai personalisht. Dhe tani është hapur rruga drejt Tij. Risia e kumtimit të krishterë nuk qëndron në një mendim, por në një fakt: Ai është zbuluar»³¹².

Fjala dhe Mbretëria e Hyjit

93. Prandaj, misioni i Kishës nuk mund të konsiderohet si realitet fakultativ apo shtesë e jetës së krishterë. Bëhet fjalë për të lejuar që Shpirti Shenjt të na bëjë të ngjashëm me vetë Krishtin, duke marrë pjesë kështu në vetë misionin e tij: «Siç më dërgoi mua Ati, ashtu unë po ju dërgoj ju» (*Gjn* 20,21), në mënyrë që ta komunikojë Fjalën me gjithë jetën e vet. Është vetë Fjala ajo që shkon drejt vëllezërve: është Fjala që ndriçon, pastron, kthen; ne nuk jemi tjetër veçse shërbëtorë.

Pra, është e nevojshme të rizbulojmë gjithnjë e më shumë urgjencën dhe bukurinë e kumtimit të Fjalës, për ardhjen e Mbretërisë së Hyjit, të predikuar nga vetë Krishti. Në këtë kuptim, të përtërijmë vetëdijen, aq familjare për Etërit e Kishës, se kumtimi i Fjalës ka si përmbajtje Mbretërinë e Hyjit (krh. *Mk* 1,14-15), e cila është vetë personi i Jezusit (*Autobasileia*), sikurse kujton në mënyrë të mrekullueshme Origeni³¹³. Zoti u ofron shëlbimin njerëzve të çdo epoke. E ndiejmë të gjithë se sa e nevojshme është që drita e Krishtit të ndriçojë çdo fushë të njerëzimit: familjen, shkollën, kulturën, punën, kohën e lirë dhe sektorët e tjerë të jetës shoqërore³¹⁴. Nuk bëhet fjalë për të kumtuar një fjalë ngushëlluese, por të hovshme, që thërret në kthim, që e bën të mundshëm takimin me Të, nëpërmjet të cilës lulëzon një njerëzim i ri.

Të gjithë të pagëzuarit përgjegjës të kumtimit

94. Meqënëse mbarë Populli i Hyjit është një popull «i dërguar», Sinodi ka theksuar se «misioni i kumtimit të Fjalës së Hyjit është detyrë e të gjithë nxënësve të Jezu Krishtit si rrjedhojë e pagëzimit të tyre»³¹⁵. Asnjë besimtar në Krishtin nuk mund të ndihet larg kësaj përgjegjësie që vjen prej përkatësisë sakramentalisht në Trupin e Krishtit. Kjo vetëdije duhet të rizgjohet në çdo familje, famulli, bashkësi, shoqatë e lëvizje kishtare. Kisha, si mister i bashkimit, është pra e tëra misionare dhe secili, në gjendjen e vet të jetës, është i thirrur të japë një ndihmesë të fortë në kumtimin e krishterë.

Ipeshkvijtë dhe meshtarët sipas misionit të tyre janë të thirrur të parët në një ekzistencë të mbërthyer prej shërbimit të Fjalës, që të kumtojnë Ungjillin, të kremtojnë Sakramentet dhe të formojnë besimtarët në njohjen e njëmendtë të Shkrimeve. Edhe *diakonët* duhet të ndihen të thirrur të bashkëpunojnë, sipas misionit të tyre, në këtë angazhim të ungjillëzimit.

Jeta e kushtuar shkëlqen në të gjithë historinë e Kishës për aftësinë e saj për të marrë përsipër në mënyrë të dukshme detyrën e kumtimit dhe të predikimit të Fjalës së Hyjit, në *missio ad gentes* dhe në situatat më të vështira, me gatishmëri edhe ndaj kushteve të reja të ungjillëzimit, duke ndërmarrë me guxim e trimëri rrugë e sfida të reja për kumtimin efikas të Fjalës së Hyjit³¹⁶.

Laikët janë të thirrur ta ushtrojnë detyrën e tyre profetike, që rrjedh drejtpërdrejt prej pagëzimit, dhe ta dëshmojnë Ungjillin në jetën e tyre të përditshme kudo që të ndodhen. Në lidhje me këtë Etërit sinodalë kanë shprehur «vlerësimin dhe mirënjohjen më të madhe si dhe nxitjen për shërbimin ndaj ungjillëzimit që shumë laikë, e veçanërisht femrat, japin me zemërgjerësi e angazhim në bashkësitë e shpërndara nëpër botë, sipas shembullit të Marisë Magdalenë, dëshmitarja e parë e gëzimit të Pashkës»³¹⁷. Gjithashtu, Sinodi pohon me mirënjohje se lëvizjet kishtare e bashkësitë e reja janë, në Kishë, një forcë e madhe për ungjillëzimin në këtë kohë, duke nxitur që të zhvillohen forma të reja të kumtimit të Ungjillit³¹⁸.

Nevoja e «missio ad gentes»

95. Duke i nxitur të gjithë besimtarët që ta kumtojnë Fjalën hyjnore, Etërit sinodalë kanë theksuar nevojën, edhe në kohën tonë, për një angazhim të vendosur në *missio ad gentes*. Në asnjë mënyrë Kisha nuk mund të kufizohet në një baritore «ruajtjeje», për ata që tashmë e njohin Ungjillin e Krishtit. Hovi misionar është një shenjë e qartë e pjekurisë së një bashkësie kishtare. Gjithashtu, Etërit kanë shprehur me forcë vetëdijen se Fjala e Hyjit është e vërteta shëlbimprurëse për të cilën çdo njeri në çdo kohë ka nevojë. Prandaj, kumtimi duhet të jetë i qartë. Kisha duhet të shkojë drejt të gjithëve me forcën e Shpirtit (krh. *IKor* 2,5) dhe të vazhdojë profetikisht të mbrojë të drejtën dhe lirinë e personave për ta dëgjuar Fjalën e Hyjit, duke kërkuar mënyrat më efikase për ta shpallur

atë, edhe duke rrezikuar përndjekjen³¹⁹. Kisha ndihet e detyruar ndaj të gjithëve për ta kumtuar Fjalën që shpëton (krh. *Rom* 1,14).

Kumtimi dhe ungjillëzimi i ri

96. Papa Gjon Pali II, në vazhden e asaj që ishte shprehur nga Papa Pali VI në Nxitjen apostolike *Evangelii nuntiandi*, u kishte bërë thirrje në shumë mënyra besimtarëve për nevojën e një stine të re misionare për gjithë Popullin e Hyjit³²⁰. Në agimin e mijëvjeçarit të ri jo vetëm që ka ende shumë popuj që nuk e kanë njohur Lajmin e Mirë, por shumë të krishterë kanë nevojë që atyre t'u rikumtohet në mënyrë bindëse Fjala e Hyjit, kështu që të mund ta përjetojnë konkretisht forcën e Ungjillit. Shumë vëllezër janë «të pagëzuar, por jo të ungjillëzuar në mënyrë të mjaftueshme»³²¹. Shpesh, Kombet dikur të pasura me fe dhe thirrje shkojnë duke e humbur identitetin e tyre, nën ndikimin e një kulture të shekullarizuar³²². Nevoja e një ungjillëzimi të ri, kaq fort e ndier prej Paraardhësit tim të nderuar, duhet të ripohohet pa druajtje, me sigurinë e efikasitetit të Fjalës hyjnore. Kisha, e sigurt për besnikërinë e Zotërisë së vet, nuk lodhet së kumtuari lajmin e mirë të Ungjillit dhe i fton të gjithë të krishterët që të rizbulojnë bukurinë e ndjekjes së Krishtit.

Fjala e Hyjit dhe dëshmia e krishterë

97. Horizontet e pafundme të misionit kishtar dhe kompleksiteti i situatës së tashme kërkojnë sot mënyra të përtërita që të mund ta komunikojnë me efikasitet Fjalën e Hyjit. Shpirti Shenjt, vepruesi parësor i çdo ungjillëzimi, nuk do të reshtë kurrë së drejtuari Kishën e Krishtit në këtë veprim. Megjithatë, është e rëndësishme që çdo mënyrë kumtimi të mbajë parasysh, para së gjithash, marrëdhënien e ngushtë mes *komunikimit të Fjalës së Hyjit dhe dëshmisë së krishterë*. Prej kësaj varet vetë besueshmëria e kumtimit. Nga njëra anë, është e nevojshme Fjala që komunikon atë që vetë Zoti na ka thënë. Nga ana tjetër, është e domosdoshme që me dëshminë t'i jepet besueshmëri kësaj Fjale, me qëllim që të mos duket si një filozofi e bukur apo utopi, por si një realitet që mund të jetohet dhe që bën të jetohet. Kjo ndërsjellshmëri mes Fjalës dhe dëshmisë kujton mënyrën me të cilën vetë Hyji është komunikuar nëpërmjet mishërimit të Fjalës së vet. Fjala e Hyjit i arrin njerëzit «nëpërmjet takimit me dëshmitarë që e bëjnë atë të pranishme e të gjallë»³²³. Në mënyrë të veçantë breznitë e reja kanë nevojë të bien në kontakt me Fjalën e Hyjit «nëpërmjet takimit dhe dëshmisë së njëmendtë të një të rrituri, ndikimit pozitiv të miqve dhe shoqërisë së madhe të bashkësisë kishtarë»³²⁴.

Ka një marrëdhënie të ngushtë mes dëshmisë së Shkrimit, si vërtetim që Fjala e Hyjit i bën vetvetes, dhe dëshmisë së jetës së besimtarëve. Njëra nënkupton dhe çon te tjetra. Dëshmia e krishterë komunikon Fjalën e vërtetuar në Shkrime. Shkrimet, nga ana e tyre, shpjegojnë dëshminë që të krishterët janë të thirrur të japin me jetën e tyre. Ata që takojnë dëshmitarë të besueshëm të Ungjillit janë të prirur kështu që të konstatojnë efikasitetin e Fjalës së Hyjit në ata që e pranojnë.

98. Në këtë qarkullueshmëri mes dëshmisë dhe Fjalës i kuptojmë pohimet e Papës Pali VI në Nxitjen Apostolike *Evangelii nuntiandi*. Përgjegjësia jonë nuk kufizohet vetëm duke i sugjeruar botës vlera të bashkëndara; duhet që të arrihet në kumtimin e qartë të Fjalës së Hyjit. Vetëm kështu do t'i jemi besnikë mandatit të Krishtit: «Lajmi i Mirë, i shpallur nga dëshmia e jetës, duhet pra që herët a vonë të kumtohet prej fjalës së jetës. Nuk ka ungjillëzim të vërtetë nëse emri, mësimi, jeta, premtimet, Mbretëria, misterit i Jezu Krishtit, Birit të Hyjit, nuk shpallen»³²⁵.

Fakti se kumtimi i Fjalës së Hyjit kërkon dëshminë e jetës personale është një e dhënë shumë e pranishme në ndërgjegjen e krishterë që prej zanafillës së saj. Vetë Krishti është dëshmitari besnik dhe i çiltër (krh. *Zb* 1,5; 3,14), dëshmitari i të Vërtetës (krh. *Gjn* 18,37). Në lidhje me këtë do të

doja t'u bëj jehonë dëshmime të panumërta që kemi pasur hirin të dëgjojmë gjatë Asamblesë sinodale. Jemi prekur thellësisht para tregimit të atyre që kanë ditur ta jetojnë fenë dhe të japin një dëshmi të shkëlqyer të Ungjillit edhe nën regjimet kundërshtare të Krishterimit apo në situata përndjekjeje.

E gjithë kjo nuk duhet të na frikësojë. Vetë Jezusi u ka thënë nxënësve të vet: «Nuk është shërbëtori më i madh se zotëria i tij. Nëse mua më salvuan edhe ju do t'ju salvojnë» (*Gjn* 15,20). Prandaj, dëshiroj t'i lartësoj Hyjit, së bashku me të gjithë Kishën, një himn lavdi për dëshminë e shumë vëllezërve e motrave që edhe në kohën tonë kanë dhënë jetën për të komunikuar dashurinë e Hyjit që na është zbuluar në Krishtin e kryqëzuar e të ngjallur. Gjithashtu, shpreh mirënjohjen e të gjithë Kishës për të krishterët që nuk dorëzohen para pengesave dhe përndjekjeve për shkak të Ungjillit. Në të njëjtën kohë bashkohemi me dashuri të madhe e solidarë me besimtarët e të gjitha atyre bashkësive të krishtera, në Azi dhe në Afrikë veçanërisht, që në këtë kohë rrezikojnë jetën apo mënjanimin shoqëror për shkak të fesë. Shohim këtu të realizohet shpirti i lumturive të Ungjillit për ata që përndiqen për shkak të Zotit Jezus (krh. *Mt* 5,11). Ndërkohë të mos reshtim së ngrituri zërin tonë në mënyrë që qeveritë e Kombeve t'u garantojnë të gjithëve lirinë e ndërgjegjes e të besimit, edhe që të mund ta dëshmojnë fenë e tyre publikisht³²⁶.

Fjala e Hyjit dhe angazhimi në botë

T'i shërbesh Jezusit në «vëllezërit më të vegjël» të tij (Mt 25,40)

99. Fjala Hyjnore ndriçon ekzistencën njerëzore dhe i mobilizon ndërgjegjet që ta shikojnë në thellësi jetën e tyre, pasi e gjithë historia e njerëzimit gjendet nën gjykimin e Hyjit: «E kur të vijë Biri i njeriut në madhërinë e vet e me të gjithë engjëjt, do të ulet mbi fronin e vet të madhërueshëm. Atëherë para tij do të mblidhen të gjithë popujt» (*Mt* 25,31-32). Në kohën tonë ndalemi shpesh në mënyrë sipërfaqësore në vlerën e çastit që kalon, sikur të ishte i parandësishëm për të ardhmen. Përkundrazi, Ungjilli na kujton se çdo moment i ekzistencës sonë është i rëndësishëm dhe duhet të jetohej intensivisht, duke ditur se secili do të duhet të japë llogari për jetën e vet. Në kapitullin njëzet e pesë të *Ungjillit të Mateut* Biri i njeriut e quan si të bërë apo jo të bërë atij atë që do t'i kemi bërë apo nuk do t'i kemi bërë njërit prej «vëllezërve më të vegjël» të tij (25,40.45): «Pata uri e më dhatë të pi, isha shtegtar e më përbujtët, isha i zhveshur e më veshët, i sëmurë e erdhët të më shihni, isha në burg e erdhët tek unë» (25,35-36). Prandaj, është vetë Fjala e Hyjit ajo që kujton nevojën e angazhimit tonë në botë dhe përgjegjësinë tonë para Krishtit, Zotit të historisë. Në kumtimin e Ungjillit le ta nxisim njëri-tjetrin që të bëjmë të mirën dhe të angazhohemi për drejtësinë, pajtimin dhe paqen.

Fjala e Hyjit dhe angazhimi në shoqëri për drejtësinë

100. Fjala e Hyjit e nxit njeriun për marrëdhënie të frymëzuara prej ndershmërisë dhe drejtësisë, vërteton vlerën e çmueshme përpara Hyjit të të gjitha mundimeve të njeriut për ta bërë botën më të drejtë e më të banueshme³²⁷. Është vetë Fjala e Hyjit ajo që i padit pa hije dyshimi padrejtësitë dhe nxit solidaritetin e barazinë³²⁸. Në dritën e fjalëve të Zotërisë t'i njohim pra «shenjat e kohëve» të pranishme në histori, të mos i shmangemi angazhimit në dobi të atyre që vuajnë dhe janë viktimat të egoizmit. Sinodi ka kujtuar se angazhimi për drejtësinë dhe shndërrimi i botës është pjesë përbërëse e ungjillëzimit. Sikurse thoshte Papa Pali VI, bëhet fjalë «për t'i arritur e gati tronditur me anën e forcës së Ungjillit kriteret e gjykimit, burimet frymëzuese dhe modelet e jetës së njerëzimit, që janë në kundërshtim me Fjalën e Hyjit dhe me planin e shpëtimit»³²⁹.

Për këtë qëllim Etërit sinodalë u kanë drejtuar një mendim të veçantë atyre që janë të angazhuar në jetën politike e shoqërore. Ungjillëzimi dhe përhapja e Fjalës së Hyjit duhet ta frymëzojnë veprimin e tyre në botë në kërkimin e të mirës së vërtetë të të gjithëve, në respektin dhe në nxitjen e dinjitetit të çdo personi. Sigurisht, nuk është detyrë e drejtpërdrejtë e Kishës të krijojë një shoqëri më të drejtë, edhe pse asaj i përket e drejta dhe detyra që të ndërhyjë mbi çështjet etike e morale që kanë lidhje me të mirën e personave dhe të popujve. Është sidomos detyrë e besimtarëve laikë, të edukuar në shkollën e Ungjillit, të ndërhyjnë drejtpërdrejt në veprimin shoqëror e politik. Prandaj Sinodi porositi që të nxitet një formim i përshtatshëm sipas parimeve të Doktrinës shoqërore të Kishës³³⁰.

101. Gjithashtu, dëshiroj të tërheq vëmendjen e të gjithëve mbi rëndësinë e mbrojtjes dhe nxitjes së *të drejtave njerëzore të çdo personi*, të bazuara në ligjin natyror të shkruar në zemrën e njeriut, dhe që si të tilla janë «të gjithëmbarshme, të pacenueshme, të patjetërsueshme»³³¹. Kisha uron që, nëpërmjet afirmimit të këtyre të drejtave, dinjiteti njerëzor të njihet në mënyrë më efikase e të nxitet universalisht³³², si karakteristikë të cilën Hyji Krijues e ka shënuar mbi krijesën e vet, të marrë dhe të shëlbuar prej Jezu Krishtit nëpërmjet mishërimit, vdekjes dhe ngjalljes së tij. Prandaj përhapja e Fjalës së Hyjit nuk mundet veçse ta përforcojë afirmimin dhe respektimin e këtyre të drejtave³³³.

Kumtimi i Fjalës së Hyjit, pajtimi dhe paqja mes popujve

102. Mes fushave të shumta të angazhimit, Sinodi ka porositur gjallërisht nxitjen e pajtimit dhe të paqes. Në kontekstin e sotëm është e nevojshme më shumë se kurrë që të zbulohet Fjala e Hyjit si burim i pajtimit dhe i paqes, sepse në të Hyji i pajton me vete të gjitha gjërat (krh. 2Kor 5,18-20, Ef 1,10): Krishti «është paqja jonë» (Ef 2,14), ai që i shemb muret e ndarjes. Shumë dëshmi në Sinod kanë dokumentuar konfliktet e rënda e të përgjakshme si dhe tensionet e pranishme në planetin tonë. Nganjëherë këto armiqtësi duket se marrin pamjen e konfliktit ndërfaqësor. Edhe një herë dëshiroj të theksoj se besimi nuk mund të arsyetojë kurrë mungesën e tolerancës apo lufrat. Nuk mund të përdoret dhuna në emër të Hyjit³³⁴! Çdo besim do të duhej t'i nxiste njerëzit drejt një përdorimi korrekt të arsyes dhe të nxiste vlerat etike që ndërtojnë bashkëjetesën civile.

Besnikë ndaj veprës së pajtimit të kryer prej Hyjit në Jezu Krishtin e kryqëzuar e të ngjallur, katolikët dhe të gjithë njerëzit vullnetmirë duhet të angazhohen që të japin shembuj pajtimi për të ndërtuar një shoqëri të drejtë dhe paqësore³³⁵. Të mos harrojmë kurrë se «aty ku fjalët njerëzore bëhen të pafuqishme, sepse mbizotëron zurma tragjike e dhunës dhe e armëve, forca profetike e Fjalës së Hyjit nuk mungon dhe na përsërit se paqja është e mundur, dhe se duhet të jemi ne mjetet e pajtimit e të paqes»³³⁶.

Fjala e Hyjit dhe dashuria vepruese

103. Angazhimi për drejtësinë, pajtimin dhe paqen e gjen rrënjën e vet të fundit dhe përmbushjen e vet në dashurinë që na është zbuluar në Krishtin. Duke dëshmuar dëshmitë e dala prej Sinodit, jemi bërë më të vëmendshëm ndaj lidhjes që ekziston mes dëgjimit dashamirës të Fjalës së Hyjit dhe shërbimit të paiterës ndaj vëllezërve; të gjithë besimtarët duhet ta kuptojnë nevojën «për ta kthyer në gjeste dashurie fjalën e dëgjuar, sepse vetëm kështu bëhet i besueshëm kumtimi i Ungjillit, pavarësisht prej brishtësive njerëzore që lënë shenjë te personat»³³⁷. Jezusi ka kaluar në këtë botë duke bërë mirë (krh. Vap 10,38). Duke dëgjuar me gatishmëri Fjalën e Hyjit në Kishë zgjohet «dashuria dhe drejtësia ndaj të gjithëve, sidomos ndaj të varfërve»³³⁸. Nuk duhet të harrojmë kurrë se «dashuria – *caritas* – do të jetë gjithmonë e nevojshme, edhe në shoqërinë më të drejtë... ai që

dëshiron ta heqë qafe dashurinë përgatitet të heqë qafe njeriun si njeri»³³⁹. Prandaj, i nxis të gjithë besimtarët të meditojnë shpesh himnin e dashurisë të shkruar nga Pali apostull dhe ta lënë veten të frymëzohen prej tij: «Dashuria është zemërgjerë, është e dhimbshme, dashuria, nuk ka smirë, nuk mbahet me të madh, nuk krenohet, nuk është e panjerëzishme, nuk kërkon interesin e vet, nuk hidhërohet, nuk e mban mend të keqen, nuk i kënaqet padrejtësisë, por i gëzohet të vërtetës. Arsyeton gjithçka, beson gjithçka, shpreson gjithçka, duron gjithçka. Dashuria nuk mbaron kurrë» (IKor 13,4-8).

Pra, dashuria e të afërmit, e rrënjosur në dashurinë e Hyjit, duhet të na shohë vazhdimisht të angazhuar si individë dhe si bashkësi kishtare, lokale dhe universale. Shën Agustini pohon: «Është themelore të kuptojmë se plotësia e Ligjit, sikurse e të gjitha Shkrimeve hyjnore, është dashuria... Pra, ai që beson se i ka kuptuar Shkrimet, ose të paktën një pjesë çfarëdo të tyre, pa u angazhuar për ta ndërtuar, me anë të inteligjencës së tyre, këtë dashuri të dyfishtë pëe Hyjin dhe për të afërmin, tregon se nuk i ka kuptuar ende»³⁴⁰.

Kumtimi i Fjalës së Hyjit dhe të rinjtë

104. Sinodi i ka kushtuar një vëmendje të veçantë kumtimit të Fjalës hyjnore breznive të reja. Të rinjtë janë që tani anëtarë aktivë të Kishës dhe përbëjnë të ardhmen e saj. Në ta shpesh gjejmë një hapje të vetvetishme ndaj dëgjimit të Fjalës së Hyjit dhe një *dëshirë të singertë për ta njohur Jezusin*. Në të vërtetë, në moshën e rinisë shfaqen në mënyrë të papërmbytshme *pyetjet* mbi kuptimin e jetës dhe mbi atë se çfarë drejtimi duhet t'i jepet ekzistencës. Këtyre pyetjeve vetëm Hyji di t'u japë një përgjigje të vërtetë. Kjo vëmendje ndaj botës rinore kërkon guximin e një kumtimi të qartë; duhet t'i ndihmojmë të rinjtë që të kenë konfidencë dhe familjaritet me Shkrimin e shenjtë, që ai të jetë si një busull që tregon udhën që duhet të ndiqet³⁴¹. Prandaj, ata kanë nevojë për dëshmitarë dhe për mësues, që të ecin me ta dhe t'i udhëheqin për ta dashur e për t'ua komunikuar, nga ana e tyre, Ungjillin sidomos bashkëmoshatarëve të tyre, duke u bërë ata vetë kumtues të njëmendtë dhe të besueshëm³⁴².

Duhet që Fjala hyjnore të paraqitet edhe në implikimet e saj thirrrore kështu që të ndihmohen dhe të orientohen të rinjtë në zgjedhjet e tyre të jetës, edhe drejt kushtimit të plotë³⁴³. Thirrje të përnjëmendta në jetën e kushtuar dhe në meshtari e kanë terrenin e tyre të përshtatshëm në kontaktin besnik me Fjalën e Hyjit. E përsëris edhe sot ftesën që kam bërë në fillim të pontifikatit tim për t'ia hapur dyert Krishtit: «Ai që e lë Krishtin të hyjë, nuk humbet asgjë, asgjë – absolutisht asgjë nga ajo që e bën jetën të lirë, të bukur e të madhe. Jo! Vetëm në këtë miqësi hapen dyert e jetës. Vetëm në këtë miqësi hapen realisht potencialitetet e mëdha të gjendjes njerëzore... Të dashur të rinj: mos kini frikë nga Krishti! Ai nuk heq asgjë dhe dhuron gjithçka. Ai që i dhurohet atij, merr njëqindfishin. Po, hapjani, hapjani tej më tej dyert Krishtit – dhe do të gjeni jetën e vërtetë»³⁴⁴.

Kumtimi i Fjalës së Hyjit dhe emigrantët

105. Fjala e Hyjit na bën të vëmendshëm ndaj historisë dhe ndaj gjithçkaje të re që lind në të. Prandaj Sinodi, duke realizuar misionin ungjillëzues të Kishës, ka dashur ta drejtojë vëmendjen edhe nga dukuria komplekse e lëvizjeve migruese, që në këta vjet ka marrë përpjesëtime të padëgjueshme. Këtu lindin çështje shumë delikate në lidhje me *sigurinë* e kombeve dhe *mikpritjen* që u duhet ofruar atyre që kërkojnë strehim, kushte më të mira jetese, shëndeti dhe pune. Një numër i madh personash, që nuk e njohin Krishtin ose që kanë për të një imazh të papërshtatshëm, vendosen në Vende të traditës së krishterë. Njëkohësisht persona që u përkasin popujve të shënuar në mënyrë të thellë prej fesë së krishterë emigrojnë drejt vendeve në të cilat ka nevojë të çohet kumtimi i Krishtit dhe të bëhet një ungjillëzim i ri. Këto situata japin mundësi të përtërira për përhapjen e

Fjalës së Hyjit. Në lidhje me këtë Etërit sinodalë kanë pohuar se migruesit kanë të drejtën të dëgjojnë *kerygma*-n, që u propozohet, por që nuk u imponohet atyre. Nëse janë të krishterë, kanë nevojë për asistencë baritore të përshtatshme për ta forcuar fenë dhe për të qenë ata vetë bartës të kumtimit ungjillor. Të vetëdijshëm për kompleksitetin e kësaj dukurie, është e nevojshme që dioqezat e interesuara të mobilizohen, në mënyrë që lëvizjet migruese të merren edhe si rast për të zbuluar mënyra të reja pranë e kumtimi dhe të parashihet, sipas nevojave të tyre, për një mikpritje e një gjallërim të përshtatshëm të këtyre vëllezërve që, të prekur prej Lajmit të Mirë, të bëhen edhe ata vetë kumtues të Fjalës së Hyjit e dëshmitarë të Jezusit të Ngjallur, shpresës së botës³⁴⁵.

Kumtimi i Fjalës së Hyjit dhe të vuajturit

106. Gjatë punimeve sinodale vëmendja e Etërve i është kushtuar edhe nevojës për t'ua kumtuar Fjalën e Hyjit të gjithë atyre që ndodhen në gjendjen e vuajtjes, fizike, psikike apo shpirtërore. Në të vërtetë, pikërisht në momentin e dhimbjes, në zemrën e njeriut, lindin më të mprehta *pyetjet e fundit mbi kuptimin e jetës*. Nëse fjala e njeriut duket se hesht para misterit të së keqes e të dhimbjes dhe shoqëria jonë duket se i jep vlerë ekzistencës vetëm nëse u përgjigjet disa niveleve të efikasitës e të mirëqenies, Fjala e Hyjit zbulon se edhe këto rrethana janë «të përqafulara» në mënyrë të misterishme prej ëmbëlsisë së Hyjit. Feja që lind prej takimit me Fjalën hyjnore na ndihmon ta konsiderojmë *jetën njerëzore të denjë që të jetohet në plotësi edhe kur është e munduar prej të keqes*. Hyji e ka krijuar njeriun për lumturinë dhe për jetën, ndërsa sëmundja dhe vdekja kanë hyrë në botë si pasojë e mëkatit (krh. *Urt* 2,23-24). Por Ati i jetës është mjeku i posaçëm i njeriut dhe nuk resht së përkuluri me dashuri mbi njerëzimin që vuan. Kulmin e afërsisë së Hyjit me vuajtjen e njeriut e sodisim në vetë Jezusin që është «Fjala e mishëruar. Ka vuajtur me ne, ka vdekur. Me mundimet e vdekjen e tij Ai e ka marrë dhe e ka shndërruar deri në fund dobësinë tonë»³⁴⁶.

Afërsia e Jezusit me të vuajturit nuk është ndërprerë: ajo zgjat në kohë falë veprimit të Shpirtit Shenjt në misionin e Kishës, në Fjalën dhe në Sakramentet, në njerëzit vullnetmirë, në veprimtaritë e asistencës që bashkësitë nxisin me dashuri vëllazërore, duke treguar kështu fytyrën e vërtetë të Hyjit dhe dashurinë e tij. Sinodi falënderon Hyjin për dëshminë e ndritshme, shpesh të fshehur, të shumë të krishterëve – meshtarë, rregulltarë e laikë – që i kanë dhuruar e vazhdojnë t'i dhurojnë duart e tyre, sytë e tyre dhe zemrat e tyre Krishtit, mjekut të vërtetë të trupave e të shpirtit! Nxit, pastaj, të vazhdojmë të kemi kujdes për personat e sëmurë duke u çuar atyre praninë gjallëruese të Zotit Jezus, në Fjalën dhe në Eukaristinë. Le të ndihmohen që ta lexojnë Shkrimin dhe të zbulojnë se pikërisht në gjendjen e tyre mund të marrin pjesë në mënyrë të veçantë në vuajtjen shëlbuese të Krishtit për shpëtimin e botës (krh. *2Kor* 4,8-11.14)³⁴⁷.

Kumtimi i Fjalës së Hyjit dhe të varfrit

107. Shkrimi i shenjtë tregon parapëlqimin e Hyjit për të varfrit dhe nevojtarët (krh. *Mt* 25,31-46). Shpesh Etërit sinodalë kanë kujtuar nevojën që kumtimi ungjillor, angazhimi i Barinjve dhe i bashkësive të jenë të drejtuar nga këta vëllezër. Në të vërtetë, «të parët që kanë të drejtë për kumtimin e Ungjillit janë pikërisht të varfrit, që kanë nevojë jo vetëm për bukë, por edhe për fjalët e jetës»³⁴⁸. Diakonia e dashurisë, që nuk duhet të mungojë kurrë në Kishat tona, duhet të jetë gjithmonë e lidhur me kumtimin e Fjalës dhe me kremtimin e mistereve të shenjta³⁴⁹. Në të njëjtën kohë, duhet të njihet dhe të përdoret fakti se vetë të varfrit janë edhe veprues të ungjillëzimit. Në Bibël i varfri i vërtetë është ai që i besohet tërësisht Hyjit dhe vetë Jezusi në Ungjill i quan *të lumë*, «sepse e tyre është Mbretëria e qiejve» (*Mt* 5,3; krh. *Lk* 6,20). Zoti e lavdëron thjeshtësinë e zemrës të atij që në Hyjin sheh pasurinë e vërtetë, në Të e mbështet shpresën e vet, dhe jo në të mirat e

kësaj bote. Kisha nuk mund t'i zhgënjejë të varfrit: «Barinjtë janë të thirrur t'i dëgjojnë, të mësojnë prej tyre, t'i drejtojnë në fenë e tyre dhe t'i motivojnë për të qenë autorë të historisë së tyre»³⁵⁰.

Kisha është e vetëdijshme edhe se ekziston një *varfëri* si virtyt, që duhet kultivuar dhe zgjedhur lirisht, sikurse kanë bërë shumë Shenjtër, dhe ekziston një *mjerim*, shpesh rezultat i padrejtësisë dhe i shkaktuar prej egoizmit, që shënon ngushticë e uri dhe ushqen konflikte. Kur Kisha kumton Fjalën e Hyjit e di se duhet të favorizojë një «qark të virtytshëm» mes varfërisë «*për t'u zgjedhur*» dhe varfërisë «*për t'u luftuar*», duke rizbuluar «përkorjen dhe solidaritetin, si vlera ungjillore dhe në të njëjtën kohë universale... Kjo kërkon zgjedhje drejtësie dhe përkormërie»³⁵¹.

Fjala e Hyjit dhe ruajtja e krijimit

108. Angazhimi në botë i kërkuar prej Fjalës hyjnore na nxit ta shikojmë me sy të rinj tërë kozmosin e krijuar nga Hyji dhe që mban në vete gjurmët e Fjalës, nëpër të cilën gjithçka është bërë (krh. *Gjn* 1,2). Në të vërtetë, është një përgjegjësi që e kemi si besimtarë dhe kumtues të Ungjillit edhe në lidhje me krijimin. Zbulimi, ndërsa na bën të njohur planin e Hyjit mbi kozmosin, na bën edhe t'i padisim qëndrimet e gabuara të njeriut, kur nuk i njeh të gjitha gjërat si pasqyrim i Krijuesit, por si lëndë e thjeshtë që duhet përdorur pa skrupuj. Kështu njeriut i mungon ajo përvujtëri thelbësore që i mundëson ta njohë krijimin si dhuratë të Hyjit, që duhet pranuar e përdorur sipas planit të tij. Përkundrazi, mujshia e njeriut që jeton a thua se Hyji nuk ekziston, e bën ta shfrytëzojë dhe ta përçudnojë natyrën, duke mos parë në të një vepër të Fjalës krijuese. Në këtë kuadër teologjik, dëshiroj të kujtoj pohimet e Etërve sinodalë, të cilët kanë kujtuar se «pranimi i Fjalës së Hyjit të dëshmuar në Shkrimin e shenjtë dhe në Traditën e gjallë të Kishës, krijon një mënyrë të re për t'i parë gjërat, duke nxitur një ekologji të njëmendtë, që e ka rrënjën e vet më të thellë në dëgjesën e fesë... (dhe) duke zhvilluar një ndjeshmëri të përtërirë teologjike mbi mirësinë e të gjitha gjërave, të krijuara në Krishtin»³⁵². Njeriu ka nevojë që të edukohet përsëri për t'u mahnitur dhe për ta njohur bukurinë e përnjëmendtë që shfaqet në gjërat e krijuara³⁵³.

Fjala e Hyjit dhe kulturat

Vlera e kulturës për jetën e njeriut

109. Kumtimi i shën Gjonit në lidhje me mishërimin e Fjalës zbulon lidhjen e pazgjidhshme që ekziston mes *Fjalës hyjnore* dhe *fjalëve njerëzore*, nëpërmjet të cilave na komunikohet neve. Pikërisht në fushën e këtij konsiderimi Sinodi i Ipeshkvijve është ndalur në marrëdhënien mes Fjalës së Hyjit dhe kulturës. Në të vërtetë, Hyji nuk i zbulohet njeriut në mënyrë abstrakte, por duke marrë gjuhë, shëmbëlltyra dhe shprehje të lidhura me kulturat e ndryshme. Bëhet fjalë për një marrëdhënie të frytshme, të dëshmuar gjerësisht në historinë e Kishës. Sot kjo marrëdhënie hyn edhe në një fazë të re falë shtrirjes dhe rrënjësjes së ungjillëzimit brenda kulturave të ndryshme si dhe zhvillimeve më të vona të kulturës perëndimore. Ajo para së gjithash kërkon që të njihet rëndësia e kulturës si e tillë për jetën e çdo njeriu. Në të vërtetë, dukuria e kulturës, në aspektet e saj të shumta, paraqitet si një e dhënë përbërëse e përvojës njerëzore: «Njeriu jeton gjithmonë sipas një kulture që është e tija, dhe që, nga ana e vet, krijon mes njerëzve një lidhje që është tipike e tyre, duke përcaktuar karakterin ndër-njerëzor dhe shoqëror të ekzistencës njerëzore»³⁵⁴.

Fjala e Hyjit ka frymëzuar gjatë shekujve kulturat e ndryshme, duke krijuar vlera morale themelore, shprehje artistike të shkëlqyera dhe stile jete shembullore³⁵⁵. Prandaj, në perspektivën e një takimi të përtërirë mes Biblës dhe kulturave, do të doja t'u përsërisja të gjithë vepruesve kulturorë se nuk

kanë pse t'i druhen aspak hapjes ndaj Fjalës së Hyjit; ajo nuk e shkatërron kurrë kulturën e vërtetë, por përbën një nxitje të vazhdueshme për kërkimin e shprehjeve njerëzore gjithnjë e më të përshtatshme e domethënëse. Çdo kulturë e njëmendtë, që të jetë vërtet për njeriun, duhet të jetë e hapur ndaj transhendencës, pra ndaj Hyjit.

Bibla si kod i madh për kulturat

110. Etërit sinodalë kanë theksuar rëndësinë për të favorizuar mes vepruesve kulturorë një njohje të përshtatshme të Biblës, edhe në mjediset e shekullarizuara dhe mes jo besimtarëve³⁵⁶; në Shkrimin e shenjtë gjenden vlerat antropologjike e filozofike që kanë ndikuar pozitivisht mbi të gjithë njerëzimin³⁵⁷. Duhet rifituar plotësisht kuptimi i Biblës si kod i madh për kulturat.

Njohja e Biblës në shkolla dhe universitete

111. Një fushë e veçantë e takimit mes Fjalës së Hyjit dhe kulturave është ajo e *shkollës* dhe e *universitetit*. Barinjtë duhet të kenë kujdes të veçantë për këto mjedise, duke nxitur një njohje të thellë të Biblës që prej saj të mund të merren ndikimet e frytshme kulturore edhe për të sotmen. Qendrat e studimit të nxitura prej realiteteve katolike i japin një ndihmesë origjinale – që duhet të njihet – nxitjes së kulturës dhe të arsimit. Pastaj, nuk duhet të lihet pas dore *mësimi i besimit*, duke i formuar me kujdes mësimdhënësit. Në shumë raste ai përfaqëson për studentët një rast të vetëm takimi me porosinë e fesë. Është mirë që në këtë mësim të nxitet njohja e Shkrimit të shenjtë, duke i mposhtur paragjykimet e vjetra e të reja, dhe duke u munduar që të bëhet e njohur e vërteta e tij³⁵⁸.

Shkrimi i shenjtë në shprehjet e ndryshme artistike

112. Marrëdhënia mes Fjalës së Hyjit dhe kulturës ka gjetur shprehje në vepra të fushave të ndryshme, veçanërisht në *botën e artit*. Prandaj tradita e madhe e Lindjes dhe e Perëndimit i ka vlerësuar gjithmonë shfaqjet artistike të frymëzuara prej Shkrimit të shenjtë, si për shembull shprehjet figurative dhe arkitekturore, letërsinë dhe muzikën. Mendoj edhe për gjuhën e vjetër të shprehur prej *ikonave* që prej traditës lindore është duke u përhapur në mbarë botën. Së bashku me Etërit sinodalë, e gjithë Kisha shpreh vlerësim e admirim për artistët «e dashuruar me bukurinë», që e kanë lënë veten të frymëzohen prej teksteve të shenjta; ata kanë ndihmuar në zbukurimin e kishave tona, në kremtimin e fesë sonë, në pasurimin e liturgjisë sonë dhe, në të njëjtën kohë, shumë prej tyre kanë ndihmuar që në njëfarë mënyre të bëhen të perceptueshme në kohë e në hapësirë realitetet e padukshme dhe të amshuara³⁵⁹. I nxis organizmat kompetentë që në Kishë të nxitet një formim i qëndrueshëm i artistëve në lidhje me Shkrimin e shenjtë në dritën e Traditës së gjallë të Kishës dhe të Magjisterit.

Fjala e Hyjit dhe mjetet e komunikimit shoqëror

113. Me marrëdhënien mes Fjalës së Hyjit dhe kulturave lidhet edhe rëndësia e përdorimit të kujdesshëm e inteligjent të mjeteve, të vjetra e të reja, të komunikimit shoqëror. Etërit sinodalë kanë porositur një njohje të përshtatshme të këtyre mjeteve, duke u kushtuar vëmendje zhvillimit të tyre të shpejtë dhe niveleve të ndryshme të ndërveprimit, si dhe duke investuar energji më të mëdha për të arritur kompetencën në sektorët e ndryshëm, veçanërisht në të ashtuquajturat **neë media**, si për shembull *interneti*. Ekziston tashmë një prani domethënëse nga ana e Kishës në botën e komunikimit të masës si dhe Magjisteri kishtar është shprehur disa herë mbi këtë temë duke nisur prej Konkilit II të Vatikanit³⁶⁰. Arritja e metodave të reja për ta përçuar Mesazhin ungjillor bën

pjesë në prirjen e vazhdueshme ungjillëzuese të besimtarëve e sot komunikimi ka një rrjet që mbështjell gjithë globin dhe merr një domethënie të re thirrja e Krishtit: «Çka ju them në errësirë, thuajeni në dritë, e çka dëgjoni të thënë në vesh, predikojeni nga pullazet» (Mt 10,27). Fjala hyjnore, përveçse në formën e shtypit, duhet të jehojë edhe nëpërmjet formave të tjera të komunikimit³⁶¹. Prandaj, së bashku me Etërit sinodalë, dëshiroj t'i falënderoj katolikët që janë duke u angazhuar me kompetencë për një prani domethënëse në botën e *mediave*, duke nxitur një angazhim edhe më të gjerë e më të kualifikuar³⁶².

Ndër format e reja të komunikimit të masës, një rol gjithnjë në rritje duhet t'i njihet sot *internetit*, që përbën një *forum* të ri në të cilin të bëjmë të jehojë Ungjilli, por, me vetëdijen se bota virtuale nuk do të mund ta zëvendësojë kurrë botën reale dhe se ungjillëzimi do të mund ta përdorë *virtualitetin* e ofruar prej **neë media-ve** për të krijuar marrëdhënie domethënëse vetëm nëse do të arrihet në *kontaktin personal*, që mbetet i pazëvendësueshëm. Në botën e *internetit*, që u lejon miliarda imazheve të shfaqen në miliona ekrane në të gjithë botën, duhet të dalë në pah *fytyra e Krishtit* dhe të ndihet zëri i Tij, sepse «nëse nuk ka hapësirë për Krishtin, nuk ka hapësirë për njeriun»³⁶³.

Bibla dhe inkulturimi

114. Misteri i mishërimit na bën të njohur se Hyji, nga njëra anë, komunikohet gjithmonë në një histori konkrete, duke përdorur kodet kulturore që gjenden në të, por, nga ana tjetër, vetë Fjala mund dhe duhet të përçohet në kultura të ndryshme, duke i shndërruar ato nga brenda, nëpërmjet atij të cilin Papa Pali VI e quante *ungjillëzimi i kulturave*³⁶⁴. Fjala e Hyjit, sikurse në fund të fundit edhe feja e krishterë, shfaq kështu një karakter thellësisht *ndërkulturor*, të aftë të takojë dhe të bëjë të takohen kulturat e ndryshme³⁶⁵.

Në këtë kontekst kuptohet edhe vlera e *inkulturimit* të Ungjillit³⁶⁶. Kisha është vendosmërisht e bindur për aftësinë e brendshme të Fjalës së Hyjit për t'i arritur të gjithë personat njerëzorë në kontekstin kulturor në të cilin ata jetojnë: «Kjo bindje vjen prej vetë Biblës, që, qysh prej librit të Zanafillës, merr një orientim universal (krh. *Zan* 1,27-28), e ruan pastaj në bekimin e premtuar të gjithë popujve falë Abrahamit dhe pasardhësisë së tij (krh. *Zan* 12,3; 18,18) dhe e përforcon përfundimisht duke e përhapur ungjillëzimin në “të gjitha kombet”»³⁶⁷. Prandaj inkulturimi nuk duhet ngatërruar me proceset e përshtatjes sipërfaqësore dhe as me pështjellimin sinkretist që e zvogëlon origjinalitetin e Ungjillit për ta bërë atë më lehtë të pranueshëm³⁶⁸. Paradigma e përnjëmendtë e inkulturimit është vetë mishërimi i Fjalës: «“Akulturimi” apo “inkulturimi” do të jetë realisht një pasqyrim i mishërimit të Fjalës, kur një kulturë, e shndërruar dhe e përtërirë prej Ungjillit, prodhon në traditën e vet shprehje origjinale jete, kremtimi, mendimi të krishterë»³⁶⁹, duke e tharmuar nga brenda kulturën lokale, duke vlerësuar *semina Verbi-t* dhe gjithçka pozitive që gjendet në të, duke e hapur atë ndaj vlerave ungjillore³⁷⁰.

Përkthimet dhe përhapja e Biblës

115. Nëse inkulturimi i Fjalës së Hyjit është pjesë e pandashme e misionit të Kishës në botë, një moment vendimtar i këtij procesi është përhapja e Biblës nëpërmjet punës së çmueshme të përkthimit në gjuhët e ndryshme. Në lidhje me këtë duhet të mbajmë gjithmonë parasysh se vepra e përkthimit të Shkrimeve «ka filluar që në kohët e Besëlidhjes së Vjetër kur teksti hebraik u përkthye gojarisht në gjuhën aramaikë (*Neh* 8,8.12) dhe, më vonë, në formën e shkruar në gjuhën greke. Në të vërtetë, përkthimi është gjithmonë diçka më shumë se një transkriptim i thjeshtë i tekstit origjinal. Kalimi nga një gjuhë në një tjetër sjell patjetër një ndryshim të kontekstit kulturor:

konceptet nuk janë identike dhe vlera e simboleve është e ndryshme, sepse vënë në marrëdhënie me tradita të tjera mendimi dhe mënyra të tjera jetese»³⁷¹.

Gjatë punimeve sinodale është dashur të konstatohet se Kisha të ndryshme lokale ende nuk kanë një përkthim të tërësishëm të Biblës në gjuhët e veta. Sa popuj sot kanë uri e etje për Fjalën e Hyjit, por mjerisht ende nuk mund të kenë një «kontakt të gjerë me Shkrimin e shenjtë»³⁷² siç ishte uruar në Koncilin II të Vatikanit! Prandaj Sinodi quan të rëndësishëm, para së gjithash, formimin e specialistëve që t'i kushtohen përkthimit të Biblës në gjuhë të ndryshme³⁷³. Nxis që të investohen burime në këtë drejtim. Veçanërisht, do të doja të porosis që të përkrahet angazhimi i Federatës Biblike Katolike në mënyrë që të shtohet edhe më tej numri i përkthimeve të Shkrimit të shenjtë dhe përhapja e tyre kapilare³⁷⁴. Është mirë që, për vetë natyrën e një pune të tillë, ajo të bëhet, sa më shumë të jetë e mundur, në bashkëpunim me Shoqëritë e ndryshme Biblike.

Fjala e Hyjit i kapërcen kufijtë e kulturave

116. Asambleja sinodale, në debatin rreth marrëdhënies mes Fjalës së Hyjit dhe kulturave ka ndier nevojën që të ripohohet ajo që të krishterët e parë kanë mundur të përjetojnë që prej ditës së Rrëshajës (krh. *Vap* 2,1-13). Fjala hyjnore është e aftë të depërtojë dhe të shprehet në kultura e gjuhë të ndryshme, por e njëjta Fjalë i shndërron kufijtë e secilës kulturë duke krijuar bashkim mes popujve të ndryshëm. Fjala e Zotit na fton të shkojmë drejt një bashkimi më të gjerë. «Të dalim prej kufizueshmërisë së përvojave tona dhe të hyjmë në realitetin, që është vërtet universal. Duke hyrë në bashkësi me Fjalën e Hyjit, hyjmë në bashkësi me Kishën që jeton Fjalën e Hyjit... Do të thotë të dalim prej kufijve të secilës kulturë në universalitetin që i lidh të gjithë, i bashkon të gjithë, na bën të gjithëve vëllezër»³⁷⁵. Prandaj, kumtimi i Fjalës së Hyjit na kërkon gjithmonë neve vetë të parëve një dalje të përtërirë, duke i lënë masat tona dhe përfytyrimet tona të kufizuara për t'i bërë hapësirë në ne praninë e Krishtit.

Fjala e Hyjit dhe dialogu ndërjetar

Vlera e dialogut ndërjetar

117. Kisha njeh si pjesë thelbësore të kumtimit të Fjalës takimin, dialogun dhe bashkëpunimin me të gjithë njerëzit vullnetmirë, veçanërisht me personat që u përkasin traditave të ndryshme fetare të njerëzimit, duke i shmangur format e sinkretizmit e të relativizmit dhe duke ndjekur linjat e treguara prej Deklaratës së Koncilit II të Vatikanit *Nostra aetate* të zhvilluara nga Magjisteri i mëtejshëm i Papëve³⁷⁶. Procesi i shpejtë i globalizimit, karakteristik i epokës sonë, na bën të jetojmë në një kontakt më të ngushtë me persona të kulturave dhe besimeve të ndryshme. Bëhet fjalë për një mundësi provanore për të treguar se si ndjenja e përnjëmendtë fetare mund të nxisë mes njerëzve marrëdhënie vëllazërie të gjithëmbarshme. Është shumë e rëndësishme që besimet të mund të favorizojnë në shoqëritë tona, shpesh të shekullarizuara, një mendësi që sheh në Hyjin e Gjithëpushtetshëm themelin e çdo të mire, burimin e pashtershëm të jetës morale, mbështetjen e një ndjenje të thellë vëllazërie të gjithëmbarshme.

Për shembull, në traditën hebraiko-të krishterë gjendet dëshmia e mrekullueshme e dashurisë së Hyjit për të gjithë popujt, që Ai, qysh në Besëlidhjen e bërë me Noehun, i bashkon në një përqafim të vetëm të madh të simbolizuar prej «ylberit» (*Zan* 9,13.14.16) dhe që, sipas fjalëve të profetëve, synon t'i mbledhë në një familje të vetme të gjithëmbarshme (krh. *Is* 2,2vv; 42,6; 66,18-21; *Jer* 4,2;

Ps 47). Faktikisht, dëshmi për lidhjen e ngushtë që ekziston mes marrëdhënies me Hyjin dhe etikës së dashurisë për çdo njeri regjistrohet në shumë tradita të mëdha fetare.

Dialogu mes të krishterëve dhe myslimanëve

118. Mes besimeve të mëdha, Kisha sheh me vlerësim myslimanët, të cilët pranojnë ekzistencën e një Hyji të vetëm³⁷⁷; i referohen Abrahamit dhe i japin kultin Hyjit sidomos me lutjen, lëmoshën dhe agjërimin. Pranojmë se në traditën e Islamit ka shumë figura, simbole dhe tema biblike. Në vazhdimësi me veprën e rëndësishme të të Nderuarit Gjon Pali II, uroj që marrëdhëniet e besimit, të vendosura prej disa vjetësh, mes të krishterëve dhe myslimanëve, të vazhdojnë e të zhvillohen në një frymë dialogu të sinqertë e plot respekt³⁷⁸. Në këtë dialog, Sinodi ka shprehur dëshirën që të mund të thellohen respektimi i jetës si vlerë themelore, të drejtat e pacenueshme të burrit e të gruas dhe dinjiteti i tyre i barabartë. Duke mbajtur parasysh dallimin mes rendit socio-politik dhe rendit fetar, besimet duhet të japin ndihmesën e tyre për të mirën e përbashkët. Sinodi u kërkon Konferencave Ipeshkvnore, si të jetë më mirë dhe më e dobishme, të favorizojnë takimet e njohjes së ndërsjellë mes të krishterëve dhe myslimanëve për të nxitur vlerat për të cilat shoqëria ka nevojë për një bashkëjetesë paqësore e pozitive³⁷⁹.

Dialogu me besimet e tjera

119. Po ashtu, në këtë rrethanë dëshiroj të shfaq respektin e Kishës për besimet e vjetra dhe traditat shpirtërore të Kontinenteve të ndryshme; ata mbajnë në vete vlera që mund ta ndihmojnë fort mirëkuptimin mes personave dhe popujve³⁸⁰. Shpesh vëmë re sintoni me vlera të shprehura edhe në librat e tyre fetarë, si për shembull, respektin për jetën, soditjen, heshtjen, thjeshtësinë të Budizmi; ndjenjën e të shenjtës, të flisë dhe të agjërimin të Hinduizmi; si edhe vlerat familjare e shoqërore të Konfucianizmi. Shohim edhe në përvoja të tjera fetare një vëmendje të sinqertë ndaj transhëndencës së Hyjit, të pranuar si Krijues, si dhe për respektimin e jetës, të martesës e të familjes si dhe një ndjenjë të fortë të solidaritetit.

Dialogu dhe liria fetare

120. Megjithatë, dialogu nuk do të ishte i frytshëm nëse nuk do të përmbante edhe një respekt të njëmendtë për çdo person, që të mund të bashkohet lirisht me besimin e vet. Prandaj Sinodi, ndërsa nxit bashkëpunimin mes eksponentëve të besimeve të ndryshme, kujton po ashtu «nevojën që t'u sigurohet efektivisht të gjithë besimtarëve liria për ta dëshmuar besimin e tyre privatisht dhe publikisht, si dhe liria e ndërgjegjes»³⁸¹; në të vërtetë, «respekti dhe dialogu kërkojnë ndërsjellshmëri në të gjitha fushat, sidomos përsa u përket lirive themelore dhe më veçanërisht lirisë fetare. Ata favorizojnë paqen dhe mirëkuptimin mes popujve»³⁸².

PËRFUNDIM

Fjala përfundimtare e Hyjit

121. Në përfundim të këtyre reflektimeve me të cilat desha të përmbledh dhe të thelloj pasurinë e Asamblesë XII të Përgjithshme të Zakonshme të Sinodit të Ipeshkvijve mbi Fjalën e Hyjit në jetën dhe në misionin e Kishës, dëshiroj që edhe një herë të nxis gjithë Popullin e Hyjit, Barinjtë, personat e kushtuar dhe laikët që të angazhohen për t'u bërë gjithnjë e më familjarë me Shkrimet e shenjta. Nuk duhet të harrojmë kurrë se në themelin e çdo përshtypjeje të vërtetë e të gjallë të krishterë gjendet *Fjala e Hyjit e kumtuar, e pranuar, e kremtuar dhe e meditur në Kishë*. Ky intensifikim i marrëdhënies me Fjalën hyjnore do të ndodhë me një hov më të madh sa më shumë të jemi të vetëdijshëm se si në Shkrimin e shenjtë ashtu edhe në Traditën e gjallë të Kishës, gjendemi përballë Fjalës përfundimtare të Hyjit mbi kozmosin dhe mbi historinë.

Sikurse na bën të vërejmë Prologu i Ungjillit të Gjonit, e gjithë qenia gjendet nën gjurmën e Fjalës. Fjala del prej Atit dhe vjen të banojë mes të vetëve e kthehet në gjirin e Atit për të marrë me vete gjithë krijimin që në Të dhe nëpër Të është krijuar. Tani Kisha e jeton misionin e vet në pritjen drithëruese të shfaqjes eskatologjike të Dhëndrit: «Shpirti Shenjt dhe Nusja thonë: “Eja!”» (Zb 22,17). Kjo pritje nuk është kurrë pasive, por tërheqje misionare e kumtimit të Fjalës së Hyjit që shëron dhe shpërblen çdo njeri: edhe sot Jezusi i ngjallur na thotë «Dilni në mbarë botën e predikojani Ungjillin të gjithë njerëzve» (Mk 16,15).

Ungjillëzimi i ri dhe dëgjimi i ri

122. Prandaj, koha jonë duhet të jetë gjithnjë e më shumë koha e një dëgjimi të ri të Fjalës së Hyjit dhe e një *ungjillëzimi të ri*. Rizbulimi i qendërsisë së Fjalës hyjnore në jetën e krishterë na bën të rigjejmë kështu kuptimin më të thellë të asaj që Papa Gjon Pali II e ka kujtuar me forcë: ta vazhdojmë *missio ad gentes* dhe të ndërmarrim me të gjitha forcat ungjillëzimin e ri, sidomos në ato kombe ku Ungjilli është harruar apo pëson mospërfilljen e shumicës për shkak të një shekullarizmi të përhapur. Shpirti Shenjt ngjalltë te njerëzit uri dhe etje për Fjalën e Hyjit si dhe zgjoftë kumtues e dëshmitarë të zellshëm të Ungjillit.

Në imitim të Apostullit të madh të popujve, që u shndërrua pasi dëgjoi zërin e Zotërisë (krh. Vap 9,1-30), edhe ne le ta dëgjojmë Fjalën hyjnore që na thërret gjithmonë personalisht këtu dhe tani. Shpirti Shenjt, sikurse na tregojnë *Veprat e Apostujve*, i mbajti Palin bashkë me Barnabën për predikimin dhe përhapjen e Lajmit të Mirë (krh. 13,2). Kështu edhe sot Shpirti Shenjt nuk resht së thirruri dëgjues e kumtues të bindur dhe bindës të Fjalës së Hyjit.

Fjala dhe gëzimi

123. Sa më shumë që të dimë të vihemi në dispozicion të Fjalës hyjnore, aq më shumë do të mund të vërejmë se misteri i Rrëshajës vepron edhe sot në Kishën e Hyjit. Shpirti i Zotërisë vazhdon t'i derdhë dhuratat e veta mbi Kishë që të shkojmë drejt krejt të vërtetës, duke hapur para nesh kuptimin e Shkrimeve dhe duke na bërë në botë kumtues të besueshëm të Fjalës së shpëtimit. I rikthehemi kështu Letrës së Parë të shën Gjonit. Në Fjalën e Hyjit, edhe ne kemi dëgjuar, parë e prekur Fjalën e jetës. Me anë të hirit kemi pranuar kumtimin se jeta e pasosur është shfaqur, kështu që tani e pranojmë se jemi në bashkim me njëri-tjerin, me ata që na kanë paraprirë në fe dhe me të gjithë ata që, të shpërndarë në botë, dëgjojnë Fjalën, kremtojnë Eukaristinë, jetojnë dëshminë e dashurisë. Komunikimi i këtij kumtimi – na kujton Gjoni apostull – jepet në mënyrë që «gëzimi ynë të jetë i përsosur» (1Gjn 1,4).

Asambleja sinodale na ka lejuar të përjetojmë atë që përmbahet në porosinë e shën Gjonit: kumtimi i Fjalës krijon *bashkim* dhe realizon *gëzimin*. Bëhet fjalë për një gëzim të thellë që buron prej vetë

zemrës së jetës trinitare dhe që na komunikohet neve në Birin. Bëhet fjalë për gëzimin si dhuratë e pashprehshme që bota nuk mund ta japë. Mund të organizohen festa, por jo gëzimi. Sipas Shkrimit, gëzimi është fryt i Shpirtit Shenjt (krh. *Gal* 5,22), që na mundëson të hyjmë në Fjalën dhe të bëjmë që Fjala hyjnore të hyjë në ne duke sjellë fryte për jetën e pasosur. Duke kumtuar Fjalën e Hyjit në forcën e Shpirtit Shenjt, dëshirojmë të komunikojmë edhe burimin e gëzimit të vërtetë, jo të një gëzimi sipërfaqësor dhe kalimtar, por të atij që buron prej vetëdijes së vetëm Zoti Jezus i ka fjalët e jetës së pasosur (krh. *Gjn* 6,68).

«Mater Verbi et Mater laetitiae»

124. Kjo marrëdhënie e ngushtë mes Fjalës së Hyjit dhe gëzimit vihet në dukje pikërisht në Nënë e Hyjit. Le të kujtojmë fjalët e shenjtës Elizabetë: «E lumja ti që besove se do të plotësohet çka të qe thënë prej Zotit!» (*Lk* 1,45). Maria është e lume sepse ka fe, sepse ka besuar, dhe prej kësaj feje ka pranuar në kraharorin e vet Fjalën e Hyjit për t'ia dhuruar atë botës. Gëzimi i marrë prej Fjalës, tani mund të përhapet te të gjithë ata që me anë të fesë e lënë veten të ndryshohen prej Fjalës së Hyjit. *Ungjilli i Lukës* na e paraqet në dy tekste këtë mister të dëgjimit dhe të galdimit. Jezusi pohon: «Nëna ime e vëllezërit e mi – janë këta – që e dëgjojnë dhe e zbatojnë Fjalën e Hyjit» (8,21). Dhe para thirrjes së një gruaje prej turmës që dëshiron ta lavdërojë kraharorin që e ka mbartur dhe gjirin që e ka ushqyer, Jezusi zbulon sekretin e gëzimit të vërtetë: «Madje, të lumët ata që e dëgjojnë fjalën e Hyjit dhe e zbatojnë!» (11,28). Jezusi tregon madhështinë e vërtetë të Marisë, duke ia hapur kështu edhe secilit prej nesh mundësinë e asaj lumturie që lind prej Fjalës së pranuar e të zbatuar. Prandaj, të gjithë të krishterëve u kujtoj se marrëdhënia jonë personale e bashkësiore me Hyjin varet prej rritjes së familjaritetit tonë me Fjalën hyjnore. Së fundi, u drejtohem të gjithë njerëzve, edhe atyre që janë larguar prej Kishës, që e kanë lënë fenë apo nuk e kanë dëgjuar kurrë kumtimin e shpëtimit. Secilit Zoti i thotë: «Ja, para derës qëndro dhe trokas: kush e dëgjon zërin tim dhe e hap derën, do të hyj te ai dhe me të do ha darkë dhe ai me mua» (*Zb* 3,20).

Çdo ditë e jona pra, të jetë e plazmuar prej takimit të përtërirë me Krishtin, Fjalën e Atit të bërë njeri: Ai gjendet në fillim e në fund dhe «çdo gjë qëndron në të» (*Kol* 1,17). Le të heshtim për të dëgjuar Fjalën e Zotit dhe për ta medituuar atë, në mënyrë që ajo, nëpërmjet veprimit efikas të Shpirtit Shenjt, të vazhdojë të banojë, të jetojë në ne dhe të na flasë përgjatë gjithë ditëve të jetës sonë. Në këtë mënyrë Kisha gjithmonë përtërihet e rinohet falë Fjalës së Zotit që mbetet në amshim (krh. *IPjt* 1,25; *Is* 40,8). Kështu edhe ne do të mund të hyjmë në dialogun e madh martesor me të cilin mbyllet Shkrimi i shenjtë: «Shpirti Shenjt dhe Nusja thonë: “Eja!”... Ai që i dëshmon këto, thotë: “Po, po vij së shpejti!”. Amen! Eja, o Zot, Jezus!» (*Zb* 22,17.20).

Dhënë në Romë, pranë Shën Pjetrit, më 30 shtator, përkujtimi i Shën Jeronimit, të vitit 2010, i gjashti i Pontifikatit tim.

SHËNIME

- ¹ *Propositio* 1.
- ² Krh. Asambleja XII e Përgjithshme e Zakonshme e Sinodit të Ipeshkvijve, *Instrumentum laboris*, 27.
- ³ Krh. Leoni XIII, Let. enc. *Providentissimus Deus* (18 nëntor 1893): *AAS* 26 (1893-94), 269-292; Benedikti XV, Let. enc. *Spiritus Paraclitus* (15 shtator 1920): *AAS* 12 (1920), 385-422; Piu XII, Let. enc. *Divino afflante Spiritu* (30 shtator 1943): *AAS* 35 (1943), 297-325.
- ⁴ *Propositio* 2.
- ⁵ *Ibidem*.
- ⁶ Konc. II Ekum. i Vat. Kusht. dogm. mbi Zbulimin hyjnor *Dei Verbum*, 2.
- ⁷ *Ibidem* 4.
- ⁸ Mes ndërhyrjeve të natyrave të ndryshme, le të kujtojmë: Pali VI, Let. ap. *Summi Dei Verbum* (4 nëntor 1963): *AAS* 55 (1963), 979-995; Id., *Motu Proprio Sedula cura* (27 qershor 1971): *AAS* 63 (1971), 665-669; Gjon Pali II, *Audienca e Përgjithshme* (1 maj 1985): *L'Osservatore Romano*, 2-3 maj 1985, fq. 6; Id., *Fjalim mbi interpretimin e Biblës në Kishë* (23 prill 1993): *AAS* 86 (1994), 232-243; Benedikti XVI, *Fjalim në Kongresin Ndërkombëtar për 40 vjetorin e Dei Veerbum* (16 shtator 2005): *AAS* 97 (2005), 957; Id., *Angelus* (6 nëntor 2005): *Insegnamenti* I (2005), 759-760. Duhet kujtuar edhe ndërhyrjet e Komisionit Papnor Biblik. *De sacra Scriptura et Christologia* (1984): *Ench. Vat.* 9, nr. 1208-1339; *Njësia dhe ndryshimi në Kishë* (11 prill 1988): *Ench. Vat.* 11, nr. 544-643; *Interpretimi i Biblës në Kishë* (15 prill 1993): *Ench. Vat.* 13, nr. 2846-3150; *Populli hebraik dhe Shkrimet e tij të Shenjta në Biblën e krishterë* (24 maj 2001): *Ench. Vat.* 20, nr. 733-1150; *Bibla dhe morali. Rrënjët biblike të veprimit të krishterë* (11 maj 2008), Qyteti i Vatikanit 2008.
- ⁹ Krh. Benedikti XVI, *Fjalim në Kurien Romake* (22 dhjetor 2008): *AAS* 101 (2009), 49.
- ¹⁰ *Propositio* 37.
- ¹¹ Krh. Komisioni Papnor Biblik, *Populli hebraik dhe Shkrimet e tij të shenjtë në Biblën e krishterë* (24 maj 2001), *Ench. Vat.* 20, nr. 733-1150.
- ¹² Krh. Benedikti XVI, *Fjalim në Kurien Romake* (22 dhjetor 2008): *AAS* 101 (2009), 50.
- ¹³ Krh. Benedikti XVI, *Angelus* (4 janar 2009): *Insegnamenti* V, 1 (2009), 13.
- ¹⁴ Krh. *Relatio ante disceptationem*, I.
- ¹⁵ Konc. II Ekum. i Vat. Kusht. dogm. mbi Zbulimin hyjnor *Dei Verbum*, 2.
- ¹⁶ Benedikti XVI, Let. enc. *Deus caritas est* (25 dhjetor 2005), 1: *AAS* 98 (2006), 217-218.
- ¹⁷ *Instrumentum laboris*, 9.
- ¹⁸ *Besojma Nicenokonstantinopolitane: DS* 150.
- ¹⁹ Shën Bernardi i Kiaravales, *Homilia super Missus est, IV, 11: PL* 183, 86 B.
- ²⁰ Konc. II Ekum. i Vat. Kusht. dogm. mbi Zbulimin hyjnor *Dei Verbum*, 10.
- ²¹ *Propositio* 3.
- ²² Krh. Kongregata për Doktrinën e Fesë, Deklarata mbi unicitetin dhe universalitetin shëlbues të Jezu Krishtit dhe të Kishës *Dominus Iesus* (6 gusht 2000), 13-15: *AAS* 92 (2000), 754-756.
- ²³ Krh. *In Hexaameron*, XX, 5: *Opera Omnia*, V, Quaracchi 1891, fq. 425-426; *Breviloquium*, I, 8: *Opera Omnia*, V, Quaracchi 1891, fq. 216-217.
- ²⁴ *Itinerarium mentis in Deum*, II, 12: *Opera Omnia*, V, Quaracchi 1891, fq. 302-303; krh. *Commentarius in librum Ecclesiastes*, Kap. 1, rr. 11, *Quaestiones* II, 3: *Opera Omnia*, VI, Quaracchi 1891, fq. 16.
- ²⁵ Konc. II Ekum. i Vat. Kusht. dogm. mbi Zbulimin hyjnor *Dei Verbum*, 3; Konc. II Ekum. i Vat. Kusht. dogm. mbi fenë katolike *Dei Filius*, kap. 2, *De revelatione: DS* 3004.
- ²⁶ *Propositio* 13.
- ²⁷ Komisioni Teologjik Ndërkombëtar, *Në kërkim të një etike të gjithëmbarshme: vështrim i ri mbi ligjin natyror*, Qyteti i Vatikanit 2009, nr. 39.
- ²⁸ Krh. *Summa Theologiae*, Ia-Iiae, q. 94, a. 2.
- ²⁹ Krh. Komisioni Papnor Biblik, *Bibla dhe morali. Rrënjët biblike të veprimit të krishterë* (11 maj 2008), Qyteti i Vatikanit 2008, nr. 13, 32, 109.
- ³⁰ Komisioni Teologjik Ndërkombëtar, *Në kërkim të një etike të gjithëmbarshme: vështrim i ri mbi ligjin natyror*, Qyteti i Vatikanit 2009, nr. 102.
- ³¹ Krh. Benedikti XVI, *Homelia gjatë Orës së Tretë në fillim të Tubimit I të Përgjithshëm të Sinodit të Ipeshkvijve* (6 tetor 2008): *AAS* 100 (2008), 758-761.
- ³² Konc. II Ekum. i Vat. Kusht. dogm. mbi Zbulimin hyjnor *Dei Verbum*, 14.
- ³³ Benedikti XVI, Let. enc. *Deus caritas est* (25 dhjetor 2005), 1: *AAS* 98 (2006), 217-218.
- ³⁴ «*Ho Logos pachynetai (o brachynetai)*». Krh. Origjeni, *Peri Archon*, I, 2, 8: *SC* 252, fq. 127-129.
- ³⁵ Benedikti XVI, *Homelia në të kremten e Lindjes së Zotit* (24 dhjetor 2006): *AAS* 99 (2007), 12.
- ³⁶ Krh. *Mesazhi përfundimtar*, II, 4-6.
- ³⁷ Maksim Rrëfyeti, *La vita di Maria*, nr. 89: *Testi mariani del primo millennio*, 2, Romë 1989, fq. 253.
- ³⁸ Krh. Benedikti XVI, Nxit. ap. pas-sinodale *Sacramentum caritatis* (22 shkurt 2007), 9-10: *AAS* 99 (2007), 111-112.

- ³⁹ Benedikti XVI, *Audienca e Përgjithshme* (15 prill 2009): *L'Osservatore Romano*, 16 prill 2009, fq. 1.
- ⁴⁰ Id., *Homelia në të kremten e Ujit të Bekuar* (6 janar 2009): *L'Osservatore Romano*, 7-8 janar 2009, fq. 8.
- ⁴¹ Konc. II Ekum. i Vat. Kusht. dogm. mbi Zbulimin hyjnor *Dei Verbum*, 4.
- ⁴² *Propositio* 4.
- ⁴³ Sh. Gjoni i Kryqit, *Ngjitja në Malin Karmel*, II, 22.
- ⁴⁴ *Propositio* 47.
- ⁴⁵ *Katekizmi i Kishës Katolike*, 67.
- ⁴⁶ Kr. Kongregata për doktrinën e fesë, *Mesazhi i Fatimas* (26 qershor 2000): *Ench. Vat.* 19, nr. 974-1021.
- ⁴⁷ *Adversus haereses*, IV, 7, 4: *PG* 7, 992-993; V, 1, 3: *PG* 7, 1123; V, 6, 1: *PG* 7, 1137; V, 28, 4: *PG* 7, 1200.
- ⁴⁸ Krh. Benedikti XVI, Nxiti. ap. pas-sinodale *Sacramentum caritatis* (22 shkurt 2007), 12: *AAS* 99 (2007), 113-114.
- ⁴⁹ Krh. *Propositio* 5
- ⁵⁰ *Adversus haereses*, III, 24, 1: *PG* 7, 966.
- ⁵¹ *Homiliae in Genesim*, XXII, 1: *PG* 53, 175.
- ⁵² *Epistula* 120, 10: *CSEL* 55, fq. 500-506.
- ⁵³ *Homiliae in Ezechielem*, I, VII, 17: *CC* 142, fq. 94.
- ⁵⁴ «Oculi ergo devotae animae sunt columbarum quia sensus eius per Spiritum sanctum sunt illuminati et edocti, spiritualia sapientes... Nunc quidem aperitur animae talis sensus, ut intellegat Scripturas»: Rikardi i Shën Viktorit, *Explicatio in Cantica canticorum*, 15: *PL* 196, 450 B. D.
- ⁵⁵ *Sacramentarium Serapionis* II (XX): *Didascalia et Constitutiones apostolorum*, bot. F.X. Funk, II, Paderborn 1906, fq. 161.
- ⁵⁶ Konc. II Ekum. i Vat. Kusht. dogm. mbi Zbulimin hyjnor *Dei Verbum*, 7.
- ⁵⁷ *Ibidem*, 8.
- ⁵⁸ *Ibidem*.
- ⁵⁹ *Propositio* 3.
- ⁶⁰ Krh. *Mesazhi përfundimtar*, II, 5.
- ⁶¹ *Expositio Evangelii secundum Lucam* 6, 33: *PL* 15, 1677.
- ⁶² Konc. II Ekum. i Vat. Kusht. dogm. mbi Zbulimin hyjnor *Dei Verbum*, 13.
- ⁶³ *Katekizmi i Kishës Katolike*, 102. Krh. edhe Ruperti i Deutz, *De operibus Spiritus Sancti*, I, 6: *SC* 131, fq. 72-74.
- ⁶⁴ *Enarrationes in Psalmos*, 103, IV, 1: *PL* 37, 1378. Pohime analoge në Origjeni, In Iohannem V, 5-6: *SC* 120, fq. 380-384.
- ⁶⁵ Krh. Konc. II Ekum. i Vat. Kusht. dogm. mbi Zbulimin hyjnor *Dei Verbum*, 21.
- ⁶⁶ *Ibidem*, 9.
- ⁶⁷ *Propositiones* 5.12.
- ⁶⁸ Krh. Konc. II Ekum. i Vat. Kusht. dogm. mbi Zbulimin hyjnor *Dei Verbum*, 12.
- ⁶⁹ *Propositio* 12.
- ⁷⁰ Konc. II Ekum. i Vat. Kusht. dogm. mbi Zbulimin hyjnor *Dei Verbum*, 11.
- ⁷¹ *Propositio* 4.
- ⁷² *Prol.: Opera Omnia*, V, Quaracchi 1891, fq. 201-202.
- ⁷³ Krh. Benedikti XVI, *Fjalimi drejtuar njerëzve të kulturës në «Collège des Bernardins» të Parisit* (12 shtator 2008): *AAS* 100 (2008), 721-730.
- ⁷⁴ *Propositio* 4.
- ⁷⁵ Krh. *Relatio post disceptationem*, 12.
- ⁷⁶ Konc. II Ekum. i Vat. Kusht. dogm. mbi Zbulimin hyjnor *Dei Verbum*, 5.
- ⁷⁷ *Propositio* 4.
- ⁷⁸ Për shembull *Lp* 28,1-2.15.45; 32,1; ndër profetët krh. *Jer* 7,22-28; *Ez* 2,8; 3,10; 6,3; 13,2; deri te të fundit: krh. *Zak* 3,8. Për shën Palin krh. *Rom* 10,14-18; *1Sel* 2,13.
- ⁷⁹ *Propositio* 55.
- ⁸⁰ Krh. Benedikti XVI, Nxiti. ap. pas-sinodale *Sacramentum caritatis* (22 shkurt 2007), 33: *AAS* 99 (2007), 132-133.
- ⁸¹ Id., Let. enc. *Deus caritas est* (25 dhjetor 2005), 41: *AAS* 98 (2006), 251.
- ⁸² *Propositio* 55.
- ⁸³ Krh. *Expositio Evangelii secundum Lucam* 2, 19: *PL* 15, 1559-1560.
- ⁸⁴ *Breviloquium*, *Prol.: Opera Omnia*, V, Quaracchi 1891, fq. 201-202.
- ⁸⁵ *Summa Theologiae*, Ia-IIae, q. 106, nen.2.
- ⁸⁶ Komisioni Papnor Biblik, *Interpretimi i Biblës në Kishë* (15 prill 1993), III, A, 3: *Ench. Vat.* 13, nr. 3035.
- ⁸⁷ Konc. II Ekum. i Vat. Kusht. dogm. mbi Zbulimin hyjnor *Dei Verbum*, 12.
- ⁸⁸ *Contra epistolam Manichaei quam vocant fundamenti*, V, 6: *PL* 42, 176.
- ⁸⁹ Krh. Benedikti XVI, *Audienca e përgjithshme* (14 nëntor 2007): *Insegnamenti* III, 2 (2007), 586-591.
- ⁹⁰ *Commentariorum in Isaiam libri*, *Prol.: PL* 24, 17.
- ⁹¹ *Epistula* 52, 7: *CSEL* 54, fq. 426.
- ⁹² Komisioni Papnor Biblik, *Interpretimi i Biblës në Kishë* (15 prill 1993), II, A, 2: *Ench. Vat.* 13, nr. 2988.
- ⁹³ *Ibidem*, II, A, 2: *Ench. Vat.* 13, nr. 2991.
- ⁹⁴ *Homiliae in Ezechielem*, I, VII, 8: *PL* 76, 843 D.

- ⁹⁵ Konc. II Ekum. i Vat. Kusht. dogm. mbi Zbulimin hyjnor *Dei Verbum*, 24; krh. Leoni XIII, Let. enc. *Providentissimus Deus* (18 nëntor 1893), *Pars II, sub fine*: AAS 26 (1893-94), 269-292; Benedikti XV, Let. enc. *Spiritus Paraclitus* (15 shtator 1920), *Pars III*: AAS 12 (1920), 385-422.
- ⁹⁶ *Propositio 26*.
- ⁹⁷ Komisioni Papnor Biblik, *Interpretimi i Biblës në Kishë* (15 prill 1993), A-B: *Ench. Vat.* 13, nr. 2846-3150.
- ⁹⁸ Benedikti XVI, *Ndërhryrja në Tubimin XIV të Përgjithshëm të Sinodit* (14 tetor 2008): *Insegnamenti IV*, 2 (2008), 492; krh. *Propositio 25*.
- ⁹⁹ Id., *Fjalimi drejtuar njerëzve të kulturës në «Collège des Bernardins» të Parisit* (12 shtator 2008): AAS 100 (2008), 722-723.
- ¹⁰⁰ Konc. II Ekum. i Vat. Kusht. dogm. mbi Zbulimin hyjnor *Dei Verbum*, 10.
- ¹⁰¹ Krh. Gjon Pali II, *Fjalim me rastin e 100 vjetorit të Providentissimus Deus dhe të 50 vjeëtorit të Divino afflante Spiritu* (23 prill 1993): AAS 86 (1994), 232-243.
- ¹⁰² *Ibidem*, nr. 4: AAS. 86 (1994), 235.
- ¹⁰³ *Ibidem*, nr. 5: AAS. 86 (1994), 235.
- ¹⁰⁴ *Ibidem*, nr. 5: AAS. 86 (1994), 236.
- ¹⁰⁵ Komisioni Papnor Biblik, *Interpretimi i Biblës në Kishë* (15 prill 1993), III, C, 1: *Ench. Vat.* 13.
- ¹⁰⁶ Nr. 12.
- ¹⁰⁷ Benedikti XVI, *Ndërhryrja në Tubimin XIV të Përgjithshëm të Sinodit* (14 tetor 2008): *Insegnamenti IV*, 2 (2008), 493; krh. *Propositio 25*.
- ¹⁰⁸ *Propositio 26*.
- ¹⁰⁹ *Propositio 27*.
- ¹¹⁰ Benedikti XVI, *Ndërhryrja në Tubimin XIV të Përgjithshëm të Sinodit* (14 tetor 2008): *Insegnamenti IV*, 2 (2008), 493; krh. *Propositio 26*.
- ¹¹¹ Krh. *ibidem*.
- ¹¹² *Ibidem*.
- ¹¹³ *Propositio 27*.
- ¹¹⁴ Benedikti XVI, *Ndërhryrja në Tubimin XIV të Përgjithshëm të Sinodit* (14 tetor 2008): *Insegnamenti IV*, 2 (2008), 493-494.
- ¹¹⁵ Gjon Pali II, Let. enc. *Fides et ratio* (14 shtator 1998), 55: AAS 91 (1999), 49-50.
- ¹¹⁶ Krh. Benedikti XVI, *Fjalim në Kuvendin IV kombëtar kishtar në Itali* (19 tetor 2006): AAS 98 (2006), 804-815.
- ¹¹⁷ *Propositio 6*.
- ¹¹⁸ Krh. Sh. Agustini, *De libero arbitrio*, III, XXI, 59: PL 32, 1300; *De Trinitate*, II, I, 2: PL 42, 845.
- ¹¹⁹ Kongregata për Edukimin Katolik, Udhëz. *Inspectis dierum* (10 nëntor 1989), 26: AAS 82 (1990), 618.
- ¹²⁰ *Katekizmi i Kishës Katolike*, 116.
- ¹²¹ *Summa Theologiae*, I, q. 1, nen. 10, ad 1.
- ¹²² *Katekizmi i Kishës Katolike*, 118.
- ¹²³ Komisioni Papnor Biblik, *Interpretimi i Biblës në Kishë* (15 prill 1993), II, A, 2: *Ench. Vat.* 13, nr. 2987.
- ¹²⁴ *Ibidem*, II, B 2: *Ench. Vat.* 13, nr. 3003.
- ¹²⁵ Benedikti XVI, *Fjalimi drejtuar njerëzve të kulturës në «Collège des Bernardins» të Parisit* (12 shtator 2008): AAS 100 (2008), 726.
- ¹²⁶ *Ibidem*.
- ¹²⁷ Krh. Id., *Audienca e Përgjithshme* (9 janar 2008): *Insegnamenti IV*, 1 (2008), 41-45.
- ¹²⁸ Krh. *Propositio 29*.
- ¹²⁹ *De arca Noe*, 2, 8: PL 176, 642 C-D.
- ¹³⁰ Krh. Benedikti XVI, *Fjalimi drejtuar njerëzve të kulturës në «Collège des Bernardins» të Parisit* (12 shtator 2008): AAS 100 (2008), 725.
- ¹³¹ Krh. *Propositio 10*; Komisioni Papnor Biblik, *Populli hebraik dhe Shkrimet e tij të Shenjta në Biblën e krishterë* (24 maj 2001), 3-5: *Ench. Vat.* 20, nr. 748-755.
- ¹³² Krh. *Katekizmi i Kishës Katolike*, 121-122.
- ¹³³ *Propositio 52*.
- ¹³⁴ Krh. Komisioni Papnor Biblik, *Populli hebraik dhe Shkrimet e tij të Shenjta në Biblën e krishterë* (24 maj 2001), 19: *Ench. Vat.* 20, nr. 799-801; Origjeni, *Homelia mbi Numrat 9*, 4: SC 415, fq. 238-242.
- ¹³⁵ *Katekizmi i Kishës Katolike*, 128.
- ¹³⁶ *Ibidem*, 129.
- ¹³⁷ *Propositio 52*.
- ¹³⁸ *Quaestiones in Heptateuchum*, 2, 73: PL 34, 623.
- ¹³⁹ *Homiliae in Ezechielem*, I, VI, 15: PL 76, 836 B.
- ¹⁴⁰ *Propositio 29*.
- ¹⁴¹ Gjon Pali II, *Mesazhi drejtuar Kryerabinit të Romës* (22 maj 2004): *Insegnamenti*, XXVII, 1 (2004), 655.
- ¹⁴² Komisioni Papnor Biblik, *Populli hebraik dhe Shkrimet e tij të Shenjta në Biblën e krishterë* (24 maj 2001), 87: *Ench. Vat.* 20, nr. 1150.
- ¹⁴³ Krh. Benedikti XVI, *Fjalimi i lamtumirës në Aeroportin Ben Gurion të Tel Avivit* (15 maj 2009): *Insegnamenti V*, 1 (2009).

- ¹⁴⁴ Gjon Pali II, *Fjalim drejtuar Kryerabinëve të Izraelit* (23 mars 2000): *Insegnamenti XXIII*, 1 (2000), 434.
- ¹⁴⁵ Krh. *Propositiones* 46.47.
- ¹⁴⁶ Komisioni Papnor Biblik, *Populli hebraik dhe Shkrimet e tij të Shenjta në Biblën e krishterë* (24 maj 2001), I, F: *Ench. Vat.* 20, nr. 2974.
- ¹⁴⁷ Krh. Benedikti XVI, *Fjalimi drejtuar njerëzve të kulturës në «Collège des Bernardins» të Parisit* (12 shtator 2008): *AAS* 100 (2008), 726.
- ¹⁴⁸ *Propositio* 46.
- ¹⁴⁹ *Propositio* 28.
- ¹⁵⁰ Konc. II Ekum. i Vat. Kusht. dogm. mbi Zbulimin hyjnor *Dei Verbum*, 23.
- ¹⁵¹ Sidoqoftë të kujtojmë se, për sa u përket të ashtuquajturve Libra Deuterokanonikë të Besëlidhjes së Vjetër dhe frymëzimit të tyre, Katolikët dhe Ortodoksët nuk kanë tamam të njëjtin kanon biblik të Anglikanëve dhe Protestantëve.
- ¹⁵² Krh. *Relatio post disceptationem*, 36.
- ¹⁵³ *Propositio* 36.
- ¹⁵⁴ Krh. Benedikti XVI, *Fjalimi në Këshillin XI të Zakonshëm të Sekretarisë së Përgjithshme të Sinodit të Ipeshkvijve* (25 janar 2007): *AAS* 99 (2007), 85-86.
- ¹⁵⁵ Konc. II Ekum. Vat., Dekr. mbi Ekumenizmin *Unitatis redintegratio*, 21.
- ¹⁵⁶ *Propositio* 36.
- ¹⁵⁷ Konc. II Ekum. i Vat. Kusht. dogm. mbi Zbulimin hyjnor *Dei Verbum*, 10.
- ¹⁵⁸ Let. enc. *Ut unum sint* (25 maj 1995), 44: *AAS* 87 (1995), 947.
- ¹⁵⁹ Konc. II Ekum. i Vat. Kusht. dogm. mbi Zbulimin hyjnor *Dei Verbum*, 10.
- ¹⁶⁰ *Ibidem*.
- ¹⁶¹ Krh. *ibidem*, 24.
- ¹⁶² *Propositio* 22.
- ¹⁶³ Sh. Gregori i Madh, *Moralia in Job XXIV*, VIII, 16: *PL* 76, 295.
- ¹⁶⁴ Krh. Sh. Atanazi, *Vita Antonii*, II: *PL* 73, 127.
- ¹⁶⁵ *Moralia, Regula LXXX*, XXII: *PG* 31, 867.
- ¹⁶⁶ *Regola*, 73, 3: *SC* 182, fq. 672.
- ¹⁶⁷ Toma nga Celano, *Jeta e parë e sh. Françeskut*, IX, 22: *FF* 356.
- ¹⁶⁸ *Regola*, I, 1-2: *FF* 2750.
- ¹⁶⁹ B. Xhordano nga Saksonia, *Libellus de principiis Ordinis Praedicatorum*, 104: *Monumenta Fratrum Praedicatorum Historica*, Romë 1935, 16, fq. 75.
- ¹⁷⁰ Urdhri i Fretërve Predikatarë, *Kushtetutat e Para apo Consuetudines*, II, XXXI.
- ¹⁷¹ *Vita* 40, 1.
- ¹⁷² Krh. *Historia e një shpirti*, Ms B 3r^o.
- ¹⁷³ *Ibidem*, Ms C 35v^o.
- ¹⁷⁴ *In Iohannis Evangelium Tractatus*, I, 12: *PL* 35, 1385.
- ¹⁷⁵ Let. enc. *Veritatis splendor* (6 gusht 1993), 25: *AAS* 85 (1993), 1153.
- ¹⁷⁶ Konc. II Ekum. i Vat. Kusht. dogm. mbi Zbulimin hyjnor *Dei Verbum*, 8.
- ¹⁷⁷ *Relatio post disceptationem*, 11.
- ¹⁷⁸ Nr. 1.
- ¹⁷⁹ Benedikti XVI, *Fjalim në Kuvendin ndërkombëtar «Shkrimi i Shenjtë në jetën e Kishës»* (16 shtator 2005): *AAS* 97 (2005), 956.
- ¹⁸⁰ Krh. *Relatio post disceptationem*, 10.
- ¹⁸¹ *Mesazhi përfundimtar*, III, 6.
- ¹⁸² Konc. II Ekum. i Vat., Kusht. mbi Liturgjinë *Sacrosanctum Concilium*, 24.
- ¹⁸³ *Ibidem*, 7.
- ¹⁸⁴ *Rendi i leximeve të Meshës*, 4.
- ¹⁸⁵ *Ibidem*, 9.
- ¹⁸⁶ *Ibidem*, 3; krh. *Lk* 4,16-21; 24,25-35.44-49.
- ¹⁸⁷ Konc. II Ekum. i Vat., Kusht. mbi Liturgjinë *Sacrosanctum Concilium*, 102.
- ¹⁸⁸ Krh. Benedikti XVI, Nxiti. ap. pas-sinodale *Sacramentum caritatis* (22 shkurt 2007) 44-45: *AAS* 99 (2007), 139-141.
- ¹⁸⁹ Komisioni Papnor Biblik, *Interpretimi i Biblës në Kishë* (15 prill 1993), IV, C, 1: *Ench. Vat.* 13, nr. 3123.
- ¹⁹⁰ *Ibidem*, III, B, 3: *Ench. Vat.* 13, nr. 3056.
- ¹⁹¹ Krh. Kushtetuta mbi Liturgjinë *Sacrosanctum Concilium*, 48.51.56; Kusht. dogm. mbi Zbulimin hyjnor *Dei Verbum*, 21.26; Dekr. mbi veprimtarinë misionare të Kishës *Ad gentes* 6.15; Dekr. mbi shërbesën dhe jetën e presbiterëve *Presbyterorum ordinis*, 18; Dekr. mbi përtëritjen e jetës rregulltare *Perfectae caritatis*, 6. Në Traditën e madhe të Kishës gjejmë shprehje domethënëse si: «*Corpus Christi intelligitur etiam ... Scriptura Dei*» (edhe Shkrimi i Hyjit konsiderohet Trupi i Krishtit): Ëlthramus, *De unitate Ecclesiae conservanda*, 1,14, bot. Ë. Schœnkenbecher, Hannoverae 1883, fq. 33; «Trupi i Zotërisë është ushqim i vërtetë dhe gjaku i tij pije e vërtetë; kjo është e mira e vërtetë që na është rezervuar në jetën e tashme, të ushqehemi me trupin e tij dhe të pijmë gjakun e tij, jo vetëm në Eukaristi, por edhe në leximin e Shkrimit të Shenjtë. Në të vërtetë, është ushqim i vërtetë dhe pije e vërtetë fjala e Hyjit që merret prej njohjes së Shkrimeve»: Sh. Jeronimi, *Commentarius in Ecclesiasten*, III: *PL* 23, 1092 A.

- ¹⁹² J. Ratzinger (Benedikti XVI), *Gesù di Nazaret*, Milano 2007, 311.
- ¹⁹³ *Rendi i leximeve të Meshës*, 10.
- ¹⁹⁴ *Ibidem*.
- ¹⁹⁵ Krh. *Propositio* 7.
- ¹⁹⁶ Let. enc. *Fides et ratio* (14 shtator 1998), 13: *AAS* 91 (1999), 16.
- ¹⁹⁷ Krh. *Katekizmi i Kishës Katolike*, 1373-1374.
- ¹⁹⁸ Krh. Konc. II Ekum. i Vat., Kusht. mbi Liturgjinë *Sacrosanctum Concilium*, 7.
- ¹⁹⁹ *In Psalmum* 147: CCL 78, 337-338.
- ²⁰⁰ Konc. II Ekum. i Vat. Kusht. dogm. mbi Zbulimin hyjnor *Dei Verbum*, 2.
- ²⁰¹ Konc. II Ekum. i Vat., Kusht. mbi Liturgjinë *Sacrosanctum Concilium*, 107-108.
- ²⁰² *Rendi i leximeve të Meshës*, 66.
- ²⁰³ *Propositio* 16.
- ²⁰⁴ Krh. Benedikti XVI, Nxit. ap. pas-sinodale *Sacramentum caritatis* (22 shkurt 2007) 45: *AAS* 99 (2007), 140-141.
- ²⁰⁵ *Propositio* 14.
- ²⁰⁶ Krh. *Kodi i të Drejtës Kanonike*, kan. 230 § 2; 204 § 1.
- ²⁰⁷ *Rendi i leximeve të Meshës*, 55.
- ²⁰⁸ *Ibidem*, 8.
- ²⁰⁹ Nr. 46: *AAS* 99 (2007), 141.
- ²¹⁰ Konc. II Ekum. i Vat. Kusht. dogm. mbi Zbulimin hyjnor *Dei Verbum*, 25.
- ²¹¹ *Propositio* 15.
- ²¹² *Ibidem*.
- ²¹³ *Sermo* 179,1: *PL* 38, 966.
- ²¹⁴ Krh. Benedikti XVI, Nxit. ap. pas-sinodale *Sacramentum caritatis* (22 shkurt 2007) 93: *AAS* 99 (2007), 177.
- ²¹⁵ Kongregata për Kultin Hyjnor dhe Disiplinën e Sakramenteve, *Compendium eucharisticum* (25 mars 2009), Qyteti i Vatikanit 2009.
- ²¹⁶ *Epistula* 52,7: *CSEL* 54, 426-427.
- ²¹⁷ Krh. *Propositio* 8.
- ²¹⁸ *Riti i Pendësës*, 17.
- ²¹⁹ *Ibidem*, 19.
- ²²⁰ *Propositio* 8.
- ²²¹ *Propositio* 19.
- ²²² *Parime dhe norma për Liturgjinë e Orëve*, III, 15.
- ²²³ Konc. II Ekum. i Vat., Kusht. mbi Liturgjinë *Sacrosanctum Concilium*, 85.
- ²²⁴ Krh. *Kodi i të Drejtës Kanonike*, kan. 276 § 3; 1174 § 1.
- ²²⁵ Krh. *Kodi i të Drejtës Kanonike të Kishave Lindore*, kan. 377; 473, § 1 e 2, 1°; 538 § 1; 881 § 1.
- ²²⁶ *Bekimori, Parathëniet e Përgjithshme*, 21.
- ²²⁷ Konc. II Ekum. i Vat., Kusht. mbi Liturgjinë *Sacrosanctum Concilium*, 35.
- ²²⁸ Krh. Benedikti XVI, Nxit. ap. pas-sinodale *Sacramentum caritatis* (22 shkurt 2007) 75: *AAS* 99 (2007), 162-163.
- ²²⁹ *Ibidem*.
- ²³⁰ Kongregata për Kultin Hyjnor dhe Disiplinën e Sakramenteve, *Direktoriumi mbi përshpirtërinë popullore dhe liturgjinë, Parime dhe orientime* (17 dhjetor 2001), 87: *Ench. Vat.* 20, nr. 2461.
- ²³¹ Krh. *Propositio* 14.
- ²³² Krh. Sh. Injaci i Antiokisë, *Ad Ephesios* XV, 2: *Patres Apostolici*, bot. F.X. Funk, Tubingae 1901, I, 224.
- ²³³ Krh. Sh. Agustini, *Sermo* 288, 5; *PL* 38,1307; *Sermo* 120,2: *PL* 38,677.
- ²³⁴ *Rendi i Përgjithshëm i Mesharit Romak*, 56.
- ²³⁵ *Ibidem*, 45; krh. Konc. II Ekum. i Vat., Kusht. mbi Liturgjinë *Sacrosanctum Concilium*, 30.
- ²³⁶ *Rendi i leximeve të Meshës*, 13.
- ²³⁷ Krh. *ibidem*, 17.
- ²³⁸ *Propositio* 40.
- ²³⁹ Krh. *Rendi i Përgjithshëm i Mesharit Romak*, 309.
- ²⁴⁰ Krh. *Propositio* 14.
- ²⁴¹ Krh. Benedikti XVI, Nxit. ap. pas-sinodale *Sacramentum caritatis* (22 shkurt 2007) 69: *AAS* 99 (2007), 157.
- ²⁴² Krh. *Rendi i Përgjithshëm i Mesharit Romak*, 57.
- ²⁴³ *Propositio* 14.
- ²⁴⁴ Krh. kanonin 36 të *Sinodit të Iponës* të vitit 393: *DS*, 186.
- ²⁴⁵ Krh. Gjon Pali II, Let. ap. *Vicesimus quintus annus* (4 dhjetor 1988), 13: *AAS* 81 (1989), 910; Kongregata për Kultin Hyjnor dhe Disiplinën e Sakramenteve, *Redemptionis sacramentum*, Udhëzim mbi disa gjëra që duhen zbatuar dhe shmangur rreth Eukarisë së Shenjtë (25 mars 2004), 62: *Ench. Vat.* 22, nr. 2248.
- ²⁴⁶ Krh. Konc. II Ekum. i Vat., Kusht. mbi Liturgjinë *Sacrosanctum Concilium*, 116; *Rendi i Përgjithshëm i Mesharit Romak*, 41.
- ²⁴⁷ Krh. *Propositio* 14.
- ²⁴⁸ *Propositio* 9.
- ²⁴⁹ *Epistula* 30, 7: *CSEL* 54, fq. 246.

- ²⁵⁰ Id., *Epistula* 133, 13: *CSEL* 56, fq. 260.
- ²⁵¹ Id., *Epistula* 107, 9.12: *CSEL* 55, fq. 300.302.
- ²⁵² Id., *Epistula* 52, 7: *CSEL* 54, fq. 426.
- ²⁵³ Gjon Pali II, Let. ap. *Novo millennio ineunte* (6 janar 2001), 31: *AAS* 93 (2001), 287-288.
- ²⁵⁴ *Propositio* 30; Konc. II Ekum. i Vat. Kusht. dogm. mbi Zbulimin hyjnor *Dei Verbum*, 24.
- ²⁵⁵ Sh. Jeronimi, *Commentariorum in Isaiam libri, Prol.*: *PL* 24, 17 B.
- ²⁵⁶ *Propositio* 21.
- ²⁵⁷ Krh. *Propositio* 23.
- ²⁵⁸ Krh. Kongregata për Klerin, *Direktoriumi i përgjithshëm për katekezën* (15 gusht 1997), 94-96: *Ench. Vat.*, 16, nr. 875-878; Gjon Pali II, Nxit. ap. *Catechesi tradendae* (16 tetor 1979), 27: *AAS* 71 (1979), 1298-1299.
- ²⁵⁹ *Ibidem*, 127: *Ench. Vat.* 16, nr. 935; krh. Gjon Pali II, Nxit. ap. *Catechesi tradendae* (16 tetor 1979), 27: *AAS* 71 (1979), 1299.
- ²⁶⁰ *Ibidem*, 128: *Ench. Vat.* 16, nr. 936.
- ²⁶¹ Krh. *Propositio* 33.
- ²⁶² Krh. *Propositio* 45.
- ²⁶³ Krh. Konc. II Ekum. i Vat. Kusht. dogm. mbi Zbulimin hyjnor *Dei Verbum*, 39-42.
- ²⁶⁴ *Propositio* 31.
- ²⁶⁵ Nr. 15: *AAS* 96 (2004), 846-847.
- ²⁶⁶ Nr. 26: *AAS* 84 (1992), 698.
- ²⁶⁷ *Ibidem*.
- ²⁶⁸ Benedikti XVI, *Homelia në Meshën e Vajrave të Shenjtë* (9 prill 2009): *AAS* 101 (2009), 355.
- ²⁶⁹ *Ibidem* 356.
- ²⁷⁰ Kongregata për Edukimin Katolik, *Normat themelore për formimin e diakonëve të përhershëm* (22 shkurt 1998), 11: *Ench. Vat.* 17, nr. 174-175.
- ²⁷¹ *Ibidem*, 74: *Ench. Vat.* 17, nr. 263.
- ²⁷² Krh. *ibidem*, 81: *Ench. Vat.* 17, nr. 271.
- ²⁷³ *Propositio* 32.
- ²⁷⁴ Krh. Gjon Pali II, Nxit. ap. pas-sinodale *Pastores dabo vobis* (25 mars 1992), 47: *AAS* 84 (1992), 740-742.
- ²⁷⁵ *Propositio* 24.
- ²⁷⁶ Benedikti XVI, *Homelia në Ditën Botërore të Jetës së Kushtuar* (2 shkurt 2008): *AAS* 100 (2008), 133; krh. Gjon Pali II, Nxit. ap. pas-sinodale *Vita consecrata* (25 mars 1996), 82: *AAS* 88 (1996), 458-460.
- ²⁷⁷ Kongregata për Institutet e Jetës së Kushtuar dhe Shoqëritë e Jetës Apostolike, *Udhëzimi Ripartire da Cristo: un rinnovato impegno della Vita consacrata nel terzo millennio* (19 maj 2002), 24: *Ench. Vat.* 21, nr. 447.
- ²⁷⁸ Krh. *Propositio* 24.
- ²⁷⁹ Sh. Benedikti, *Regola*, IV, 21: *SC* 181, fq. 456-458.
- ²⁸⁰ Benedikti XVI, *Fjalim gjatë vizitës së Abacisë së «Heilingenkreuz»* (9 shtator 2007): *AAS* 99 (2007), 856.
- ²⁸¹ Krh. *Propositio* 30.
- ²⁸² Gjon Pali II, Nxit. ap. pas-sinodale *Christifideles laici* (30 dhjetor 1988), 17: *AAS* 81 (1989), 418.
- ²⁸³ Krh. *Propositio* 33.
- ²⁸⁴ Gjon Pali II, Nxit. ap. *Familiaris consortio* (22 nëntor 1981), 49: *AAS* 74 (1982), 140-141.
- ²⁸⁵ *Propositio* 20.
- ²⁸⁶ Krh. *Propositio* 21.
- ²⁸⁷ *Propositio* 20.
- ²⁸⁸ Krh. Let. ap. *Mulieris dignitatem* (15 gusht 1988), 31: *AAS* 80 (1988), 1727-1729.
- ²⁸⁹ *Propositio* 17.
- ²⁹⁰ Krh. *Propositiones* 9.22.
- ²⁹¹ Nr. 25.
- ²⁹² *Enarrationes in Psalmos*, 85, 7: *PL* 37, 1086.
- ²⁹³ Origjeni, *Epistola ad Gregorium*, 3: *PG* 11,92.
- ²⁹⁴ Benedikti XVI, *Fjalim drejtuar nxënësve të Seminarit të Lartë Romak* (19 shkurt 2007): *AAS* 99 (2007), 253-254.
- ²⁹⁵ Krh. Id., Nxit. ap. pas-sinodale *Sacramentum caritatis* (22 shkurt 2007), 66: *AAS* 99 (2007), 155-156.
- ²⁹⁶ *Mesazhi përfundimtar*, III, 9.
- ²⁹⁷ Krh. *ibidem*.
- ²⁹⁸ «*Plenaria indulgentia* conceditur christifideli qui Sacram Scripturam, iuxta textum a competenti auctoritate adprobatur, cum veneratione divino eloquio debita et ad modum lectionis spiritalis, per dimidiam saltem horam legerit; si per minus tempus id egerit *indulgentia* erit patialis»: Paenitentiaria Apostolica, *Enchiridion Indulgentiarum. Normae et concessiones* (16 korrik 1999), 30 § 1.
- ²⁹⁹ Krh. *Katekizmi i Kishës Katolike*, 1471-1479.
- ³⁰⁰ Pali VI, Kusht. ap. *Indulgentiarum doctrina* (1 janar 1967): *AAS* 59 (1967), 18-19.
- ³⁰¹ Krh. *Epistula* 49, 3: *PL* 16, 1204A.
- ³⁰² Krh. Kongregata për Kultin Hyjnor dhe Disiplinën e Sacramenteve, *Direktoriumi mbi përshpirtërinë popullore dhe liturgjinë. Parime dhe orientime* (17 dhjetor 2001), 197-202: *Ench. Vat.* 20, nr. 2638-2643.
- ³⁰³ Krh. *Propositio* 55.

- ³⁰⁴ Krh. Gjon Pali II, Let. ap. Rosarium Virginis Mariae (16 tetor 2002): AAS 95 (2003), 5-36.
- ³⁰⁵ *Propositio* 55.
- ³⁰⁶ Krh. Kongregata për Kultin Hyjnor dhe Disiplinën e Sacramenteve, *Direktoriumi mbi përshpirtërinë popullore dhe liturgjinë. Parime dhe orientime* (17 dhjetor 2001), 207: *Ench. Vat.* 20, nr. 2656-2657.
- ³⁰⁷ Krh. *Propositio* 51.
- ³⁰⁸ Benedikti XVI, *Homelia në Meshën e shenjtë pranë Luginës së Jozafatit*, Jeruzalem (12 maj 2009): AAS 101 (2009), 473.
- ³⁰⁹ Krh. *Epistula* 108, 14: CSEL 55, fq. 324-325.
- ³¹⁰ *Adversus haereses*, IV, 20, 7: PG 7, 1037.
- ³¹¹ Benedikti XVI, Let. enc. *Spe salvi* (30 nëntor 2007), 31: AAS 99 (2007), 1010.
- ³¹² Benedikti XVI, *Fjalimi drejtuar njerëzve të kulturës në «Collège des Bernardins» të Parisit* (12 shtator 2008): AAS 100 (2008), 730.
- ³¹³ Krh. *In Evangelium secundum Matthaeum* 17, 7: PG 13, 1197 B; Sh. Jeronimi, *Translatio homiliarum Origenis in Lucam*, 36: PL 26, 324-325.
- ³¹⁴ Krh. Benedikti XVI, *Homelia për hpajen e Asamblesë XII të Përgjithshme të Zakonshme të Sinodit të Ipeshkvijve* (5 tetor 2008): AAS 100 (2008), 757.
- ³¹⁵ *Propositio* 38.
- ³¹⁶ Krh. Kongregata për Institutet e Jetës së Kushtuar dhe Shoqëritë e Jetës Apostolike, *Udhëzimi Ripartire da Cristo: un rinnovato impegno della Vita consacrata nel terzo millennio* (19 maj 2002), 36: *Ench. Vat.* 21, nr. 488-491.
- ³¹⁷ *Propositio* 30.
- ³¹⁸ *Propositio* 38.
- ³¹⁹ Krh. *Propositio* 49.
- ³²⁰ Krh. Gjon Pali II, Let. enc. *Redemptoris missio* (7 dhjetor 1990): AAS 83 (1991), 294-340; Id., Let. ap. *Novo millennio ineunte* (6 janar 2001), 40: AAS 93 (2001), 294-295.
- ³²¹ *Propositio* 38.
- ³²² Krh. Benedikti XVI, *Homelia për hpajen e Asamblesë XII të Përgjithshme të Zakonshme të Sinodit të Ipeshkvijve* (5 tetor 2008): AAS 100 (2008), 753-757.
- ³²³ *Propositio* 38.
- ³²⁴ *Mesazhi përfundimtar*, IV, 12.
- ³²⁵ Pali VI, Nxiti. ap. *Evangelii nuntiandi* (8 dhjetor 1975), 22: AAS 68 (1976), 20.
- ³²⁶ Krh. Konc. II Ekum. i Vat., Dekl. mbi lirinë fetare *Dignitatis humanae*, 2.7.
- ³²⁷ Krh. *Propositio* 39.
- ³²⁸ Krh. Benedikti XVI, *Mesazhi për Ditën Botërore të Pages 2009* (8 dhjetor 2008): *Insegnamenti* IV, 2 (2008), 792-802.
- ³²⁹ Nxiti. ap. *Evangelii nuntiandi* (8 dhjetor 1975), 19: AAS 68 (1976), 18.
- ³³⁰ Krh. *Propositio* 39.
- ³³¹ Gjoni XXIII, Let. enc. *Pacem in terris* (11 prill 1963), I: AAS 55 (1963), 259.
- ³³² Krh. Gjon Pali II, Let. enc. *Centesimus annus* (1 maj 1991), 47: AAS 83 (1991), 851-852; Id., *Fjalim në Asamblesë e përgjithshme të Kombeve të Bashkuara* (2 tetor 1979), 13: AAS 71 (1979), 1152-1153.
- ³³³ Krh. *Përmbledhja e doktrinës shoqërore të Kishës*, 152-159.
- ³³⁴ Krh. Benedikti XVI, *Mesazhi për Ditën Botërore të Pages 2007* (8 dhjetor 2006): *Insegnamenti* II, 2 (2006), 780.
- ³³⁵ Krh. *Propositio* 8.
- ³³⁶ Benedikti XVI, *Homelia* (25 janar 2009): *Insegnamenti* V, 1 (2009), 141.
- ³³⁷ Id., *Homelia me rastin e mbylljes së Asamblesë XII të Përgjithshme të Zakonshme të Sinodit të Ipeshkvijve* (26 tetor 2008): AAS 100 (2008), 779.
- ³³⁸ *Propositio* 11.
- ³³⁹ Benedikti XVI, Let. enc. *Deus caritas est* (25 dhjetor 2005), 28: AAS 98 (2006), 240.
- ³⁴⁰ *De doctrina christiana*, I, 35, 39 – 36, 40: PL 34, 34.
- ³⁴¹ Krh. Benedikti XVI, *Mesazhi për ditën XXI Botërore të Rinisë* (22 shkurt 2006): AAS 98 (2006), 282-286.
- ³⁴² Krh. *Propositio* 34.
- ³⁴³ Krh. *ibidem*.
- ³⁴⁴ *Homelia* (24 prill 2005): AAS 97 (2005), 712.
- ³⁴⁵ Krh. *Propositio* 38.
- ³⁴⁶ Krh. Benedikti XVI, *Mesazhi për ditën XXI Botërore të të Sëmurit* (11 shkurt 2009): *Mësime* V, 1 (2009), 232.
- ³⁴⁷ Krh. *Propositio* 35.
- ³⁴⁸ *Propositio* 11.
- ³⁴⁹ Benedikti XVI, Let. enc. *Deus caritas est* (25 dhjetor 2005), 28: AAS 98 (2006), 236-237.
- ³⁵⁰ *Propositio* 11.
- ³⁵¹ Benedikti XVI, *Homelia* (1 janar 2009): *Insegnamenti* V, 1 (2009), 5.
- ³⁵² Krh. *Propositio* 54.
- ³⁵³ Krh. Benedikti XVI, Nxiti. ap. pas-sinodale *Sacramentum caritatis* (22 shkurt 2007) 92: AAS 99 (2007), 176-177.
- ³⁵⁴ Gjon Pali II, *Fjalim në UNESCO* (2 qershor 1980), 6: AAS 72 (1980), 738.
- ³⁵⁵ Krh. *Propositio* 41.

- ³⁵⁶ Krh. *Ibidem*.
- ³⁵⁷ Krh. Gjon Pali II, Let. enc. *Fides et ratio* (14 shtator 1998), 80: *AAS* 91 (1999), 67-68.
- ³⁵⁸ Krh. *Lineamenta* 23.
- ³⁵⁹ *Propositio* 40.
- ³⁶⁰ Krh. Konc. II Ekum. i Vat., Dekr. mbi mjetet e komunikimit shoqëror *Inter mirifica*; Këshilli Papnor i Komunikimeve Shoqërore, Udhëz. barit. *Communio et progressio* mbi mjetet e komunikimit shoqëror i botuar me urdhër të Konkilit II Ekumenik të Vatikanit (23 maj 1971): *AAS* 63 (1971), 593-656; Gjon Pali II, Let. ap. *Il rapido sviluppo* (24 janar 2005): *AAS* 97 (2005), 265-274; Këshilli Papnor i Komunikimeve Shoqërore, Udhëz. barit. mbi komunikimet shoqërore në 20 vjetorin e «*Communio et progressio*» *Aetatis novae* (22 shkurt 1992). *AAS* 84 (1992), 447-468; Id., *La Chiesa e internet* (22 shkurt 2002): *Ench. Vat.* 21, nr. 66-95; Id., *Etica in internet* (22 shkurt 2002): *Ench. Vat.* 21, nr. 96-127.
- ³⁶¹ Krh. Mesazhi përfundimtar, IV, 11; Benedikti XVI, *Mesazhi për Ditën XLIII Botërore të Komunikimeve Shoqërore* (24 janar 2009): *Insegnamenti* V, 1 (2009), 123-127.
- ³⁶² Krh. *Propositio* 44.
- ³⁶³ Gjon Pali II, *Mesazhi për Ditën XXXVI Botërore të Komunikimeve Shoqërore* (24 janar 2002), 6: *Insegnamenti*, XXV, 1 (2002), 94-95.
- ³⁶⁴ Krh. Nxiti. ap. *Evangelii nuntiandi* (8 dhjetor 1975), 20: *AAS* 68 (1976), 18-19.
- ³⁶⁵ Krh. Benedikti XVI, Nxiti. ap. pas-sinodale *Sacramentum caritatis* (22 shkurt 2007) 78: *AAS* 99 (2007), 165.
- ³⁶⁶ Krh. *Propositio* 48.
- ³⁶⁷ Komisioni Papnor Biblik, *L'interpretazione della Bibbia nella Chiesa* (15 prill 1993), IV, B: *Ench. Vat.* 13, nr. 3112.
- ³⁶⁸ Krh. Konc. II Ekum. i Vat., Dekr. mbi veprimtarinë misionare të Kishës Ad gentes, 22; Komisioni Papnor Biblik, *L'interpretazione della Bibbia nella Chiesa* (15 prill 1993), IV, B: *Ench. Vat.* 13, nr. 3111-3117.
- ³⁶⁹ Gjon Pali II, *Fjalim drejtuar Ipeshkvijve të Kenias* (7 maj 1980), 6: *AAS* 72 (1980), 497.
- ³⁷⁰ Krh. *Instrumentum laboris* 56.
- ³⁷¹ Komisioni Papnor Biblik, *L'interpretazione della Bibbia nella Chiesa* (15 prill 1993), IV, B: *Ench. Vat.* 13, nr. 3113.
- ³⁷² Konc. II Ekum. i Vat., Kusht. dogm. mbi Zbulimin hyjnor *Dei Verbum*, 22.
- ³⁷³ Krh. *Propositio* 42.
- ³⁷⁴ Krh. *Propositio* 43.
- ³⁷⁵ Benedikti XVI, *Homelia gjatë Orës së Tretë në fillim të Tubimit I të Përgjithshëm të Sinodit të Ipeshkvijve* (6 tetor 2008): *AAS* 100 (2008), 760.
- ³⁷⁶ Mes ndërhyrjeve të shumta të llojeve të ndryshme, le të kujtojmë: Gjon Pali II, Let. enc. *Dominum et vivificantem* (18 maj 1986): *AAS* 78 (1986), 809-900; Id., Let. enc. *Redemptoris missio* (7 dhjetor 1990): *AAS* 83 (1991), 249-340; Id., Fjalime dhe Homeli në Asizi me rastin e Ditës së lutjes për paqen më 27 tetor 1986: *Insegnamenti* IX, 2 (1986), 1249-1273; Dita e Lutjes për Paqen në Botë (24 janar 2002): *Insegnamenti* XXV, 1 (2002), 97-108; Kongregata për Doktrinën e Fesë, Deklarata *Dominus Iesus* mbi unitetitetin dhe universalitetin shëlbues të Jezu Krishtit dhe të Kishës (6 gusht 2000): *AAS* 92 (2000), 742-765.
- ³⁷⁷ Krh. Konc. II Ekum. i Vat., Dekl. mbi marrëdhëniet e Kishës me besimet jo të krishtera *Notra aetate*, 3.
- ³⁷⁸ Krh. Benedikti XVI, *Fjalimi drejtuar Ambasadorëve të Vendeve me shumicë myslimane të akredituar pranë Selisë së Shenjtë* (25 shtator 2006): *AAS* 98 (2006), 704-706.
- ³⁷⁹ Krh. *Propositio* 53.
- ³⁸⁰ Krh. *Propositio* 50.
- ³⁸¹ *Ibidem*.
- ³⁸² Gjon Pali II, *Fjalimi në takimin me të rinjtë myslimanë në Kazablanka, Marok* (19 gusht 1985), 5: *AAS* 78 (1986), 99.